

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
& ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
Π.Μ.Σ. «ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

REGIONAL BRANDING: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΖΑΓΟΡΟΧΩΡΙΩΝ

ΕΚΠΟΝΗΣΗ: ΞΑΝΘΟΥ ΑΓΛΑΪΑ

**ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:
ΑΣΠΑΣΙΑ – ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΟΣΠΟΔΙΝΗ**

ΒΟΛΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2019

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ,
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
Π.Μ.Σ. «ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:
REGIONAL BRANDING:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΖΑΓΟΡΟΧΩΡΙΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΞΑΝΘΟΥ ΑΓΛΑΪΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΑΣΠΑ ΓΟΣΠΟΔΙΝΗ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:
ΑΣΠΑΣΙΑ- ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΟΣΠΟΔΙΝΗ
ΜΑΡΙ-ΝΟΕΛ ΝΤΥΚΕΝ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΛΙΩΡΑΣ

ΒΟΛΟΣ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2019

Δήλωση

Βεβαιώνω ότι η παρούσα εργασία είναι δική μου, δεν έχει συγγραφεί από άλλο πρόσωπο με ή χωρίς αμοιβή, δεν έχει αντιγραφεί από δημοσιευμένη ή αδημοσίευτη εργασία άλλου και δεν έχει προηγουμένως υποβληθεί για βαθμολόγηση στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας ή αλλού. Βεβαιώνω ότι είμαι εν γνώσει των κανόνων περί λογοκλοπής του ΤΜΧΠΠΑ και ότι στο πλαίσιο αυτού έχουν τηρηθεί όλοι οι κανόνες κατά την ακαδημαϊκή δεοντολογία, σχετικά με αναφορές, βιβλιογραφία, κ.λ.π., τόσο από έντυπες όσο και από ηλεκτρονικές πηγές. Σε περίπτωση λογοκλοπής αποδέχομαι όλες ανεξαιρέτως τις ποινές που προβλέπουν οι εκάστοτε Κανονισμοί του ΠΘ ή και του ΤΜΧΠΠΑ.

Ημερομηνία: 03-06-2019

Ονοματεπώνυμο: Αγλαΐα Ξάνθου

Υπογραφή:

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία επικεντρώνεται στον σχεδιασμό και την οργάνωση του regional branding, ως εργαλείο ανάπτυξης της περιοχής των Ζαγοροχωρίων.

Η αναπτυξιακή προοπτική κάθε περιοχής συνδέεται άμεσα με τη χωρική συνείδηση των κατοίκων της και τη διαμόρφωση τοπικής ταυτότητας. Για το σκοπό αυτό, οι εφαρμοζόμενες πολιτικές ανάπτυξης ενισχύονται με την εφαρμογή δυναμικών διαδικασιών branding, που αποτελούν το στρατηγικό εργαλείο ανάδειξης και προβολής των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων μιας περιοχής, με δεδομένη βέβαια την αгаστή συνεργασία των τοπικών φορέων, των υπεύθυνων σχεδιασμού και οργάνωσης του branding, των οικονομικών πόρων και φυσικά των ίδιων των κατοίκων.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει, μέσα από τις διαδικασίες του regional branding, τη στρατηγική που θα οδηγήσει στην ανάδειξη, προώθηση, διεθνή προβολή και βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής μελέτης, που είναι τα Ζαγοροχώρια, προκειμένου η ορεινή αυτή περιοχή της Ηπείρου να αποτελέσει έναν δημοφιλή τόπο προορισμού και επενδύσεων, με δεδομένη την πλούσια φυσική και πολιτιστική κληρονομιά της. Η αποτελεσματική διαχείριση της πολιτιστικής της κληρονομιάς μάλιστα μπορεί να αποτελέσει μία ακόμη συνιστώσα αναπτυξιακής στρατηγικής, καθώς η θωράκιση και ανάδειξη των πολιτιστικών στοιχείων του τόπου συντελεί στην κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική και περιβαλλοντική αναζωογόνησή του.

Η παρουσία της πέτρας, τόσο στον φυσικό της χώρο όσο και ως δομικό υλικό, η παράδοση και το φυσικό περιβάλλον είναι, όλα μαζί και καθένα ξεχωριστά, χαρίσματα που διαθέτει σε αφθονία και απόλυτη αρμονία ταυτόχρονα, η περιοχή των Ζαγοροχωρίων, συνθέτοντας το τρίπτυχο «Πέτρα – Παράδοση - Φύση», με όλα τα χαρακτηριστικά ενός ιδιότυπου brand name, που μπορεί να συμβάλλει πολλαπλασιαστικά στην βιώσιμη αναπτυξιακή προοπτική της, στοιχείο που αποτελεί και βασικό στόχο της εργασίας. Με τη συμβολή δε του στρατηγικού εργαλείου του regional branding επιδιώκεται η ανάδειξη της ταυτότητας του τόπου, μέσα από την οποία θα αυξηθεί η ελκυστικότητα και η αναγνωρισιμότητά του και θα μετατραπεί σε έναν ανταγωνιστικό προορισμό εναλλακτικού τουρισμού, χειμώνα και καλοκαίρι, αναδεικνύοντάς τον τελικά σε έναν περιφερειακό πόλο βιώσιμης ανάπτυξης.

Η παρουσίαση της υφιστάμενης κατάστασης πραγματοποιήθηκε κατόπιν βιβλιογραφικής και επιτόπιας έρευνας καθώς και από προσωπικά βιώματα, ως τρόπος καταγωγής. Η μελέτη της περίπτωσης των Ζαγοροχωρίων αποτελεί μία προσπάθεια ανάλυσης των δυνάμεων, αδυναμιών, ευκαιριών και απειλών της περιοχής, όπως και παρουσίασης των τρόπων / προτάσεων για την ενίσχυση των υποδομών, παροχών και υπηρεσιών για την προώθηση των ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων της.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ : regional branding,, πολιτιστική κληρονομιά, φυσική κληρονομιά, Ζαγοροχώρια , ορεινή περιοχή, βιώσιμη ανάπτυξη.

ABSTRACT

This diploma thesis focuses on the design and organization of regional branding as a development tool of the Zagorohoria region.

The prospect of development of each region is directly connected to its inhabitants' spatial consciousness and the formation of local identity. For this purpose, the applicable development policies are reinforced with the application of dynamic branding procedures, which constitute the strategic display tool and the projection of the competitive advantages of a region, given, surely, the remarkable cooperation of the local bodies, those in charge of the branding plan and organization the financial resources and, of course, the inhabitants themselves.

The purpose of the present thesis is to investigate, through regional branding procedures, the strategy which will lead to the emergence, promotion, international projection visibility and sustainable development of the region being studied, which is Zagorohoria, in order for this mountainous area of Epirus to constitute a popular destination and investment place, given its rich natural and cultural heritage. The effective management of its cultural heritage, indeed, may constitute another component of development strategy, as the protection and salience of the region's cultural elements contribute to its social, financial, cultural and environmental revitalization.

The presence of stone, not only in its natural habitat but also as a construction material, tradition and the natural environment, are, all together and each and every one of them, gifts which are provided in abundance and simultaneously in total harmony by the region of Zagorohoria, composing the three-fold "Stone – Tradition - Nature", with all the features of a specific brand name, which can contribute multiplicatively to its viable developmental prospect, a fact that also constitutes the basic aim of the thesis. With the contribution however, of the regional branding strategic tool, the emergence of the identity of the area is pursued, through which its appeal and recognition will increase and it will transform into a competitive destination of alternative tourism, both in winter and summer, featuring it finally as a regional attraction of sustainable development.

The presentation of the existing situation was realized after bibliographical and field-based research, as well as personal experience as a place of origin. The case study of Zagorohoria constitutes an analysis effort of the strengths, weaknesses, opportunities and threats of the region, as well as the presentation of suggestions for the reinforcement of infrastructure, provisions and services for the promotion of its competitive advantages.

KEYWORDS: regional branding, cultural heritage, natural heritage, Zagorohoria, mountainous region, sustainable development.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ABSTRACT	6
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	10
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ & ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	10
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ	11
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΚΡΩΝΥΜΩΝ ΚΑΙ ΑΡΤΙΚΟΛΕΞΩΝ	11
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο : ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13
1.1 ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ - ΑΦΟΡΜΗ - ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΑ	13
1.2 ΔΟΜΗ - ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο : ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ BRANDING – ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ – ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	19
2.1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ BRANDING	19
2.2. PLACE BRANDING	21
2.2.1 REGIONAL BRANDING	26
2.2.2 DESTINATION BRANDING	29
2.3 ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	31
2.3.1 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	32
2.3.1.1 ΥΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	34
2.3.1.2 ΑΪΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	36
2.3.1.3 ΦΥΣΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο : ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ «ΤΑ ΖΑΓΟΡΟΧΩΡΙΑ»	41
3.1. ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	41
3.2 Ο ΔΗΜΟΣ ΖΑΓΟΡΙΟΥ	44
3.3 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	47
3.4. ΤΑ ΖΑΓΟΡΟΧΩΡΙΑ ΣΗΜΕΡΑ	51
3.4.1 ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΚΑΙ ΔΙΚΤΥΑ	51

3.4.1.1 ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ	52
3.4.1.2 ΦΕΣΤΙΒΑΛ – ΔΡΩΜΕΝΑ	57
3.5 ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	58
3.5.1 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΕΔΑΦΟΥΣ – ΦΥΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ-ΚΛΙΜΑ	58
3.5.2 ΕΘΝΙΚΟΙ ΔΡΥΜΟΙ / ΕΘΝΙΚΟ ΠΑΡΚΟ ΒΟΡΕΙΑΣ ΠΙΝΔΟΥ	65
3.5.3 ΓΕΩΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	68
3.6 ΔΟΜΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	69
3.6.1 Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΑ ΖΑΓΟΡΟΧΩΡΙΑ	69
3.6.2 ΕΣΤΙΕΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ	80
3.6.2.1 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ	80
3.6.2.2 ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΕΚΘΕΣΙΑΚΟΙ ΧΩΡΟΙ	81
3.6.2.3 ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ	82
3.6.2.4 ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ	83
3.7. ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	84
3.7.1 Η ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΖΑΓΟΡΟΧΩΡΙΩΝ	84
3.7.2 ΔΙΑΚΕΚΡΙΜΕΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ	88
3.7.3 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	89
3.7.4 ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΕΟΡΤΑΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ	90
3.7.5 ΓΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ	91
3.8. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΖΑΓΟΡΟΧΩΡΙΩΝ	92
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο : ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT	95
4.1 ΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ	95
4.2 ΑΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ	97
4.3 ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ	98
4.4 ΑΠΕΙΛΕΣ	99
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο : ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	100

5.1 ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	100
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ^ο : ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	108
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	110
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	120

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εξώφυλλο	: «Πέτρα-Παράδοση-Φύση» (Πηγή: www.newsitamea.gr)	
Εικόνες 1-3	: Ενδεικτικά λογότυπα στο πλαίσιο του regional branding	Σελ. 29
Εικόνες 4-6	: Ενδεικτικά σλόγκαν των φεστιβάλ στα Ζαγοροχώρια	Σελ. 57
Εικόνα 7	: Οι Οβίρες	Σελ. 60
Εικόνα 8	: Η Δρακόλιμνη	Σελ. 60
Εικόνα 9	: Η λίμνη Ζορίκα	Σελ. 60
Εικόνες 10-11	: Ο Εθνικός Δρυμός Βίκου-Αώου	Σελ. 67
Εικόνα 12	: Το πέτρινο δάσος	Σελ. 69
Εικόνα 13	: Γεωπάрко Βίκου-Αώου	Σελ. 69
Εικόνες 14-15	: Χαρακτηριστικά μεσοχώρια στους οικισμούς (14) Βίκος & (15) Άνω Πεδινά	Σελ. 71
Εικόνα 16	: Σπίτια με συνεχή δόμηση	Σελ. 71
Εικόνα 17	: Είσοδος αυλής	Σελ. 71
Εικόνες 18-19	: Η ζαγορίσια κατοικία εξωτερικά (18) και εσωτερικά (19)	Σελ. 73
Εικόνες 20-25	: Χαρακτηριστικά δείγματα της ζαγορίσιας αρχιτεκτονικής	Σελ. 74
Εικόνες 26-28	: Δείγματα αρχιτεκτονικής των ναών στα Ζαγοροχώρια	Σελ. 76
Εικόνες 29-31	: Τα πέτρινα γεφύρια του Ζαγορίου	Σελ. 77
Εικόνες 32-34	: Καλντερίμια και σκάλες	Σελ. 79
Εικόνες 35-37	: Η Χάρτα του Ρήγα Φεραίου	Σελ. 84
Εικόνες 38-40	: Οι Σαρακατσάνοι στο Ζαγόρι	Σελ. 87
Εικόνες 41-43	: Άνθρωποι, γάμοι και γιορτές στα Ζαγοροχώρια	Σελ. 87
Εικόνα 44-46	: Πανηγύρι στο Ζαγόρι χθες και σήμερα	Σελ. 91

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ & ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 1	: Χρονική εξέλιξη κύριων καταλυμάτων	Σελ. 52
Πίνακας 1	: Τα καταλύματα του Δήμου Ζαγορίου ανά κατηγορία	Σελ. 52

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ

Χάρτης 1,2	: Ο Δήμος Ζαγορίου στην (1) Ελλάδα και (2) στην Ήπειρο	Σελ. 43
Χάρτης 3	: Παραδοσιακοί οικισμοί Περιφέρειας Ηπείρου	Σελ. 43
Χάρτης 4	: Όρια Δήμου Ζαγορίου και οι Δημοτικές Ενότητες	Σελ. 46
Χάρτης 5	: Γεωγραφικός διαχωρισμός των Ζαγοροχωρίων	Σελ. 46
Χάρτης 6	: Κύριοι οδικοί άξονες περιοχής μελέτης	Σελ. 52
Χάρτης 7	: Zagori Mountain Running	Σελ. 58
Χάρτης 8	: Σχηματική απεικόνιση του φαραγγιού	Σελ. 62
Χάρτης 9	: Το Εθνικό Πάρκο Βόρειας Πίνδου	Σελ. 67

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΚΡΩΝΥΜΩΝ ΚΑΙ ΑΡΤΙΚΟΛΕΞΩΝ

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΣΠΑ: Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς

ΕΣΠΑ: Εταιρικό Σύμφωνο για το Πλαίσιο Ανάπτυξης

ΠΔ: Προεδρικό Διάταγμα

ΠΕ: Περιφερειακή Ενότητα

ΔΕ: Δημοτική Ενότητα

ΕΠ: Επιχειρησιακό Πρόγραμμα

ΤΙΦΚ: Τοπίο Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλους

ΥΠΠΟ: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

ΦΕΚ: Φύλλο Εφημερίδας Κυβέρνησης

CLLD/LEADER : Community Led-Local Development / Liaison Entre Actions de L'Economie Rurale

EUROSTAT: Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία

ICOMOS: Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών

UNESCO: Επιστημονικός και Πολιτιστικός Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών

χλμ.: χιλιόμετρα

μ.: μέτρα

τετρ.: τετραγωνικά

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα καταρχάς να ευχαριστήσω θερμά όλους τους διδάσκοντες του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αστική Ανάπλαση και Ανάπτυξη» για τις πολύτιμες γνώσεις που αποκόμισα και ιδιαίτερα την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου κ. Άσπα Γοσποδίνη για την έμπνευση και την ευκαιρία που μου έδωσε να ασχοληθώ με τη μελέτη του συγκεκριμένου θέματος στην διπλωματική μου εργασία, καθώς και για την συμβολή, την υποστήριξη και την επιστημονική καθοδήγησή της σε όλη τη διάρκεια της μαθησιακής διαδικασίας.

Πολλές ευχαριστίες και σε όλους όσους με οποιονδήποτε τρόπο συνέβαλαν στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας, για τις πολύτιμες πληροφορίες που μου παρείχαν και τον χρόνο που μου αφιέρωσαν.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου για την ενθάρρυνση, την αγάπη και την θερμή τους συμπαράσταση σε όλη αυτή την προσπάθεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1ο : ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 ANTIKEIMENO - ΑΦΟΡΜΗ - ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΑ

Είναι γεγονός αναμφισβήτητο, πως, τόσο οι πόλεις όσο και οι περιφέρειες στις σύγχρονες προηγμένες οικονομίες ανταγωνίζονται έντονα μεταξύ τους για την προσέλκυση επενδύσεων και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Στον ανταγωνισμό αυτό, σε μεγάλο βαθμό συμβάλλουν οι διαρκείς εξελίξεις των ολοκληρωμένων και αποτελεσματικών παγκόσμιων συστημάτων μεταφορών και επικοινωνιών και οι χαλαροί εμπορικοί φραγμοί που επικρατούν, σε συνάρτηση και με τις συνεχώς αναδυόμενες νέες αγορές. Υπό το πρίσμα αυτό, οι υπεύθυνοι για τη χάραξη πολιτικής οφείλουν να επενδύσουν στις στρατηγικές εκείνες που θα συντελέσουν στην προώθηση της ανάπτυξης, με γνώμονα τις παρεχόμενες ευκαιρίες ευημερίας του τόπου τους. Για το σκοπό αυτό, τα τελευταία χρόνια, η υιοθέτηση διαδικασιών **branding** παρέχει το πλαίσιο για έναν συγκροτημένο σχεδιασμό και διαχείριση της εικόνας μιας περιοχής, μέσα από την ενίσχυση και μετάδοση εκείνων των στοιχείων της που είναι ιδιαίτερα για την ταυτότητά της. Για την επίτευξη αυτού βέβαια, απαιτείται η ενσωμάτωση τόσο των φυσικών χαρακτηριστικών του τόπου όσο και μιας σειράς πεποιθήσεων και πολιτισμικών, οικονομικών, κοινωνικών και ψυχολογικών γνωρισμάτων αυτού και της ταυτότητάς του, καθώς πρέπει να καλυφθούν όλες οι πτυχές της ζωής και της δραστηριότητας στην περιοχή.

Σε κάθε περίπτωση τοπικής ανάπτυξης, ζητούμενο είναι ο τρόπος με τον οποίο οι επερχόμενες κοινωνικοοικονομικές αλλαγές δεν θα οδηγήσουν στην απώλεια της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτός ο πολύ σοβαρός κίνδυνος ελλοχεύει εξίσου από την εντατική εκμετάλλευση των παραδοσιακών δομών αλλά και από την εγκατάλειψη παραγωγικών δραστηριοτήτων, που δεν είναι πλέον αρκετά αποδοτικές οικονομικά σε σχέση με τις νέες που αναπτύσσονται.

Επιπλέον, όσον αφορά στην **ορεινή περιοχή των Ζαγοροχωρίων**, που αποτελεί και την περίπτωση μελέτης της παρούσας διπλωματικής εργασίας, η περιφερειακή της θέση στο χάρτη, δεδομένου ότι βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο της χώρας και σε μία από τις φτωχότερες περιφέρειες της Ευρώπης, δεν αποτέλεσε το μοναδικό παράγοντα περιθωριοποίησής της από τα εφαρμοζόμενα προγράμματα ανάπτυξης, καθώς οι πολιτικές που επιλέχθηκαν δεν στόχευσαν, όσο θα έπρεπε, στην γενικότερη μειονεκτικότητα ολόκληρου του ορεινού όγκου της Πίνδου.

Έτσι, η οικονομική δραστηριότητα στο Ζαγόρι, από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, στράφηκε σταδιακά στον τριτογενή τομέα, προκειμένου, ως ορεινή περιοχή, να εκμεταλλευτεί το σημαντικό πλούτο των φυσικών και πολιτιστικών της πόρων. Το μοναδικό φυσικό περιβάλλον με την απουσία ανθρώπινης παρέμβασης και την ταυτόχρονη παρουσία πολλών μοναδικών οικοσυστημάτων, η πολιτιστική κληρονομιά και το δίκτυο των παραδοσιακών οικισμών του, κειμήλια μοναδικά και αναλλοίωτα, θα μπορούσαν να είναι η ειδοποιός διαφορά για δυναμική τουριστική προσέλκυση.

Η μη συντονισμένη όμως αυτή αλλαγή του παραγωγικού μοντέλου είχε σαν αποτέλεσμα να μην ευοδωθούν οι μεμονωμένες προσπάθειες στον επιθυμητό βαθμό και οι προσδοκίες ανάπτυξης να λειτουργήσουν ανασταλτικά στον κοινωνικό ιστό, με συνέπεια μεγάλο μέρος του ενεργού πληθυσμού να εγκαταλείψει την περιοχή για κάποιο αστικό κέντρο. Το γεγονός αυτό διόγκωσε τα υφιστάμενα προβλήματα της περιοχής, καθώς, εκτός από τη γεωγραφική μειονεξία και τις ελλείψεις σε βασικές δομές και υποδομές, έπρεπε να αντιμετωπίσει και τη διάβρωση του κοινωνικού ιστού που προκάλεσε η απουσία του παραγωγικού πληθυσμού, θέμα ζωτικής σημασίας για κάθε περιοχή που το βιώνει. Η εμφάνιση μάλιστα νέων ανταγωνιστικών προορισμών σε συνδυασμό και με την πρόσφατη οικονομική κρίση, απομάκρυνε την περιοχή ακόμη περισσότερο από τον επιδιωκόμενο στόχο της. Η ταύτιση λοιπόν της εικόνας των κατοίκων και των επισκεπτών για τον χαρακτήρα και τον τρόπο λειτουργίας κάθε περιοχής καθορίζει και τον βαθμό που η εφαρμογή μίας στρατηγικής **regional branding** θα είναι πραγματικά αποτελεσματική, καθώς αυτή λειτουργεί με γνώμονα την εξωτερική εικόνα και την διαμόρφωση θετικής άποψης για τον τόπο, χωρίς να επεμβαίνει ουσιαστικά στα προβλήματά του, τα οποία εκ προοιμίου θεωρείται πως έχουν αντιμετωπιστεί σε μεγάλο βαθμό.

Από τα παραπάνω διαφαίνεται πως, η βιώσιμη και έξυπνη ανάπτυξη μιας ορεινής περιοχής όπως τα Ζαγοροχώρια, μπορεί να αποτελέσει έναν τρόπο δήλωσης παρουσίας και σθεναρής αντίστασης στις μεγάλες οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές που έφεραν η παγκοσμιοποίηση, η αστικοποίηση και η κλιματική αλλαγή. Οι σύγχρονες αντιλήψεις οικονομικής ανάπτυξης εξάλλου, απομακρύνονται πλέον από την παραδοσιακή προσέγγιση και τείνουν να θέτουν στο κέντρο τον άνθρωπο και όχι το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν. Στη σημερινή λοιπόν ολιστική προσέγγιση ανάπτυξης, μέσα από τον αναδυόμενο όρο του Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (Human Development Index), εκτός από την οικονομική, απεικονίζονται ως εξίσου σημαντικές η κοινωνική ανάπτυξη, η περιβαλλοντική βιωσιμότητα και η πολιτιστική κληρονομιά.

Οι παράμετροι αυτές αποτελούν μάλιστα κεντρικά στοιχεία της αναπτυξιακής προσπάθειας σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, με βάση βέβαια και τη σχετική πολιτική που έχουν ήδη χαράξει τα Ηνωμένα Έθνη και η UNESCO (Mergos, 2017).

Σ' αυτό το πλαίσιο, η κρατούσα αντίληψη περί βεβήλωσης των μνημείων της πολιτιστικής κληρονομιάς με την απόδοση οικονομικής αξίας σ' αυτά, για λόγους ηθικούς, αρχαιολογικούς και ιστορικούς, αρχίζει να αποδυναμώνεται και να υπερισχύει η άποψη πως, η καλύτερη προστασία και συντήρηση του πολιτιστικού αποθέματος ενός τόπου είναι η ένταξή του στην καθημερινή ζωή, μέσα από την οικονομία του ελεύθερου χρόνου και της διά βίου εκπαίδευσης. Με τον τρόπο αυτό, γίνεται πόλος έλξης για τους επισκέπτες του, αρκετοί από τους οποίους διαθέτουν ευχαρίστως το απαιτούμενο κόστος επίσκεψης και διαμονής, με άμεσο αντίκτυπο φυσικά και στους υπόλοιπους τομείς, που επηρεάζονται από τη δημιουργία αντίστοιχων οικονομικών ροών. Παράλληλα, από άψυχο αντικείμενο ιστορικής αξίας μετατρέπεται σε αναπόσπαστο λειτουργικό κομμάτι της κοινωνικής και οικονομικής ζωής του τόπου, λειτουργώντας ταυτόχρονα ως ατμομηχανή βιώσιμης ανάπτυξης και ευημερίας του (Mergos, 2017).

Ωστόσο, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η αποτελεσματική χάραξη πολιτικής και ο προγραμματισμός επιλογών σύμφωνων με τις *αρχές της βιωσιμότητας*, σε όλες τις διαστάσεις της (οικονομία, κοινωνία, περιβάλλον), αξιολογώντας κατάλληλα την υφιστάμενη κατάσταση και χρησιμοποιώντας ως βασικό εργαλείο το *regional branding* για την προβολή των δυνατών σημείων της περιοχής, την ανάδειξη της μοναδικής της ταυτότητας και την αύξηση της ανταγωνιστικότητάς της. Η συνέργεια όλων αυτών των παραγόντων θα ενδυναμώσουν την αξία του τόπου, ως προς την εδαφική του ανταγωνιστικότητα, τόσο σε σχέση με άλλες γειτονικές περιοχές όσο και παγκόσμια.

Ειδικότερα σε ορεινές περιοχές, όπως η περίπτωση μελέτης της παρούσας εργασίας, η βιώσιμη ανάπτυξη μέσα από στοχευμένα αναπτυξιακά προγράμματα μπορεί να οδηγήσει στην άνθιση της τοπικής οικονομίας και της χώρας ευρύτερα, καθώς και στην αναστροφή της δημογραφικής συρρίκνωσης, ενώ σχεδόν βέβαιη διαφαίνεται και η καλλιέργεια περιβαλλοντικής συνείδησης, στηριζόμενη στις αρχές της αειφορίας, δεδομένου ότι η προστασία του πλούσιου φυσικού περιβάλλοντος αποτελεί προτεραιότητα. Η αξία και η ποικιλία λοιπόν των μνημείων του Ζαγορίου καθιστούν επιτακτική ανάγκη, όχι μόνο την προστασία και τη διατήρησή τους, αλλά και τη βιώσιμη ανάπτυξη της ιδιαίτερα ελκυστικής αυτής περιοχής.

Στο πλαίσιο αυτό η παρούσα εργασία εξετάζει την αναπτυξιακή προοπτική του ορεινού όγκου των Ζαγοροχωρίων, με την πλούσια ιστορικοπολιτιστική ταυτότητα συνδυαστικά με το απείρου κάλλους φυσικό τοπίο και το μοναδικό οικιστικό δίκτυο των 46 χωριών, μέσα από την εφαρμογή στρατηγικών διαδικασιών branding. Επεξεργάζεται δηλαδή, τις δυνατότητες που έχουν τα Ζαγοροχώρια πλήρους αξιοποίησης των εσωτερικών τους πόρων, για την προσφορά ποιοτικών υπηρεσιών στον τομέα του εναλλακτικού τουρισμού και μέσα από τον εμπλουτισμό και με νέες ήπιες μορφές τουριστικής δραστηριότητας, που δημιουργούν συνθήκες αυξημένης ζήτησης. Βασικός στόχος αυτής αποτελεί, καταρχάς, η καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης, συμπεριλαμβανομένης και της αξιολογής κληρονομιάς του τόπου και στη συνέχεια, η ανάδειξη της χωρικής του ταυτότητας, αξιοποιώντας το πολύτιμο εργαλείο στρατηγικής προβολής regional branding, που θα συμβάλλει στην καθολική αναγνώριση των χαρακτηριστικών του, τα οποία ενσωματώνονται στο τρίπτυχο **«πέτρα – παράδοση – φύση»**.

Το ενδιαφέρον της επιλεγθείσας περιοχής μελέτης εστιάζεται στη συγκέντρωση εκπληκτικών αρχιτεκτονικών υποδομών και συνόλων, με κατασκευές ασύγκριτης ομορφιάς, απόλυτα ενταγμένες στο φυσικό περιβάλλον, οι οποίες αποτελούν πρότυπο αναφοράς, στον ελλαδικό και όχι μόνο χώρο. Επιπλέον, το πλούσιο και αξιόλογο ιστορικό παρελθόν της σε συνάρτηση και με τους ιδιαίτερους ανθρώπους της, που διακατέχονται από υψηλή διάθεση προσφοράς στον τόπο τους, ειδικά στους τομείς της εκπαίδευσης και των υποδομών, το παρθένο φυσικό τοπίο, που είναι από μόνο του μία εκπαιδευτική υποδομή για τη γλωρίδα και την πανίδα που περιλαμβάνει και η σπάνια γεωμορφολογία που διαθέτει συνθέτουν τη μοναδική προσωπικότητά της. Από τις ομολογουμένως μάλιστα αρκετές εστίες, εντός και εκτός της ελληνικής επικράτειας, όπου άνθησε το μεγαλείο του ελληνισμού σε όλες τις μορφές του, τα Ζαγοροχώρια αποτελούν τον πλέον ιδεώδη θύλακα, που συνδυάζουν και παρέχουν μεγαλεπήβολα σχεδόν το εύρος των παραγόντων που συνιστούν έναν τόπο πυρήνα σε σχέση με τα αντίστοιχα υπόλοιπα κέντρα.

Με δεδομένα τα παραπάνω και σε συνάρτηση με τους συναισθηματικούς λόγους, τα ενδιαφέροντα και τα προσωπικά βιώματα που δημιουργεί η καταγωγή από την εν λόγω περιοχή, η παρούσα εργασία καλείται να εξετάσει και να προσαρμόσει, στην ήδη διαμορφωμένη συνείδηση του κόσμου από το στίγμα του συγκεκριμένου τουριστικού προορισμού, τις δυνατότητες δυναμικότερης αξιοποίησης του τουριστικού της κεφαλαίου, στο πλαίσιο πάντα της βιωσιμότητας και της αειφορίας. Η πρόταση που

κατατίθεται αφορά στην ανάπτυξη ενός πλέγματος εναλλακτικών τουριστικών μορφών, με σεβασμό στο περιβάλλον, την κοινωνία, την οικονομία και τον πολιτισμό των Ζαγοροχωρίων, αποβλέποντας στη διαφοροποίηση του παρεχόμενου τουριστικού προϊόντος, την προστασία του πολιτιστικού αποθέματος μέσα από την ένταξή του στην καθημερινότητα, την άμβλυνση της χωρικής ανισοκατανομής και της εποχικότητας και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων.

1.2 ΔΟΜΗ - ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η ενότητα αυτή αποσκοπεί στην πληροφόρηση του αναγνώστη της παρούσας διατριβής για τον καταμερισμό και το περιεχόμενο των κεφαλαίων που την απαρτίζουν, καθώς και στη μεθοδολογία που επιλέχθηκε για την εκπόνησή της.

Από άποψης δομής λοιπόν, η εργασία διαρθρώνεται σε πέντε αλληλοσυμπληρούμενα κεφάλαια. Πιο συγκεκριμένα, στο παρόν εισαγωγικό κεφάλαιο παρουσιάζονται αναλυτικά το αντικείμενο που πραγματεύεται, η αφορμή για την επιλογή της συγκεκριμένης περιοχής μελέτης καθώς και η σκοπιμότητα εκπόνησης της εργασίας αυτής. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναπτύσσεται η θεωρητική προσέγγιση δύο βασικών για την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου, εννοιών: του branding και του πολιτισμού. Ειδικότερα, μέσα από εκτενή βιβλιογραφική ανασκόπηση, αναλύεται αρχικά η έννοια του branding καθώς και η σημασία και οι παράγοντες επιτυχίας του place branding στη χωρική κλίμακα του regional branding, ως καινοτόμο εργαλείο ανάπτυξης και διαμόρφωσης ταυτότητας του τόπου. Παράλληλα, προβάλλεται η σημασία του πολιτισμού και της πολιτιστικής κληρονομιάς και η σπουδαιότητα της προστασίας και ανάδειξής τους για την αναγνωρισιμότητα του τόπου. Στο τρίτο κεφάλαιο ερευνάται και καταγράφεται αναλυτικά η υφιστάμενη κατάσταση των Ζαγοροχωρίων ως περίπτωση μελέτης, ενώ γίνεται και μία σύντομη αναδρομή στο παρελθόν της, που αποτελεί την κύρια πηγή της πολιτιστικής της κληρονομιάς. Παρουσιάζονται διεξοδικά το πλούσιο δομημένο και φυσικό τους περιβάλλον, το πληθυσμιακό μωσαϊκό που τα απαρτίζει και η κουλτούρα του τόπου, μέσα από τις δομές πολιτισμού, τη μουσική και τα δρώμενα που διατηρούνται αναλλοίωτα έως σήμερα. Επίσης, κρίθηκε σκόπιμη και η αναφορά όλων των καθεστώτων προστασίας που ισχύουν στην περιοχή, καθώς θεωρείται ότι σχετίζονται άμεσα με την επιλογή στρατηγικών για την αναπτυξιακή της προοπτική. Στο τέταρτο κεφάλαιο, με την εφαρμογή της ανάλυσης SWOT, αναζητούνται τα δυνατά και αδύνατα σημεία της

περιοχής μελέτης και καταγράφονται οι αναδυνάμειες ευκαιρίες και απειλές, για την ανάδειξη της δυναμικής του τόπου, μέσα από τις οποίες, στο πέμπτο κεφάλαιο, δομείται ένα σύνολο δράσεων και προτάσεων για την ανάδειξη της ταυτότητάς του, τη βελτίωση της εικόνας του και της ποιότητας ζωής των κατοίκων του, καθώς και την αύξηση της ανταγωνιστικότητάς του σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο. Το κείμενο ολοκληρώνεται με την παράθεση των συμπερασμάτων και των προσδοκιών που αναμένεται να ευοδωθούν μέσα από την εφαρμογή του regional branding.

Με δεδομένο λοιπόν, το αξιόλογο ιστορικό, κοινωνικό και πολιτιστικό αποτύπωμα της περιοχής των Ζαγοροχωριών, μέσα από την παρούσα εργασία επιδιώκεται η μελέτη της ως βιώσιμος περιφερειακός αναπτυξιακός πόλος, παροτρύνοντας ταυτόχρονα όλους τους εμπλεκόμενους φορείς, δημόσιους και ιδιωτικούς, να ενεργοποιηθούν δυναμικά προς την κατεύθυνση αυτή. Για το σκοπό αυτό η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε αφορά τόσο σε δευτερογενή έρευνα όσο και σε έρευνα πεδίου. Συγκεκριμένα, η εξέταση των βασικών εννοιών που προσεγγίστηκαν θεωρητικά, πραγματοποιήθηκε μέσω ανασκόπησης βιβλιογραφικών πηγών, αρθρογραφίας και αξιοποίησης δευτερογενών δεδομένων σχετικών με τα επιμέρους θεματικά πεδία που πραγματεύεται η εργασία, καθώς και αναζήτησης περαιτέρω πληροφοριών μέσω διαδικτύου. Σε ό,τι αφορά στην ανάλυση της επιλεγμένης μελέτης περίπτωσης, η αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης βασίστηκε τόσο σε πρωτογενή όσο και σε δευτερογενή έρευνα, προκειμένου να σχηματιστεί μία σφαιρική άποψη όλων των μεταβλητών. Η πρωτογενής έρευνα που εφαρμόστηκε αφορά τόσο σε ποσοτικά χαρακτηριστικά σχετικά με την εξέλιξη των τουριστικών υποδομών όσο και σε ποιοτικά χαρακτηριστικά στα οποία βασίστηκε κυρίως η έρευνα πεδίου. Αυτή περιελάμβανε αφηγήσεις συγχωριανών ή κατοίκων άλλων χωριών, συγγενών ή μη, που κατά καιρούς έλαβαν χώρα αλλά και εστιασμένα την τελευταία περίοδο, σε προσωπικό επίπεδο. Η ιδιαιτερότητα της καταγωγής μου από χωριό του δυτικού Ζαγορίου παρήγαγε πλούσιο υλικό προς χρήση ενώ, στοχευμένα, επιδιώχθηκε να λάβουν μέρος σε αντίστοιχες συνομιλίες πρόσωπα της τοπικής αυτοδιοίκησης, ακόμη και ο ίδιος ο δήμαρχος. Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκε και η ανάλυση SWOT, η οποία ως συνδυασμός πρωτογενούς και δευτερογενούς έρευνας πρόσφερε μία σημαντική μεθοδολογική συνιστώσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο : ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΩΝ ΕΝΝΟΙΩΝ BRANDING – ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ – ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

2.1 Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ BRANDING

Στις μέρες μας, ο κόσμος είναι μία παγκόσμια αγορά, όπου ο ανταγωνισμός είναι έκδηλος σε όλους τους τομείς. Ο ανταγωνισμός, ως αγώνας που γίνεται με συγκεκριμένους κανόνες και μέσα σε ένα γενικά αποδεκτό πλαίσιο για την επίτευξη στόχων ή την επικράτηση, αποφέρει πολλαπλά οφέλη και καθοδηγεί στην πρόοδο. Στον αγώνα αυτό σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η εικόνα, η οποία εγκαθίσταται στο μυαλό του καταναλωτή και διαμορφώνει αντιλήψεις. Έτσι, δύο «σύγχρονες» πλέον λέξεις που ακούγονται πολλάκις και χρησιμοποιούνται ποικιλοτρόπως, αφού οι έννοιές τους δεν είναι απόλυτα σαφείς λόγω της συνεχούς εξέλιξής τους, είναι το «*brand*» και το «*branding*» (Ζερβάκη, 2015).

Brand name και *branding* είναι δύο έννοιες που συχνά ταυτίζονται από το ευρύ κοινό αλλά στην πραγματικότητα είναι διαφορετικές. Η πρώτη έννοια αποτελεί την επωνυμία ενός αγαθού, την ετικέτα του και το διαφοροποιεί από τα ομοειδή του λόγω της απήχησης που το χαρακτηρίζει. Η δεύτερη έννοια είναι πιο σύνθετη και αποτελεί τη συνολική διαδικασία εδραίωσης του brand name, καθώς και τον τρόπο αντίληψής του από τους καταναλωτές και περιλαμβάνει τις αξίες που προάγονται μέσα και μέσω αυτού. Στα βασικά συστατικά του brand λοιπόν περιλαμβάνεται η ταυτότητα και η επικοινωνία του προϊόντος μέσα από λογότυπα και εμπορικά σήματα, η αναγνωρισιμότητά του και η εμπιστοσύνη σ' αυτό, καθώς στο brand εμπεριέχεται και η έννοια της συνέπειας προς τον καταναλωτή (el.wikipedia.org).

Αν και οι ερευνητές που ασχολήθηκαν με την ανάλυση της έννοιας αυτής, δεν κατάφεραν να καταλήξουν σε έναν κοινά αποδεκτό ορισμό, ο Αμερικάνικος Σύνδεσμος Μάρκετινγκ (American Marketing Association, 2013), με βάση τα δεδομένα σε παγκόσμιο επίπεδο, δίνει στο brand «*την έννοια του ονόματος, του όρου, του σχεδίου, του συμβόλου ή οποιουδήποτε άλλου χαρακτηριστικού το οποίο ταυτίζεται με το προϊόν ή την υπηρεσία ενός οργανισμού ή ενός ανθρώπου και έτσι το διαφοροποιεί από τα άλλα της αγοράς*» (Zenker & Jacobsen, 2015:2-3). Ωστόσο, όπως αναφέρεται από τους Zenker & Jacobsen (2015:2), ο ορισμός αυτός θεωρείται πολύ περιορισμένος από μερικούς ερευνητές - όπως οι Kavaratzis (2008) και Zenker και Braun (2010) - ιδιαίτερα σε επίπεδο εφαρμογής του σε εταιρίες και χώρους, ενώ για άλλους το brand

δεν είναι ‘«τίποτα περισσότερο και τίποτα λιγότερο από το καλό όνομα για κάτι που προσφέρεται στο κοινό» (Anholt & Hildreth 2005:164)’.

Η πρώτη εμφάνιση του brand, ως λέξη, τοποθετείται γύρω στο 350 μ.Χ., προερχόμενη από την στην αρχαία νορβηγική ‘Brandr’, που σημαίνει ‘καίω’ (‘to burn’) (Indralingam, 2016). Με την έννοια αυτή εξαπλώθηκε ιδιαίτερα στην αμερικανική δύση, καθώς μια πυρωμένη σφραγίδα από σίδερο (branding iron) ήταν το βασικό μέσο που χρησιμοποιήθηκε από τους ντόπιους κτηνοτρόφους-ιδιοκτήτες κοπαδιών για να «μαρκάρουν» τα ζώα τους με ένα μοναδικό σήμα-λογότυπο, ώστε να είναι αναγνωρίσιμη η ιδιοκτησία τους. (el.wikipedia.org). Εντούτοις, από ευρήματα αρχαιολογικών ανασκαφών, εικάζεται πως η λογική του branding εφαρμοζόταν στο ζωικό κεφάλαιο της αρχαίας Αιγύπτου από το 2.700 π.Χ. περίπου, για την αποτροπή της κλοπής (en.wikipedia.org).

Το branding είναι μία συνεχής διαδικασία και παράλληλα ένα αποτέλεσμα. Είναι διαδικασία διότι, μέσα από ψυχολογικές τεχνικές, στοχεύει να πείσει το καταναλωτικό κοινό ότι κάποιο αγαθό του αρέσει, του αξίζει, του χρησιμεύει. Κάνει τον καταναλωτή να το θεωρεί σημαντικό και ιδιαίτερο και του δημιουργεί την ανάγκη να το αποκτήσει. Συνάμα, δημιουργεί διαρκώς την αίσθηση ότι, μετά το πέρας της χρήσης του, το ξαναθέλει, το χρειάζεται. Το branding προϋποθέτει και επιβάλλει τη συνεργασία δημοσίων ή και ιδιωτικών φορέων. Βασίζεται σε ιστορικά, κοινωνικά, οικονομικά στοιχεία και υπόσχεται τον ιδανικό συνδυασμό ποιότητας και τιμής. Προωθεί το αγαθό με την παράλληλη προώθηση μιας συνολικής ιδεολογίας, που περιλαμβάνει ιδανικά και αξίες, που θα διεγείρουν το ενδιαφέρον και θα προκαλέσουν τη συγκίνηση του καταναλωτή. Είναι αποτέλεσμα, καθώς ο καταναλωτής δίνει ιδιαίτερη σημασία και αξία στο αγαθό, θέλει να το αποκτήσει, ενώ η απουσία του προκαλεί αρνητικά συναισθήματα. Το branding καθιστά το αγαθό εξεζητημένο μέσα από τη θέση που το τοποθετεί στη συνείδηση του καταναλωτή.

Από το 1890 περίπου, που ξεκίνησε ο σιδηρόδρομος και υπήρξε η δυνατότητα διανομής των προϊόντων, το καταναλωτικό κοινό απέκτησε επιλογές. Η βιομηχανική επανάσταση και οι αλλαγές που αυτή έφερε σε διάφορους τομείς επέτρεψαν το άνοιγμα στην αγορά καταναλωτικών προϊόντων. Κυριολεκτικά όμως, μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο οι επιλογές αυτές έγιναν ουσιαστικές, οπότε εμφανίστηκε και το φαινόμενο του ανταγωνισμού για την επικράτηση αυτού του προϊόντος που θα μπορούσε να αποδείξει την μοναδική ποιότητά του και να προκαλέσει το ενδιαφέρον μέσα από την εικόνα που θα δημιουργούσε στον καταναλωτή. Έτσι εμφανίζεται η

διαδικασία του branding, που μεταμορφώνει το προϊόν προσδίδοντάς του ταυτότητα, ένα μοναδικό όνομα και εικόνα στο μυαλό του καταναλωτή (www.impressme.gr). Επιτυχημένο branding θεωρείται αυτό που καταφέρνει να πείσει τον καταναλωτή για τη μοναδικότητα του προϊόντος ως προς τη συγκεκριμένη καταναλωτική του ανάγκη (Κελεπούρη, 2014).

Μπορούμε λοιπόν να πούμε πως το «branding» (ως ρήμα) αφορά όλες εκείνες τις δράσεις που δημιουργούν και ενδυναμώνουν ένα brand και κάνουν γνωστό ένα προϊόν, ενώ το «branding» (ως ουσιαστικό) είναι όλα τα στοιχεία που συνθέτουν ένα brand, όπως το λογότυπο, η συσκευασία, το χρώμα, η φήμη του σχετικά με τα οφέλη που αποκομίζει ένας άνθρωπος από τη χρήση ενός προϊόντος/υπηρεσίας μιας εταιρείας (Ζερβάκη, 2015). Με λίγα λόγια, το branding είναι αυτό που προσδίδει προστιθέμενη αξία σε ένα προϊόν ή μία υπηρεσία και κάνει τους ανθρώπους να συνδέονται μ' αυτό, να το θυμούνται και να το εμπιστεύονται απόλυτα. Στο σημείο αυτό υπεισέρχεται και η έννοια του «marketing», που αφορά στην τακτική που θα ακολουθηθεί προκειμένου να εφαρμοστεί επιτυχώς η στρατηγική του branding. Το branding δηλαδή είναι μία δυναμική διαδικασία (Ζερβάκη, 2015), που συνδέεται στενά με όλες τις τακτικές του marketing και ταυτόχρονα διαφοροποιείται από αυτό.

Όπως αναφέρθηκε, οι παραπάνω έννοιες αποτέλεσαν αντικείμενο έρευνας πολλών επιστημόνων. Η πολυμορφία όμως που παρουσιάζουν, σε συνδυασμό και με την προσέγγιση και το πρίσμα του κάθε ερευνητή, οδήγησαν σε ερμηνείες και ορισμούς διαφορετικούς μεταξύ τους ή και αλληλοεπικαλυπτόμενους σε κάποια σημεία, ανάλογα με τους σκοπούς που εξυπηρετούν.

2.2. PLACE BRANDING

Δεδομένου ότι ο γρήγορος ρυθμός της παγκοσμιοποίησης επηρεάζει όλους τους τομείς της αγοράς, σημαίνει ότι και κάθε χώρα, κάθε πόλη, κάθε περιοχή πρέπει να ανταγωνίζεται με όλους τους άλλους για το μερίδιό της στους καταναλωτές, στον τουρισμό και τις επενδύσεις, τις διεθνείς αθλητικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις, καθώς και για την προσοχή και το σεβασμό των διεθνών μέσων ενημέρωσης, των άλλων κυβερνήσεων και των ανθρώπων των άλλων χωρών (Anholt, 2007). Έτσι, υπεισέρχεται ο όρος «branding του τόπου», που αφορά «στην απόδοση συγκεκριμένης χωρικής ταυτότητας σε μια περιοχή ή πόλη, ώστε να διαμορφωθεί μια κεντρική ιδέα για τα χαρακτηριστικά και την αστική προσωπικότητά της» (Καραχάλης, 2015). Ενώ λοιπόν

το branding των αγαθών και των υπηρεσιών έχει εγκατασταθεί πλήρως στη συνείδηση των καταναλωτών, το place branding διαθέτει διάφορες πτυχές εξέλιξης, με τις οποίες ασχολούνται οι σχετικοί ερευνητές. Ωστόσο, είναι αλήθεια πως στο θέμα της επωνυμίας, *‘οι τόποι είναι αρκετά περίπλοκοι για να αντιμετωπιστούν όπως τα προϊόντα’* (Kavaratzis & Ashworth, 2005), καθώς *‘μία πόλη, μία περιφέρεια ή μια ευρύτερη γεωγραφική περιοχή χαρακτηρίζονται από πολυπλοκότητα και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που δεν επιτρέπουν τη σύγκρισή τους με ένα καταναλωτικό προϊόν’*, ενώ και η στρατηγική που ακολουθείται, εκτός από οικονομικούς περιλαμβάνει και άλλους εξίσου σημαντικούς στόχους (Καραχάλης, 2010).

Αν και η έρευνα για τις εφαρμογές του place branding σχετικά πρόσφατα ήρθε στο προσκήνιο ως πεδίο μελέτης, οι πρακτικές της επωνυμίας του τόπου κάνουν την εμφάνισή τους στις Ηνωμένες Πολιτείες από τον 19^ο αιώνα, για την προσέλκυση πληθυσμών στις αγροτικές περιοχές και λίγο αργότερα στην Ευρώπη, για τουριστικούς σκοπούς (en.wikipedia.org).

Κατά τους Kavaratzis και Hatch (2013) *‘ένας από τους πιο εμπεριστατωμένους ορισμούς για το place brand είναι αυτός που παρέχεται από τους Zenker και Braun (2010), σύμφωνα με τους οποίους ορίζεται ως ένα δίκτυο ενώσεων στο μυαλό των καταναλωτών βασισμένο στην οπτική, λεκτική και συμπεριφορική έκφραση ενός τόπου, που ενσωματώνεται στους στόχους, την επικοινωνία, τις αξίες και τη γενική κουλτούρα των ενδιαφερομένων μερών και του συνολικού σχεδιασμού του’*.

Ο «τόπος» ως όρος, παρά τη μακρόχρονη παρουσία του, με τη σημερινή του έννοια χρησιμοποιείται ιδιαίτερα τόσο στον αστικό σχεδιασμό όσο και ζητήματα που ανήκουν στη σφαίρα του πολιτιστικού, τουριστικού και οικονομικού διαχωρισμού.

Μπορούμε να πούμε πως η έννοια της «αίσθησης του τόπου» καθορίζεται υποσυνείδητα από στοιχεία ταυτότητας και ιδιοκτησίας. Ο τόπος παρουσιάζεται ως μία έννοια συσσωρευμένου νοήματος που καθορίζεται γεωγραφικά, ιστορικά, πολιτισμικά, οικονομικά, κοινωνικά, συμβολικά. Αυτά τα στοιχεία καθορισμού ενός «τόπου» τον ξεχωρίζουν, τον οριοθετούν, τον συνθέτουν, τον διαμορφώνουν και τον εγκαθιδρύουν στις ανθρώπινες συνειδήσεις. Παράλληλα, τα ίδια στοιχεία τον καθιστούν ανταγωνιστικό, σε συνδυασμό βέβαια και με τις επικρατούσες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες.

Σύμφωνα με τον Simon Anholt (2007), ο σύγχρονος κόσμος είναι μία αγορά. Η παγκοσμιοποίηση έχει οδηγήσει στον ανταγωνισμό των χωρών με στόχο την προσέλκυση της προσοχής και του σεβασμού των κατοίκων άλλων χωρών προς τη

χώρα που το επιδιώκει. Κατά κύριο λόγο, οι άνθρωποι βασίζονται σε στερεότυπα και επιφανειακές προσεγγίσεις και θεωρήσεις για τη λειτουργία άλλων χωρών. Αυτές οι θεωρήσεις δεν έχουν συνήθως κάποια ερευνητική βάση, ωστόσο οι άνθρωποι βασίζονται υποσυνείδητα σε αυτές, γιατί αποτελούν εύκολο και γρήγορο τρόπο αντιμετώπισης και λήψης αποφάσεων. Η μεταβολή αυτών των αβάσιμων και παθητικών αντιλήψεων και συνεπώς χειρισμών είναι δύσκολη ως αδύνατη. Οι αντιλήψεις αυτές μπορεί να είναι τόσο θετικές όσο και αρνητικές. Για μία χώρα που χαρακτηρίζεται κυρίως από αρνητικές αντιλήψεις στη συνείδηση κατοίκων άλλων χωρών δημιουργείται η ανάγκη ανατροπής αυτού του φαινομένου. Οι αρμόδιοι θα πρέπει να αντιληφθούν την «κακή φήμη» της χώρας τους και να λειτουργήσουν με στόχο το συμφέρον της. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την αξιοποίηση της κληρονομιάς της και όχι με δόλια μέσα. Είναι σημαντικό η προσπάθεια αυτή να είναι συνολική, οργανωμένη και συντονισμένη.

Στο σημείο αυτό καλείται το **place branding** να συστήσει ξανά έναν τόπο μέσα από την ανανέωση της ταυτότητάς του, αναλαμβάνοντας το έργο της απορρόφησης και αναδημιουργίας των ανθρώπινων αντιλήψεων γι' αυτόν. Η ταυτότητα αυτή, στοιχείο αναγνώρισης και διαφοροποίησης, περιλαμβάνει τόσο το φυσικό τοπίο και τη γεωμορφολογία της περιοχής όσο και το αξιακό σύστημα, την πορεία της στο χρόνο και τα κοινωνικά της χαρακτηριστικά. Για το λόγο αυτό, το place branding αξιοποιεί στοιχεία από διάφορους επιστημονικούς χώρους, όπως το μάρκετινγκ, ο χωρικός σχεδιασμός, η κοινωνική, η οικονομική και η φυσική γεωγραφία, ο πολιτιστικός σχεδιασμός, η επικοινωνία, η διαχείριση κοινωνικών μέσων, η διαχείριση τουριστικού προορισμού κ.λπ. (Καλδής, 2018).

Η όλη διαδικασία στοχεύει στο να επηρεάσει και να διαμορφώσει εκ νέου την οπτική των ανθρώπων για την αίσθηση του τόπου, η οποία αναμφισβήτητα αποτελεί και ένα από τα βασικά στοιχεία της παρουσίας του. Στην ουσία, πρόκειται για μία στρατηγική διαδικασία μέσα από την οποία κάθε τόπος μπορεί να γίνει ανταγωνιστικός και επιλέξιμος σε πολλούς τομείς ανάπτυξης, όπως ο τουρισμός και η αναψυχή, οι επενδύσεις και η αγορά εργασίας, η υγεία, η εκπαίδευση, η κατοικία και η μετανάστευση. Με άλλα λόγια, το place branding είναι αυτό που θα συμβάλει στη δημιουργία της χωρικής ταυτότητας του τόπου μέσα από τη συλλογή και διάδοση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, που συνιστούν την προσωπικότητά του και στη διαμόρφωση μίας εικόνας του ελκυστικής προς το εξωτερικό περιβάλλον (Καραχάλης, 2015). Η διαμόρφωση επωνυμίας ενός τόπου, που προορίζεται για την προώθηση μιας

ειδικά σχεδιασμένης ταυτότητάς του, μπορεί επομένως να θεωρηθεί ως μία συνειδητή προσπάθεια των κυβερνήσεων να δημιουργήσουν πλεονέκτημα για την τοποθέτηση του τόπου αυτού σε μία αγορά ανοιχτού εδαφικού ανταγωνισμού με πολλές ευκαιρίες ανάπτυξης (Kavaratzis, 2005).

Αναμφίβολα, το place branding αφορά στην προβολή και προώθηση, όχι μόνο της εικόνας, αλλά και της ιστορίας πίσω από αυτήν. Αυτό συμβαίνει γιατί η αίσθηση του τόπου δημιουργείται από το συνδυασμό του τοπίου με τον ανθρωπογενή παράγοντα. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κατοίκων, η σχέση τους με το φυσικό περιβάλλον, οι ηθικές τους αξίες και οι συνήθειές τους, οι οικονομικές συνθήκες, η τοπική γαστρονομία και τα τοπικά προϊόντα, συμβάλλουν στο σχηματισμό της αντίληψης των ατόμων που βρίσκονται έξω από τον τόπο αυτό. Ιδιαίτερης σημασίας είναι και η αξιοποίηση των υποδομών που αφορούν στον πολιτισμό και την παράδοση της περιοχής, την τέχνη γενικότερα καθώς και των αξιοθέατων. Παλιότερα και σύγχρονα κτίρια και κατασκευές που δημιουργήθηκαν με αιτία και σκοπό την πολιτισμική και καλλιτεχνική επιμόρφωση των ανθρώπων, ντόπιων και τουριστών, αξιόλογα αρχιτεκτονικά επιτεύγματα, σημεία ιστορικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Ακόμη, κρίνεται χρήσιμη η ενημέρωση για τυχόν εξεζητημένες εναλλακτικές δραστηριότητες της περιοχής. Ειδικότερες αναφορές μπορούν να γίνουν για την προσέλκυση συγκεκριμένων τουριστικών ομάδων (π.χ. θρησκευτικός τουρισμός, θαλάσσιος τουρισμός, οικοτουρισμός, αθλητικός τουρισμός). Σε αυτήν την περίπτωση, η προώθηση του τόπου θα γίνει υπό το πρίσμα της αντίστοιχης ζήτησης. Για παράδειγμα, για τον οικοτουρισμό θα εκθειαστούν ιδιαιτέρως το φυσικό τοπίο, οι οικολογικές δραστηριότητες και δράσεις, ενώ για τον αθλητικό τουρισμό οι αθλητικές δραστηριότητες που βασίζονται στο φυσικό τοπίο και τη γεωμορφολογία του τόπου.

Αξιοσημείωτη είναι βέβαια και η συμβολή της τοπικής οικονομίας στη διαδικασία του branding, καθώς πρόκειται να επωφεληθεί σε μεγάλο βαθμό από το αποτέλεσμα. Βασική προϋπόθεση αποτελεί η εναρμονισμένη λειτουργία της εγχώριας και της τουριστικής δυναμικής. Αυτό σημαίνει ότι, οι τοπικές αρχές και οι κάτοικοι της περιοχής έχουν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση του place branding και θεωρείται σημαντική η συμμετοχή τους και η θετική τους διάθεση απέναντι στην όλη διαδικασία (Braun, Kavaratzis & Zenker, 2013) αλλά και στον τουριστικό παράγοντα. Από την άλλη πλευρά, οι τουρίστες θα πρέπει να μην αντιβαίνουν με τη συμπεριφορά τους στις αρχές και τις αξίες που πρεσβεύει ο κάθε τόπος. Σε κάθε περίπτωση, ο σχεδιασμός για τη δημιουργία της εικόνας, που θα προσδώσει την ανταγωνιστική ταυτότητα του τόπου,

είναι προτιμότερο να γίνεται με ανοδική προσέγγιση, με αφετηρία δηλαδή την τοπική κοινωνία, η οποία, γνωρίζοντας εκ των έσω και συμμετέχοντας στη διαμόρφωσή της, διάκειται με φιλικά αισθήματα και συμπεριφορές προς τις κυοφορούμενες εξελίξεις. Απαραίτητη κρίνεται επίσης, η δημιουργία ενός κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου για την προστασία του τουριστικού τόπου καθώς και η θεσμική αναγνώριση της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Είναι έκδηλη λοιπόν η σύγχυση που προκαλείται στο καταναλωτικό κοινό, από το φαινόμενο της ομοιογένειας, που προάγει η παγκοσμιοποίηση, όταν καλείται να διαλέξει ανάμεσα σε ομοειδή δεδομένα. Για να ξεχωρίσει ένας τόπος χρειάζεται να προσθέσει στην ταυτότητά του μία έντονη ιδιαιτερότητα, κάτι που επιτυγχάνεται μέσω του place branding. Αυτή η διαδικασία δημιουργεί ανταγωνισμό, αναπτύσσοντας παράλληλα ένα «βιώσιμο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα», το οποίο μπορεί να συμβάλλει θετικά στον επηρεασμό της κοινής γνώμης. Έτσι ικανοποιείται εξίσου και το απαιτητικό καταναλωτικό κοινό αλλά και εκείνο που συνηθίζει να λειτουργεί υπό την καθοδήγηση ενός καλού πωλητή, ο οποίος καταφέρνει μέσα από συναρπαστικές αφηγήσεις να το προσελκύσει, συμβάλλοντας καταλυτικά στην άνθηση του τόπου. Σήμερα, που έχει γίνει πλέον αντιληπτή η αποτελεσματικότητα του place branding στον παγκόσμιο ανταγωνισμό για την ενίσχυση της εικόνας και την αύξηση της ελκυστικότητας του τόπου, αποτελεί αναπόσπαστο μέρος των στρατηγικών που εφαρμόζονται για προσέλκυση επενδύσεων και οικονομική ανάπτυξη, τόσο σε εθνικό όσο και περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο.

Η διαφοροποίηση ενός τόπου και η ανάδειξη των πλεονεκτημάτων του μέσα από τη λειτουργία του place branding, προϋποθέτει ταυτόχρονα την εκπλήρωση συγκεκριμένων στόχων σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικοψυχολογικό επίπεδο (Kavaratzis & Ashworth, 2005), δεδομένου ότι γι' αυτό δεν θα ήταν αρκετή απλά και μόνο η παρουσία ενός συνθήματος ή ενός λογότυπου, τα οποία, συμβάλλουν μεν σε κάποιο ποσοστό, αλλά δεν συνιστούν μία στρατηγική από μόνα τους. Ένας τόπος με προσωπικότητα είναι αναγνωρίσιμος, τα δε στοιχεία που τον χαρακτηρίζουν φαντάζουν ανώτερα από αυτά των ανταγωνιστών του και χρησιμοποιούνται ανάλογα με τις επιδιώξεις του. Οι επιδιώξεις αυτές είναι πολυδιάστατες, διότι αφορούν σε όλους όσους λειτουργούν με ρόλο ιδιοκτήτη στον τόπο, ζουν και δραστηριοποιούνται σ' αυτόν, από δημόσια ή ιδιωτική θέση, γεγονός που δυσκολεύει την ανάπτυξη ενός κοινού οράματος και κατ' επέκταση την οργάνωση του στρατηγικού σχεδιασμού (Kavaratzis & Ashworth, 2005).

Ο όρος *place branding*, ως γενικότερος όρος, εσωκλείει χωρικά διάφορες κλίμακες και αφορά σε χώρα, περιφέρεια ή πόλη ως ‘nation branding’, ‘region branding’, ‘city branding’, ή και ακόμη μικρότερες όπως συνοικίες ή γειτονιές, με διαφορετικά και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά η καθεμία. Καθώς το *place branding*, ως στρατηγική διαχείρισης της εικόνας και διαμόρφωσης αντιλήψεων και συμπεριφορών, συμβάλλει στη συγκρότηση και τη μετάδοση της ταυτότητας που επιθυμεί να επικοινωνήσει ο τόπος, αποτελεί σημαντικό εργαλείο κάθε γεωπολιτικής οντότητας που θέλει να ξεχωρίσει στον στίβο του ανταγωνισμού, ανεξάρτητα από το μέγεθος ή τη σύνθεσή της (en.wikipedia.org).

2.2.1 REGIONAL BRANDING

Όπως είναι γνωστό, σε χωρική κλίμακα, ανάμεσα στην πόλη και τη χώρα αναπτύσσεται το περιφερειακό επίπεδο, ένα αρκετά πολύπλοκο ως προς την ανάλυσή του επίπεδο που δεν επιδέχθηκε όμως την αντίστοιχη έρευνα σε σύγκριση με τα άλλα δύο (Zenker & Jacobsen, 2015:2). Πέραν τούτου όμως, η εξάπλωση της οικονομικής παγκοσμιοποίησης δεν το άφησε ανεπηρέαστο, με συνέπεια να υπόκειται κι αυτό σε «εδαφικό ανταγωνισμό» (Hospers, 2004, όπως αναφέρεται στο Messely et al., 2010) και να παρουσιάζει μία σύγκλιση προς την ομοιομορφία, η οποία χαλαρώνει σιγά-σιγά τα γνωστά παραδοσιακά όρια και τον υφιστάμενο τρόπο ζωής, δημιουργώντας ένα είδος «πολιτιστικής ανασφάλειας» σε ανθρώπους και επιχειρήσεις της περιοχής (Messely et al., 2010). Στο σημείο αυτό λοιπόν, η εφαρμογή του **regional branding** μπορεί να ενισχύσει την ταυτότητα του τόπου και να βοηθήσει στην αντίληψη της γεωγραφικής οντότητας της συγκεκριμένης περιοχής στο μυαλό κάθε δυνητικού καταναλωτή ή χρήστη, αποτελώντας ταυτόχρονα δύναμη κινητοποίησης για την ανάπτυξη της υπαίθρου και την αύξηση της περιφερειακής ανταγωνιστικότητας (Maessen et al., 2008, όπως αναφέρεται στο Messely et al., 2010:20). Ακόμη, εκμεταλλεύεται συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του τόπου, όπως ‘το τοπίο, τη φύση, την πολιτιστική κληρονομιά, τα τοπικά προϊόντα και την γαστρονομία’ (de Bruin 2008, στο Messely et al., 2010:20), στα οποία αποδίδει προστιθέμενη αξία, με σκοπό την αναζωογόνηση της περιφερειακής οικονομίας (Hegger, 2007, στο Messely et al., 2010:20) και την προώθηση της περιοχής.

Σήμερα, σε ένα ευμετάβλητο και έντονα ανταγωνιστικό περιβάλλον, όπου η παγκοσμιοποίηση επιδρά «ισοπεδωτικά» στη φυσιογνωμία του τόπου, η μοναδικότητα,

ως στοιχείο της ταυτότητάς του, έχει πάψει να υπάρχει και δημιουργείται πλέον η ανάγκη αντικατάστασής της με άλλα χαρακτηριστικά που διαθέτουν μία φυσιογνωμία καινοτομίας και πρωτοτυπίας. Πέραν τούτου, η διαχείριση της εικόνας μιας περιοχής για την απόκτηση επωνυμίας και επικράτησης σε τοπικό, εθνικό ή διεθνές επίπεδο αποτελεί ένα από τα βασικά εργαλεία της αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης, καθώς διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην οικοδόμηση ισχυρής ταυτότητας.

Είναι γεγονός πως, η ενσωμάτωση των πολιτιστικών πόρων στην εδαφική ταυτότητα, που προωθείται με την εφαρμογή διαδικασιών regional branding, συμβάλλει στην ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας. Η επιλογή μάλιστα "εναλλακτικών" αναπτυξιακών διαδρομών, μπορεί να οδηγήσει στο μετασχηματισμό της τοπικής κουλτούρας σε πόρους, αποφεύγοντας την εμπορευματοποίηση του τόπου και του πολιτισμού του.

Η εισαγωγή σχεδιαστικών καινοτομιών σε συνδυασμό με την αναζωογόνηση της χτισμένης κληρονομιάς συνιστούν βασικά μορφολογικά μέσα για τη βελτίωση του τοπίου και η επένδυση σε καινοτόμες ψηφιακές εφαρμογές με τη μορφή του «ευφυούς-έξυπνου» συντελούν στην διαφοροποίηση και τη διάκρισή του, καθώς εντάσσεται πλέον σε μία νέα κατηγορία ανταγωνισμού. Οι εφαρμογές αυτές μπορούν να αναπτυχθούν σε πολλούς τομείς που επιδρούν στη λειτουργία της περιοχής όπως: διακυβέρνηση, περιβάλλον, κινητικότητα, διαβίωση, οικονομία και κάτοικοι (Γοσποδίνη, 2017). Ο πολιτισμός και ο τουρισμός αν και παραμένουν πάντα οι δύο κύριοι και ταυτόχρονα ιδιαίτερα δημοφιλείς πυλώνες των οργανωμένων στρατηγικών προβολής του τόπου, δεν είναι όμως και οι αποκλειστικοί (Καραχάλης Ν., 2015).

Το regional branding λοιπόν, ως μία στρατηγική με έμφαση στην αυθεντικότητα, τον αγροτικό χαρακτήρα και την πολιτιστική κληρονομιά του τόπου, αφορά την περιοχή στο σύνολό της, προσφέροντας τα πλεονεκτήματα της επωνυμίας και της θετικής εικόνας σε όλα τα προϊόντα και τις υπηρεσίες που αναπτύσσονται σ' αυτή, αυξάνοντας ταυτόχρονα και την ανταγωνιστικότητά της. Με άλλα λόγια, ενθαρρύνει την δημιουργία των απαραίτητων συνθηκών για βιώσιμη περιφερειακή ανάπτυξη, καλλιεργώντας την αίσθηση της περιφερειακής ταυτότητας και της συνειδητοποίησης των φυσικών και πολιτιστικών αξιών.

Κάθε περιοχή εννοείται πως αποτελεί διαφορετική περίπτωση, αφού έχει τα δικά της φυσικά, κοινωνικά, πολιτιστικά, ιστορικά και θεσμικά χαρακτηριστικά, τα οποία και ορίζουν ένα συγκεκριμένο ξεχωριστό πλαίσιο. Η εφαρμογή του regional branding βασίζεται στο πλαίσιο που ορίζεται από τα χαρακτηριστικά αυτά και

επομένως, κάθε τόπος πρέπει να βρει έναν δικό του τρόπο οργάνωσης, προκειμένου να ανταποκριθεί στις ιδιαίτερες ανάγκες του. Αρωγός ωστόσο για την επιτυχία του regional branding, αποτελεί η ένταση της αίσθησης της τοπικής ταυτότητας που διακρίνει τους κατοίκους, η οποία δημιουργεί σημαντικό πλεονέκτημα για ουσιαστική μαζική συμμετοχή στην προσπάθεια αυτή, απομακρύνοντας ταυτόχρονα πιθανή τάση κερδοσκοπίας.

Όλα αυτά βέβαια είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν μόνο μέσα από την κοινή δράση και τη συνεργασία όλων των ανθρώπων και των παραγόντων της περιοχής, υπό την καθοδήγηση πάντα ενός κατάλληλου ανεξάρτητου συντονιστή (Messely et al, 2010:23).

Δυστυχώς, η υπάρχουσα βιβλιογραφία που αφορά σε περιφερειακές μειονεκτικές περιοχές είναι περιορισμένη, παρά την ιδιαιτερότητα που τους προσδίδει η γεωγραφική τους χωροθέτηση (Σκούρας κ.α., 2012). Η εφαρμογή μιας στρατηγικής regional branding σ' αυτές τις περιοχές μπορεί να συμβάλλει σημαντικά στην προσέλκυση στοχευμένων επισκεπτών, επενδυτών αλλά και νέων κατοίκων, παράλληλα με τη συγκράτηση του τοπικού πληθυσμού, στην ενίσχυση των υποδομών και την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας, στη βελτίωση της ποιότητας ζωής, όπως και στη δυνατότητα αξιοποίησης των γεωμορφολογικών χαρακτηριστικών τους ως γνώρισμα διαφοροποίησης και μοναδικότητας (Σκούρας κ.α., 2012).

Το παράδειγμα του West Cork & του Het Groene Woud (Messely et al, 2010:21) :

Το West Cork είναι μία αγροτική περιοχή 320.000 εκταρίων στα νότια της Ιρλανδίας. Διαθέτει ένα ορεινό τοπίο στο οποίο κυριαρχούν οι βοσκότοποι, ενώ περιβάλλεται και από θάλασσα. Χαρακτηριστικό της είναι οι μικροί οικισμοί με χρωματιστά σπίτια και φράχτες σε φούξια χρώμα, που καταλήγουν σε στενά δρομάκια. Το γνώρισμα αυτό αποτέλεσε και το βασικό brand name στο οποίο στηρίχτηκε η ανάδειξη της ταυτότητας του τόπου και η επιτυχής προώθησή του αγροτικού χαρακτήρα του, με τη συμμετοχή όλων των κατοίκων του και υπό την εποπτεία και το συντονισμό του συνεταιρισμού που δημιούργησαν, με συνέπεια την αύξηση ανταγωνιστικότητας των προϊόντων του.

Το Het Groene Woud είναι μία αγροτική περιοχή 35.000 εκταρίων, που εκτείνεται μεταξύ των τριών ολλανδικών πόλεων Hertogenbosch, Tilburg και Eindhoven. Πρόκειται για ένα εντελώς επίπεδο τοπίο με αγροτικές καλλιέργειες και λίγα φυσικά αποθέματα, που περιορίζονται σε μερικές σειρές από λεύκες.

Χαρακτηρίζεται από γραφικά χωριά με μικρά παρεκκλήσια, ενώ ο συνδυασμός της αγροτικής γης, της φύσης και της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου, του χάρισε το 2005 την αναγνώριση ως «Εθνικό Τοπίο». Παρά την προσπάθεια που έγινε για ανάδειξη της χωρικής του ταυτότητας, η έλλειψη ουσιαστικού ενδιαφέροντος από πλευράς των κατοίκων και η απουσία συντονισμένων ενεργειών, σε συνάρτηση και με την χαριστική αναγνώριση της αξίας του φυσικού του πλούτου, συνετέλεσαν ώστε η εφαρμογή του regional branding να αποβλέπει σχεδόν αποκλειστικά στο κέρδος παρά στην διαμόρφωση ταυτότητας της συγκεκριμένης περιοχής.

Εικόνες 1-3 : Ενδεικτικά λογότυπα στο πλαίσιο του regional branding (Πηγή: www.google.gr)

2.2.2 DESTINATION BRANDING

Μία άλλη θεματική προσέγγιση της επωνυμίας του τόπου είναι αυτή που αφορά στην επωνυμία του ως "προορισμό". Πράγματι, το destination branding απασχολεί ιδιαίτερα τις οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα του τουριστικού προορισμού, καθώς «οι προορισμοί είναι τόποι ζωής και αλλαγής» (Gartner, 2014), στους οποίους ο επισκέπτης επιθυμεί να βιώσει εμπειρίες διαφορετικές από αυτές της καθημερινότητάς του, και όχι ένα προϊόν που επιστρέφεται αν δεν ικανοποιεί τον καταναλωτή.

Δεδομένου ότι ο τουρισμός και τα ταξίδια κατατάσσονται πλέον στις σημαντικές παραμέτρους ανάπτυξης της παγκόσμιας βιομηχανίας, κάθε προορισμός στοχεύει στην προσέλκυση επισκεπτών, επενδυτών και θέσεων εργασίας. Αν και συχνά η επιλογή του προορισμού λειτουργεί ως "μόδα", σε κάθε περίπτωση, προσδιορίζει ταυτόχρονα και την ταυτότητα του ταξιδιώτη, η οποία ευθύνεται και για την υποκειμενική αντίληψη ενός προορισμού. Εκτός όμως από τους επισκέπτες, σημαντικό κεφάλαιο κάθε τόπου αποτελούν επίσης οι κάτοικοι και οι τοπικοί επιχειρηματίες που δραστηριοποιούνται στην περιοχή, η συμμετοχή και η συνεργασία των οποίων είναι επιβεβλημένη για μία ομοιόμορφη προβολή του τόπου. Παράλληλα, και η κυβερνητική πολιτική είναι ικανή να επιδράσει θετικά ή αρνητικά στην απόφαση των ταξιδιωτών να

επισκεφθούν ή όχι έναν προορισμό, με συνέπεια τον βαθμό τουριστικής ανάπτυξής του (Morgan et al., 2002) .

Οι προορισμοί συντίθενται από υλικά και άυλα χαρακτηριστικά, καθώς περιλαμβάνουν τόσο μεμονωμένα προϊόντα όσο και υπηρεσίες. Το γεγονός αυτό αυξάνει την πολυπλοκότητα της έννοιας και της διαχείρισης της επωνυμίας της. Στοιχεία όπως γεωμορφολογία, φυσικοί πόροι, κλίμα, παρεχόμενες υπηρεσίες, τοπική κουλτούρα και κοινωνικά χαρακτηριστικά προσδιορίζουν την εικόνα του προορισμού και συντελούν σημαντικά στη λήψη της απόφασης των επισκεπτών. Ένα επιτυχημένο λοιπόν destination branding είναι αυτό που καταφέρνει να προβάλλει τα πλεονεκτήματα και τις ομορφιές κάθε τόπου και να αναδείξει την ξεχωριστή ταυτότητά του, η οποία θα συμβάλλει στην τουριστική ανάπτυξή του και την τοποθέτησή του στις πρώτες θέσεις της προτίμησης των επισκεπτών. Στην επίτευξη αυτού σημαντικοί παράγοντες αποτελούν: i) ένα προσεγμένο brand name ii) ένα κατάλληλα επιλεγμένο λογότυπο, που περικλείει τα βασικά στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς iii) ένα έξυπνο σλόγκαν που προβάλλει το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα του προορισμού με τρόπο απλό, λιτό και εμβληματικό ταυτόχρονα.

Είναι προφανές πως το branding είναι ένα βασικό εργαλείο για την προβολή και τον προσδιορισμό ενός προορισμού, καθώς δημιουργεί τη βάση των προσδοκιών του επισκέπτη και ενεργοποιεί τον συναισθηματικό του κόσμο. Σύμφωνα με την βιβλιογραφία, το destination branding αρχίζει να κάνει εμφανή την παρουσία του στα τέλη της δεκαετίας του '90 (Oppermann, 2000, στο Almeyda-Ibáñez & Babu, 2017) και αποτέλεσε κεντρικό θέμα του Ετήσιου Συνεδρίου του Ερευνητικού Συνδέσμου Ταξιδιωτικών και Τουριστικών Ερευνών το 1998, οπότε και άρχισαν να διατυπώνονται οι πρώτοι ορισμοί του (Ritchie & Ritchie, 1998, στο Almeyda-Ibáñez & Babu, 2017). Ωστόσο, κατόπιν και μίας σχετικής έρευνας που διεξήχθη από τους Οργανισμούς Μάρκετινγκ Προορισμού (Destination Marketing Organizations - DMO's), ο ορισμός αναδιατυπώθηκε σε μία πιο ολιστική προσέγγιση (Almeyda-Ibáñez & Babu, 2017). Σύμφωνα μ' αυτόν λοιπόν,

- ‘το branding προορισμού είναι το σύνολο των δραστηριοτήτων μάρκετινγκ που:
- υποστηρίζουν τη δημιουργία ενός ονόματος, συμβόλου, λογότυπου, λεκτικού σήματος ή άλλου γραφικού στοιχείου, που αναγνωρίζει εύκολα και διαφοροποιεί έναν προορισμό,
- μεταδίδουν με συνέπεια την προσδοκία μιας αξιοσημείωτης ταξιδιωτικής εμπειρίας που είναι μοναδικά συνδεδεμένη με τον προορισμό,

- χρησιμεύουν για την εδραίωση και την ενίσχυση της συναισθηματικής σύνδεσης μεταξύ του επισκέπτη και του προορισμού,
- μειώνουν το κόστος αναζήτησης του καταναλωτή και τον αντιληπτό κίνδυνο.

Συλλογικά, αυτές οι δραστηριότητες χρησιμεύουν για τη δημιουργία μιας εικόνας προορισμού που επηρεάζει θετικά την επιλογή προορισμού των καταναλωτών' (Blain et al., 2005:337).

2.3 ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Ο πολιτισμός, σε όλες του τις εκφάνσεις, διαδραματίζει διεθνώς κρίσιμο ρόλο στο όραμα που προωθεί ένας τόπος, στο πλαίσιο υλοποίησης της στρατηγικής διαμόρφωσης μιας αξιόπιστης επωνυμίας. Τα πολιτιστικά στοιχεία δημιουργούν θετικές συσχετίσεις με τον τόπο, καθώς απορρέουν από τους κατοίκους του, και ως εκ τούτου χρησιμοποιούνται εκτεταμένα στη δημιουργία της μοναδικής εικόνας και της αναγνωρισιμότητας ενός προορισμού. Οι πόλεις ενσωμάτωσαν τον πολιτισμό, ως βασικό στοιχείο επένδυσης και οικονομικό μοχλό, σε στρατηγικές μακροπρόθεσμης αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης, αφού αναμφισβήτητα συνιστά "ανταγωνιστική αιχμή", ιδιαίτερα στον τομέα του αστικού τουρισμού (Γοσποδίνη, 2014). Ο πολιτισμός αποτελεί έκφραση του τόπου και της τοπικής ταυτότητας και συνεπώς, μέσω αυτού, εξωτερικεύεται και η ποιότητα μιας περιοχής. Αν λοιπόν ο πολιτισμός ενός τόπου είναι σωστά δομημένος, τότε θα είναι θετική και η εικόνα που δημιουργείται για τον τόπο αυτό, η φήμη του.

Ο πολιτισμός, ως ευρύτερη έννοια, «είναι το σύνολο των διακριτικών πνευματικών, υλικών, πνευματικών και συναισθηματικών χαρακτηριστικών που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία ή μια κοινωνική ομάδα . Περιλαμβάνει όχι μόνο τις τέχνες και τα γράμματα, αλλά και τους τρόπους ζωής, τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, τα συστήματα αξιών, τις παραδόσεις και τις πεποιθήσεις. Ο πολιτισμός δίνει στον άνθρωπο την ικανότητα να σκέφτεται τον εαυτό του, μας κάνει ειδικά ανθρώπινα, ορθολογικά όντα, προικισμένα με μια κριτική κρίση και μια ηθική αίσθηση δέσμευσης. Είναι μέσα από την κουλτούρα ό,τι αξίες διακρίνουμε και ό,τι επιλογές κάνουμε. Μέσω του πολιτισμού ο άνθρωπος εκφράζει τον εαυτό του, συνειδητοποιεί τον εαυτό του, αναγνωρίζει την ατέλεια του, αμφισβητεί τα επιτεύγματά του, επιδιώκει αδιάκοπα τις νέες έννοιες και δημιουργεί έργα μέσω των οποίων ξεπερνά τους περιορισμούς του» (UNESCO, 1982, στο UCLG, 2016).

Επίσης, τα υλικά και άυλα δημιουργήματα του ανθρώπου, που στο παρελθόν είχαν είτε χρηστική αξία (όπως αντικείμενα καθημερινής χρήσης) είτε συμβολική λειτουργία (όπως λατρευτικά αντικείμενα) είτε κάποια πνευματική αποστολή (όπως ποιήματα, επιστημονικά έργα κλπ), συνιστούν τα "πολιτιστικά αγαθά", που κληροδοτήθηκαν από τις προηγούμενες γενιές και αποτελούν τη μνήμη και τη φυσιογνωμία του τόπου, ιστορικά και πολιτισμικά. Εξάλλου, τόπος και πολιτιστικά αγαθά είναι δύο έννοιες που συνδέονται αμφιμονοσήμαντα, αφού τα αγαθά ενός τόπου παίρνουν το χρώμα, την αξία και την ταυτότητά του και ταυτόχρονα είναι αυτά που του δίνουν ταυτότητα. Η προστασία και η ανάδειξη των πολιτιστικών αγαθών καταδεικνύουν και την κουλτούρα της κοινωνίας στην οποία υπάγονται.

Πέραν τούτων, σύμφωνα και με την Έκθεση του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου Χωροταξίας (ESPON, URBACT), 'οι πολιτικές για την τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη δεν μπορούν να στηρίζονται μόνο στην παροχή "σκληρών" υποδομών, αλλά και στη δημιουργία περιβάλλοντος καινοτομίας μέσα από "άυλες" υποδομές, στους ανθρώπινους, περιβαλλοντικούς και πολιτιστικούς πόρους μιας περιοχής' (Palmer/Rae Associates, 2004). Έτσι, τα διάφορα προϊόντα και υπηρεσίες που σχετίζονται με τον πολιτισμό όπως φεστιβάλ, πολιτιστικές εκδηλώσεις, αναβίωση παραδοσιακών εθίμων, ανάδειξη των ιστορικών στοιχείων και τεκμηρίων μέσα από διάφορες δράσεις, φυσικό περιβάλλον και άλλα μπορούν να καταγράφονται ως ρομαντικές συναισθηματικές αποδράσεις στη συνείδηση των επισκεπτών, δημιουργώντας κίνητρα και συνειρμούς για την εικόνα του τόπου. Όλα αυτά, που διαφοροποιούν και ταυτόχρονα αποτελούν σημείο συνάντησης των λαών του κόσμου, είναι φανερό πως πρέπει να τυγχάνουν ευρείας αποδοχής και προβολής από όλους τους πολιτιστικούς διαχειριστές αλλά και τους κατοίκους κάθε τόπου.

2.3.1 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Η πολιτιστική κληρονομιά μιας περιοχής είναι από τα πιο δημοφιλή προϊόντα στην τουριστική βιομηχανία και αποτελεί παράγοντα ελκυστικότητας. Τα city breaks και η αναζήτηση αυθεντικών εμπειριών αποτελούν βασικά κίνητρα για την πραγματοποίηση ενός ταξιδιού. Η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς αφορά σε «μνημεία, ομάδες κτισμάτων και χώρων με ιστορική, αισθητική, αρχαιολογική, επιστημονική, εθνολογική ή ανθρωπολογική αξία» (www.unesco-hellas.gr).

Ειδικότερα, σύμφωνα με την Συνθήκη για την Παγκόσμια Φυσική και Πολιτιστική Κληρονομιά της UNESCO (Σύμβαση UNESCO, 1972) και το άρθρο 1 αυτής,

‘η πολιτιστική κληρονομιά περιλαμβάνει τα έργα του ανθρώπου και της φύσης που αξίζουν να διατηρηθούν και να προστατευθούν, όπως κάθε είδους μνημεία, τεχνοτροπίες, παραδόσεις και έθιμα λαών, καθώς και αξιόλογα δημιουργήματα της φύσης που πρέπει να προστατευθούν και να διατηρηθούν’ (Παπαγεωργίου, 2010).

Παράλληλα, στις γενικές αρχές της «Χάρτας του Πολιτισμικού Τουρισμού» (1976 & 1999), ως πολιτιστική κληρονομιά καταγράφονται επίσης ‘τοπία, ιστορικοί χώροι, τοποθεσίες και δομημένο περιβάλλον, καθώς και η βιοποικιλότητα, οι συλλογές, η γνώση, οι πρακτικές και οι εμπειρίες κατά τη μακρόχρονη ιστορική εξέλιξη κάθε τόπου’, που διαμορφώνουν και την ταυτότητά του (www.icomos.org).

Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς διαγράφεται ως μία ιδιόρρυθμη νομική εξουσία του κράτους, η οποία της παρέχει τον απόλυτο έλεγχο στην πρόσβαση, την αναπαραγωγή και τη διάδοσή της με σκοπό τη διατήρηση και την προαγωγή της. Επιπλέον, ‘η προστασία και διατήρηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί ουσιώδη συνεισφορά στη βιώσιμη διαχείριση’ (Σύμβαση UNESCO, 1972). Αυτό σημαίνει πως για τη διατήρηση, την προώθηση και τη βιώσιμη χρήση της πολιτιστικής κληρονομιάς απαιτείται η εφαρμογή κατάλληλων πολιτικών σε όλα τα επίπεδα, από το τοπικό έως και το διεθνές.

Ο ρόλος του χωροταξικού σχεδιασμού στην ανάδειξη και διαχείριση του αγαθού της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι σημαντικός, καθώς η πολυπλοκότητα της διαδικασίας αυτής απαιτεί την συνεργασία πολλών επιστημονικών κλάδων. Ταυτόχρονα, η γνώση και η κατανόηση των προτύπων και αξιών που απορρέουν από την επαφή με τα πολιτιστικό και κοινωνικό απόθεμα του παρελθόντος παρέχει τα απαραίτητα εφόδια για κοινωνική ευημερία και ανάπτυξη (Παπαγεωργίου, 2016).

Αν και το κεφάλαιο "πολιτιστική κληρονομιά" συνήθως χρονικά τοποθετείται στο παρελθόν με μία στατική διάθεση, στην πραγματικότητα εξελίσσεται, μέσα από τις διάφορες εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται παγκοσμίως στο όνομά της, με ενεργή συμμετοχή πολιτών και αξιόλογο αντίκτυπο στην προβολή του τόπου. Και σε επίπεδο καθημερινότητας όμως αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο, αφού εκτός από τη λογοτεχνία, τις τέχνες και τα παραδοσιακά χρηστικά αντικείμενα, ζωντανεύει μέσα από τις παιδικές ιστορίες και τις αναμνήσεις που μεταφέρονται σαν παραμύθια, τραγούδια ή εικόνες, από γενιά σε γενιά. Στο πλαίσιο αυτό και προκειμένου οι Ευρωπαίοι πολίτες «να ανακαλύψουν και να ενστερνιστούν την πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης και να

ενισχυθεί το αίσθημα του κοινού τόπου», το 2018 ορίστηκε ως ευρωπαϊκό έτος πολιτιστικής κληρονομιάς (europa.eu).

2.3.1.1 ΥΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Όπως αναφέρθηκε, η υλική πολιτιστική κληρονομιά αφορά στα υλικά αντικείμενα που δημιούργησε ο άνθρωπος στην πορεία του και διασώθηκαν μέχρι σήμερα, αποτελώντας συνδετικό κρίκο με το ιστορικό του παρελθόν. Μέσα από αυτά απεικονίζεται και εκφράζεται η τεχνογνωσία και ο τρόπος ζωής της κοινωνίας που έζησε σε μια συγκεκριμένη περιοχή. Διακρίνεται σε κινητή και ακίνητη.

Η κινητή πολιτιστική κληρονομιά περιλαμβάνει εκείνα τα αγαθά που μετά τη δημιουργία τους μπορούν να μετακινηθούν, όπως εργαλεία, αγγεία, κτερίσματα, νομίσματα, είδη οικιακής χρήσης, διακοσμητικά αντικείμενα, δημιουργήματα ζωγραφικής ή γλυπτικής τέχνης, χειρόγραφα κλπ. και μπορεί να αφορά από ένα μεμονωμένο αντικείμενο έως ολόκληρη συλλογή.

Στην ακίνητη πολιτιστική κληρονομιά εντάσσονται τα υλικά αγαθά που ήταν συνδεδεμένα με το έδαφος (στεριά, βυθός θάλασσας, πυθμένας λίμνης ή ποταμού) και παραμένουν σ' αυτό ή αποτελούν αναπόσπαστα μέρη κτιρίων καθώς και όσα δεν είναι δυνατόν να μετακινηθούν χωρίς βλάβη της αξίας τους (Παπαγεωργίου, 2016). Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα αρχιτεκτονικά μνημεία και οι αρχαιολογικοί χώροι, οι ιστορικοί τόποι και πόλεις, τα πολιτιστικά τοπία, τα σπάνια οικοσυστήματα κ.α.

Όλα αυτά τα υλικά αγαθά είναι μοναδικά και αναντικατάστατα, γεγονός το οποίο επιβάλλει την διατήρηση και την προστασία τους, παρά τις δύσκολες συνθήκες που μπορεί να δημιουργούνται στο σύγχρονο πολιτισμό από την αύξηση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης, τις φυσικές καταστροφές ή την ανεξέλεγκτη δόμηση και την αλλοίωση ή την καταστροφή του τοπίου.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Η αρχιτεκτονική κληρονομιά, ως κύριος εκφραστής και μαρτυρία της υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς, περιλαμβάνει «παραδοσιακά κτίρια, οικιστικά σύνολα, παραδοσιακούς οικισμούς, ιστορικά κέντρα πόλεων και γενικότερα τα στοιχεία του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος με ιδιαίτερη ιστορική, πολεοδομική, αρχιτεκτονική, λαογραφική, κοινωνική και αισθητική φυσιογνωμία και αξία» (ΥΠΕΝ).

Παρά τις διεθνείς και ευρωπαϊκές συμβάσεις που υπογράφηκαν και τη σχετική νομοθεσία κάθε χώρας για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, μέχρι και το 1970, οι ριζικοί μετασχηματισμοί στις υφιστάμενες μορφές των πόλεων με ολοκληρωτικές παρεμβάσεις στα ιστορικά τους κέντρα οδήγησαν έως και στην πλήρη κατεδάφισή τους, καθώς, από τις τότε επικρατούσες τάσεις στην πολεοδομία και την αρχιτεκτονική, θεωρήθηκαν εμπόδιο στην ανάπτυξή τους (Γοσποδίνη κ.α., 2007). Μετά το 1975 (Διακήρυξη του Άμστερνταμ) αρχίζει να αναπτύσσεται συστηματικά το ενδιαφέρον για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, σε μία ευρύτερη μάλιστα εννοιολογική προσέγγιση, ως θέμα ζωτικής σημασίας για τον χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό (Icomos, 2011a), ενώ παράλληλα με την σύνταξη του «Ευρωπαϊκού Χάρτη για την Αρχιτεκτονική Κληρονομιά» υιοθετείται μία κοινή ευρωπαϊκή πολιτική στο θέμα αυτό (Icomos, 2011b). Από το 1980 και έπειτα, η ανάδειξη και η προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς τίθεται στο επίκεντρο της αστικής πολιτικής (Γοσποδίνη κ.α., 2007), ιδιαίτερα μάλιστα μετά και την υπογραφή της «Σύμβασης για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς» (Γρανάδα, 1985), οπότε και ενσωματώθηκε σε όλες τις εφαρμοζόμενες πολιτικές ανάπτυξης πόλεων και περιφερειών (Γοσποδίνη κ.α., 2007) για την ανάδειξη της ταυτότητάς τους.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Όπως αναφέρεται στην παράγραφο 6 του άρθρου 24 του Συντάγματος, «Τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το κράτος» (www.hellenicparliament.gr). Οι παραδοσιακοί οικισμοί στην Ελλάδα, ως αρχιτεκτονικά σύνολα, είναι ένα από τα βασικά αγαθά της πολιτιστικής της κληρονομιάς. Πρόκειται για «ομοιογενή σύνολα αστικών ή αγροτικών κατασκευών, σημαντικών λόγω ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού ή τεχνικού ενδιαφέροντος, συναφή μεταξύ τους ώστε να σχηματίζουν ενότητες, που να μπορούν να οριοθετηθούν τοπογραφικά» (Σύμβαση Γρανάδας, 1985). Κάθε παραδοσιακός οικισμός έχει τη δική του φυσιογνωμία, με βάση τη θέση του στον χάρτη, τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά του τόπου, τις περιβαλλοντικές συνθήκες, την ιστορία του και την αρχιτεκτονική του παράδοση.

Σημαντική είναι και η συμβολή του ICOMOS στη διαμόρφωση του πλαισίου για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς εν γένει και την αναβίωση των μικρών οικισμών ειδικότερα (Διακήρυξη της Tlaxcala, 1982), για την οποία προτρέπει ένας περιφερειακός σχεδιασμός βασισμένος «στις ιστορικές,

ανθρωπολογικές, κοινωνικές και οικονομικές πτυχές της ευρύτερης περιοχής» όπως και «η χρήση τοπικών υλικών και η διατήρηση των αυτοχθόνων κατασκευαστικών μεθόδων» (Ζερβός, 2012). Επιπλέον, μέσω του «Χάρτη για την χτιστή ανώνυμη κληρονομιά» (Μεξικό, 1999), που επικεντρώνεται στα «ευαίσθητα οικοσυστήματα της υπαίθρου» ως εκφραστές της πολιτισμικής κληρονομιάς και ποικιλότητας, συνιστάται η συμμετοχή και συνεργασία κυβερνητικών και διεπιστημονικών ομάδων για την αποφυγή της ομογενοποίησης (Ζερβός, 2012).

Στο νομό Ιωαννίνων, όπου βρίσκεται και η περιοχή μελέτης, σύμφωνα με στοιχεία της Περιφέρειας Ηπείρου, οι περισσότεροι συγκροτημένοι πετρόκτιστοι οικισμοί εμφανίζονται στις αρχές του 17^{ου} αιώνα. Οι διάσημοι ηπειρώτες χτίστες, εκτός από τα παραδοσιακά ηπειρώτικα οικοδομήματα εξάίσιας τοπικής αρχιτεκτονικής, άφησαν το αποτύπωμά τους σε όλη την ελληνική επικράτεια, προσαρμοζόμενοι κάθε φορά στα χαρακτηριστικά του τόπου. Στην Ελλάδα υπάρχουν 924 παραδοσιακοί οικισμοί, οι 421 εκ των οποίων κηρύχθηκαν με το Π.Δ. του 1978 και οι υπόλοιποι στα επόμενα χρόνια. Στο νομό Ιωαννίνων οι κηρυγμένοι παραδοσιακοί οικισμοί ανέρχονται σε 70 (www.epirus.gov.gr).

2.3.1.2 ΑΪΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα κομμάτια του σύγχρονου πολιτισμού και το πιο ζωντανό κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς. Συνίσταται από τα μη απτά στοιχεία ενός πολιτισμού και γι' αυτό η διατήρησή της είναι σχετικά πιο δύσκολη από την υλική. Στην άυλη πολιτιστική κληρονομιά περιλαμβάνονται η γλώσσα, οι εκφράσεις, οι κοινωνικές αξίες και αντιλήψεις, οι δραστηριότητες, οι παραδόσεις, οι γνώσεις και οι πληροφορίες όπως μύθοι, προφορικές παραδόσεις, χοροί και τραγούδια, τελετές και δρώμενα, δεξιότητες και τεχνικές που αποτελούν μαρτυρίες του παραδοσιακού και λόγιου πολιτισμού (Παπαγεωργίου Μ., 2016), τα οποία μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά, παρέχοντας την αίσθηση της ταυτότητας και της συνέχειας. Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά προστατεύεται σύμφωνα με τη σύμβαση της UNESCO (2003), όπου επισημαίνεται και η συμβολή της διεθνούς συνεργασίας και συνδρομής στο σκοπό αυτό.

Η τέχνη της ξερολιθιάς είναι το έκτο στοιχείο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας μας, εγγεγραμμένο στον κατάλογο της UNESCO (Μαυρίκιος, 2018), ενώ προηγήθηκαν η μεσογειακή διατροφή (κοινή συμμετοχή, 2013), η τεχνογνωσία της παραδοσιακής μαστιχοκαλλιέργειας (2014), η μαρμαροτεχνία της Τήνου (2015), το

παραδοσιακό έθιμο των Μωμόγερων της Κοζάνης (2016) και το ρεμπέτικο τραγούδι (2017) (Μητρόπουλος, 2018).

2.3.1.3 ΦΥΣΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Το κράτος, σύμφωνα και με το άρθρο 24, παρ. 1 του Συντάγματος, είναι υποχρεωμένο να προστατεύει το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον της χώρας, ως ενιαίο σύνολο, λαμβάνοντας τα απαιτούμενα κατά περίπτωση προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα, στο πλαίσιο πάντα της αρχής της αειφορίας. Σε μία χώρα μάλιστα όπως η Ελλάδα, που διαθέτει άπειρα μνημεία διάσπαρτα σε όλη την επικράτεια, αυτά είναι άμεσα συνδεδεμένα με το φυσικό περιβάλλον στο οποίο ανήκουν, άρα και η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι άμεσα συνυφασμένη με την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Αυτή η αμεσότητα της σχέσης πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος, όπως είναι λογικό, υπαγορεύεται και σε όλες σχεδόν τις σχετικές διεθνείς συμβάσεις.

Το φυσικό περιβάλλον είναι το δημιούργημα της φύσης χωρίς την παρέμβαση του ανθρώπου. Καθώς είναι υπεύθυνο για την διαμόρφωση της οργάνωσης και τον καθορισμό της εξέλιξης και της ανάπτυξης των κοινωνιών που το οικειοποιούνται, αποτελεί σημαντικό μέρος της κληρονομιάς κάθε κοινωνικού συνόλου και συντελεί στην πολιτιστική του ταυτότητα. Περιλαμβάνει την ύπαιθρο και ό,τι συνεπάγεται μ' αυτή, δηλαδή τη βιοποικιλότητα και τη γεωποικιλότητα μιας περιοχής. Ειδικότερα, η σύμβαση των Παρισίων (1972), ως φυσική κληρονομιά ορίζει:

- τα φυσικά μνημεία με παγκόσμια αισθητική ή επιστημονική αξία
- τους γεωλογικούς ή φυσιογραφικούς σχηματισμούς και τις περιοχές που φιλοξενούν σημαντική και σπάνια χλωρίδα και πανίδα
- τα φυσικά τοπία, τα οποία επιδέχονται παγκόσμιας αναγνώρισης και προστασίας του φυσικού τους κάλλους.

Η βιοποικιλότητα αφορά σε όλους τους ζωντανούς οργανισμούς πάνω στη γη, σε όλα τα επίπεδα, και τις σχέσεις μεταξύ τους. Η φυσική κληρονομιά της χώρας μας σ' αυτόν τον τομέα είναι πολύτιμη καθώς διαθέτει μεγάλη πυκνότητα ειδών όσο και σε οικοσυστημάτων (Ελληνικό Παρατηρητήριο Βιοποικιλότητας). Επίσης σημαντικό είναι και το σύνολο των εκτάσεων που έχουν ενταχθεί στο Ευρωπαϊκό Οικολογικό Δίκτυο Natura 2000, το οποίο περιλαμβάνει εθνικούς δρυμούς, υγρότοπους, αισθητικά δάση και διατηρητέα μνημεία της φύσης. Ακόμη, τα γεωπάρκα, ως περιοχές διεθνούς αξίας, συμπληρώνουν τη φυσική και γεωλογική κληρονομιά της χώρας μας, αποτελώντας

πόλο τουριστικής έλξης. Σήμερα η Ελλάδα διαθέτει πέντε “παγκόσμια γεωπάρκα UNESCO”, ενταγμένα στο Παγκόσμιο Δίκτυο Εθνικών Γεωπάρκων (GGN – Global Network of National Geoparks).

Αναμφισβήτητα, τα φυσικά κληροδοτήματα προσδίδουν ταυτότητα στον τόπο και αποτελούν σημαντικό κεφάλαιο γι’ αυτόν. Η πολυδιάστατη φυσική κληρονομιά κάθε τόπου, τόσο ως υλικό αγαθό, με τη φυσική της υπόσταση που καθιστά τη γη αναπτυξιακό πόρο, όσο και ως άυλο σύμβολο ιδιαίτερης αξίας, είναι καθοριστικό στοιχείο μοναδικής ταυτότητας μέσω της αναγνωρισιμότητας που του παρέχει. Παράλληλα, βασική είναι και η διεξοδική διερεύνηση των προϋποθέσεων βέλτιστης ήπιας αξιοποίησης της κληρονομιάς αυτής, καθώς και του τρόπου και του βαθμού που μπορεί να συμβάλλει, ως κεφάλαιο, στην ενίσχυση της διαχείρισης του κοινού πλούτου. Η εντατική αξιοποίηση κάθε φυσικού πόρου μπορεί να οδηγήσει στην εξάλειψη των προσφερόμενων σημαντικών υπηρεσιών και θεμελιωδών φυσικών διεργασιών, με αποτέλεσμα την οικολογική εξάντλησή του. Το απόθεμα του φυσικού περιβάλλοντος, ως βασική υποδομή με τη μορφή φυσικού κεφαλαίου, μπορεί να αποτελέσει οικονομικό πόρο μόνο με τη μορφή βιώσιμης ανάπτυξης, μέσω στρατηγικού προγραμματισμού, προς όφελος και με τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας ώστε να μην παραμένει αναξιοποίητη η θετική αξία του ονόματος και η εμβέλεια που συνεπάγεται.

Η εφαρμογή λοιπόν του branding στις περιοχές αυτές με ταυτόχρονη παροχή υψηλής ποιότητας τουριστικών υπηρεσιών, μπορεί να αποτελέσει παράγοντα ανάπτυξης για τον τόπο. Ωστόσο, απαραίτος όρος είναι η διασφάλιση της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος και η ορθολογική διαχείριση του πλούτου από τις επιπτώσεις που μπορεί να προκαλέσουν οι ανθρώπινες πιέσεις στο σύγχρονο ανταγωνιστικό περιβάλλον.

ΤΟ ΤΟΠΙΟ

Στο σημείο αυτό αξίζει να υπογραμμιστεί και ο συλλογισμός των επιστημόνων (Διακήρυξη της Στυμφαλίας, 2014) ότι «η φυσική και η πολιτιστική κληρονομιά, συνιστούν μαζί μια ενιαία πραγματικότητα, χαρακτηριστική έκφραση της οποίας αποτελεί το τοπίο» (Μπεριάτος, 2014). Αυτό σημαίνει πως το τοπίο δεν συνίσταται μόνο από τα φυσικά του στοιχεία, αλλά καθοριστική είναι και η επίδραση του ανθρώπινου παράγοντα, μέσα από τον πολιτισμό και τις κοινωνικοοικονομικές του δραστηριότητες. Οι δραστηριότητες αυτές αφήνουν το ιστορικό τους αποτύπωμα στην περιοχή που πραγματοποιούνται, προσδίδοντάς της εκτός από τη φυσική και μία

πολιτισμική αξία, δημιουργώντας ταυτόχρονα μία αμφίδρομη σχέση συνεχούς ροής, η οποία επισημαίνεται και στον αντίστοιχο ορισμό της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για το τοπίο: *«Τοπίο» σημαίνει περιοχή, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από τον λαό, της οποίας ο χαρακτήρας είναι αποτέλεσμα της δράσης και αλληλεπίδρασης των φυσικών ή/και ανθρώπινων παραγόντων.* (Φλωρεντία, 2000). Επιπλέον, η αναφορά ότι *«κάθε μέρος αναλαμβάνει να αναγνωρίζει νομικά τα τοπία ως ένα απαραίτητο συστατικό στοιχείο του ανθρώπινου περιβάλλοντος, ως μια έκφραση της ποικιλίας της κοινής πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς τους, και ως θεμέλιο της ταυτότητάς τους»* (Φλωρεντία, 2000), κάνει έκδηλη την αποδοχή του όρου *«πολιτιστικό τοπίο»*, ενός ζωντανού τοπίου όπου ο πολιτισμός, ως δυναμικό στοιχείο, αντικατοπτρίζεται στα έργα και τις αξίες των ανθρώπων που κατοικούν ιστορικά σ' αυτό.

Στην Ελλάδα, έχει δημιουργηθεί από το Πολιτιστικό Ίδρυμα του Ομίλου Πειραιώς και το Πανεπιστήμιο Πατρών, μια βάση δεδομένων για όλα τα πολιτιστικά τοπία εντός των προστατευόμενων περιοχών Natura 2000, όπου εντάσσεται το 70% της έκτασης Natura της χώρα μας, καθώς διαθέτει χαρακτηριστικά στοιχεία πολιτιστικού τοπίου (Τράτσα, 2016). Επιπλέον, το Πολιτιστικό Ίδρυμα του Ομίλου Πειραιώς αποτελεί τον βασικό χορηγό και αρωγό στην στοιχειοθέτηση άρτιας επιστημονικής πρότασης για την ένταξη, για πρώτη φορά, ενός ελληνικού Πολιτιστικού Τοπίου, και συγκεκριμένα της περιοχής των Ζαγοροχωριών, στον κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της Unesco. Σημειώνεται δε, πως το Ζαγόρι βρίσκεται από το 2012 στον ενδεικτικό κατάλογο Πολιτιστικών Αγαθών του διεθνούς Οργανισμού, κάτι που αποτελεί προϋπόθεση για την εγγραφή στον κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς.

Η εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών, σε χωροταξικό και περιφερειακό επίπεδο, για την προστασία του τοπίου είναι σημαντική ώστε να αποτελεί πηγή αιεφόρου ανάπτυξης και ευημερίας για τους κατοίκους του. Ακόμη, η διατήρηση και προστασία της φυσικής κληρονομιάς του τοπίου σε συνδυασμό με την εφαρμογή αρχιτεκτονικών καινοτομιών, συμβατών με την επικρατούσα παράδοση, θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην ενίσχυση της ταυτότητας του τόπου και στη βελτίωση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών της περιοχής (Γεμενετζή, 2013).

Το τοπίο επομένως, ως πολυδιάστατη έννοια, αποτελεί τη βάση που επιτρέπει στον τόπο να αναγνωρίσει τα χαρακτηριστικά του και να δημιουργήσει την ιδιαίτερη ταυτότητά του. Τέλος, η εφαρμογή στρατηγικών regional branding σε περιοχές που είναι ενδιαφέρουσες λόγω της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς τους, αποτελεί

εργαλείο προώθησης και υποστήριξης της ανάπτυξης κοινωνικών, πολιτιστικών και περιβαλλοντικά προσανατολισμένων οικονομιών.

Τοπίο Ιδιαίτερο Φυσικού Κάλλους (ΤΙΦΚ)

Η έννοια του Τοπίου Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους (ΤΙΦΚ) εμφανίζεται στην ελληνική νομοθεσία από το 1950, με εστίαση κυρίως στο καθεστώς προστασίας της φύσης και του τοπίου. Η κύρωση σχετικών διεθνών και ευρωπαϊκών συμβάσεων που ακολούθησε, σε συνδυασμό με την προστασία του περιβάλλοντος, όπως αυτή καθορίστηκε από την ελληνική νομοθεσία (Ν. 1650/1986 «Για την προστασία του περιβάλλοντος»), οδήγησαν στη μετεξέλιξη της αρχικής έννοιας αυτού, όπως και στον τρόπο διαχείρισής του, για το οποίο σήμερα υφίσταται ένα ολοκληρωμένο θεσμικό πλαίσιο προστασίας, σχεδιασμού και διαχείρισης του τοπίου και της φύσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο : ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ «ΤΑ ΖΑΓΟΡΟΧΩΡΙΑ»

3.1. ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Η περιοχή των Ζαγοροχωρίων βρίσκεται στην Ήπειρο, στο βορειοανατολικό τμήμα του νομού Ιωαννίνων, ανάμεσα στην Κόνιτσα, το Μέτσοβο και την πόλη των Ιωαννίνων. Οριοθετείται, ως προς τα φυσικά της όρια, βορειοδυτικά της οροσειράς της Πίνδου, ανάμεσα στους ορεινούς όγκους του Μιτσικελίου, του Λύγκου και της Τύμφης και νότια του ποταμού Αώου. Περιλαμβάνει ένα σύμπλεγμα 46 χωριών, συνιστώντας μία διακριτή γεωγραφική, οικιστική, ιστορική και πολιτιστική ενότητα. Πρόκειται για έναν τόπο με έντονο ανάγλυφο και απίστευτη φυσική ομορφιά, που περικλείεται από ψηλά και ογκώδη βουνά, εντυπωσιακές χαράδρες και εθνικούς δρυμούς, εύφορες κοιλάδες και καταπράσινα οροπέδια, πεντακάθαρα ποτάμια και αμόλυντες λίμνες, ιερά δάση και σπάνια χλωρίδα και πανίδα.

Η περιοχή διακρίνεται για την πλούσια και αναλλοίωτη έως σήμερα πολιτιστική της κληρονομιά. Ειδικά στον τομέα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, η μορφολογία του εδάφους οδήγησε στη διαμόρφωση μιας ιδιαίτερης οικιστικής φυσιογνωμίας, βασισμένης στα υλικά του τόπου, το κλίμα καθώς και σε πολιτισμικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Η αφθονία της πέτρας είναι φανερή σε όλες τις κατασκευές, δημόσιες και ιδιωτικές, οι οποίες είναι απόλυτα εναρμονισμένες με το φυσικό περιβάλλον, ενώ πολλά χωριά έχουν χαρακτηριστεί παραδοσιακοί οικισμοί.

Συγκεκριμένα, από πολύ νωρίς, με δύο υπουργικές αποφάσεις τρία Ζαγοροχώρια, το Πάπιγκο, το Μονοδένδρι (ΦΕΚ 648Β/25-11-1968) και το Δίλοφο (ΦΕΚ 84Β/5-2-69) χαρακτηρίστηκαν ως «οικισμοί εξόχου φυσικού κάλλους», το δε Δίλοφο, «λόγω της αρχιτεκτονικής, πολεοδομικής και λαογραφικής σημασίας του» ανακηρύχτηκε επιπλέον από το Συμβούλιο Νεωτέρων Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού ως «Ιστορικός Τόπος» (ΦΕΚ 284/ΑΑΠ/11-9-2012). Επίσης, με το ΠΔ της 19-10-1978 (594Δ/13-11-78), αρκετοί οικισμοί της περιοχής χαρακτηρίστηκαν για πρώτη φορά «παραδοσιακοί» και άρχισε να εφαρμόζεται ένα σχέδιο προστασίας τους, που έγινε πιο συγκεκριμένο με το ΠΔ της 26-9-1979 (615Δ/1-11-79), όπου τα Ζαγοροχώρια διακρίνονται σε δύο ομάδες, ως προς το καθεστώς προστασίας που τα διέπει, καθορίζοντας και τη σημερινή τους εικόνα. Από τότε ως σήμερα, το θεσμοθετημένο καθεστώς προστασίας διατηρήθηκε και ενισχύθηκε με βάση και τα

διεθνή πρότυπα και συνθήκες, με αποτέλεσμα τη διεύρυνσή του σε μία γενικότερη πολιτική χωροταξικού, πολεοδομικού και αναπτυξιακού σχεδιασμού.

Επιπροσθέτως, λόγω της αισθητικής τους αξίας σε συνδυασμό με το φυσικό και δομημένο περιβάλλον τους, 10 περιοχές των Ζαγοροχωρίων έχουν χαρακτηριστεί ως «*Τοπία Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους (ΤΙΦΚ)*» και αυτές είναι οι ακόλουθες (www.filotis.itia.ntua.gr):

- Δίλοφο
- Εκκλησιάκι ταξιαρχών στα Κάτω Πεδινά
- Καπέσοβο και Βραδέτο
- Κήποι, Κουκούλι και το μεταξύ τους φαράγγι
- Μικρό και Μεγάλο Πάπιγκο
- Μονοδένδρι και Βίτσα
- Οροπέδιο Μονοδενδρίου
- Φαράγγι Βίκου και ποταμός Βοϊδομάτης
- Φαράγγι Μονής Ρογκοβού
- Χαράδρα Αώου

Το Υπουργείο Ανάπτυξης από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, μέσω δύο μελετών που ενέταξε στο Ε.Π. "Τουρισμός- Πολιτισμός", ασχολήθηκε με τον αναπτυξιακό σχεδιασμό της περιοχής ως οικοτουριστικό προορισμό.

Επλέον, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο (βλ. κεφ. 2.3.1.3), από το 2014 ξεκίνησε ένα εγχείρημα, με τη συνδρομή και του Πολιτιστικού Ιδρύματος της Τράπεζας Πειραιώς, για τη σύνταξη ενός ολοκληρωμένου και τεκμηριωμένου φακέλου αναφορικά με την ένταξη των Ζαγοροχωρίων στον κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της Unesco, ως Πολιτιστικό Τοπίο, το οποίο, αν προχωρούσε, θα μπορούσε να αποτελέσει ευκαιρία για προβολή του νεώτερου πολιτισμού της Ελλάδας.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο επίσης να αναφερθεί πως, σύμφωνα με το Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τον τουρισμό (ΦΕΚ 3155B/2013), η περιοχή «Βόρειας Πίνδου-Ζαγορίου-Τζουμέρκων-ορεινός όγκος Δυτικής Θεσσαλίας» αναγνωρίζεται ως περιοχή με παραμεθόρια ανάπτυξη ειδικών και εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

Χάρτης 1, 2 : Ο Δήμος Ζαγορίου στην (1) Ελλάδα και (2) στην Ήπειρο

(Πηγή: <https://el.wikipedia.org/>)

Χάρτης 3: Παραδοσιακοί οικισμοί Περιφέρειας Ηπείρου

(Πηγή: Περιφέρεια Ηπείρου, Ιδία επεξεργασία)

Όλα αυτά τα στοιχεία συνιστούν τη δύναμη του τόπου, που τα τελευταία χρόνια αποτελεί πόλο έλξης για τους λάτρεις του ορεινού τουρισμού, όλες τις εποχές του χρόνου. Έτσι τα Ζαγοροχώρια, αν και στηρίζουν πια την ανάπτυξή τους σχεδόν αποκλειστικά στον τουρισμό, δεν έχασαν το παραδοσιακό τους χρώμα παραμένοντας αλώβητα στο χρόνο. Μπορεί να θεωρηθεί λοιπόν, πως το Ζαγόρι αποτελεί την κατεξοχήν περιοχή εντός της ελληνικής επικράτειας που τα εμβληματικά έργα απaráμιλλου κάλλους του παρελθόντος υφίστανται ως σήμερα χωρίς ιδιαίτερη αλλοίωση, καταδεικνύοντας έτσι με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο την ηχηρή σιωπή που εκπέμπει η ύλη και το τοπίο σ' αυτόν τον δυναμικό τόπο.

Ωστόσο, τα τελευταία δύο χρόνια έχει ξεκινήσει μία ευρεία αντίδραση της περιοχής στην προοπτική εξόρυξης υδρογονανθράκων, που ξεκίνησε ήδη με τη διερεύνηση πιθανών σημείων ενδιαφέροντος. Τόσο ο Δήμος με ομόφωνη απόφασή του, όσο και οι κάτοικοι και οι επιχειρηματίες του τόπου διαφωνούν έντονα με την εξέλιξη αυτή, καθώς ο μοναδικός φυσικός και πολιτιστικός πλούτος της περιοχής κινδυνεύει σοβαρά από την ανακάλυψη τυχόν αξιοποιήσιμων κοιτασμάτων. Η ανεξέλεγκτη εξάπλωση των αναπτυξιακών δραστηριοτήτων παραγωγής και κατανάλωσης που αξιοποιούν εντατικά τους φυσικούς πόρους, επιτείνει ραγδαία την παγκόσμια οικολογική κρίση, θέτοντας στο επίκεντρο ζητήματα διαχείρισης, διατήρησης ή/και προστασίας του εναπομείναντος φυσικού αποθέματος.

3.2 Ο ΔΗΜΟΣ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

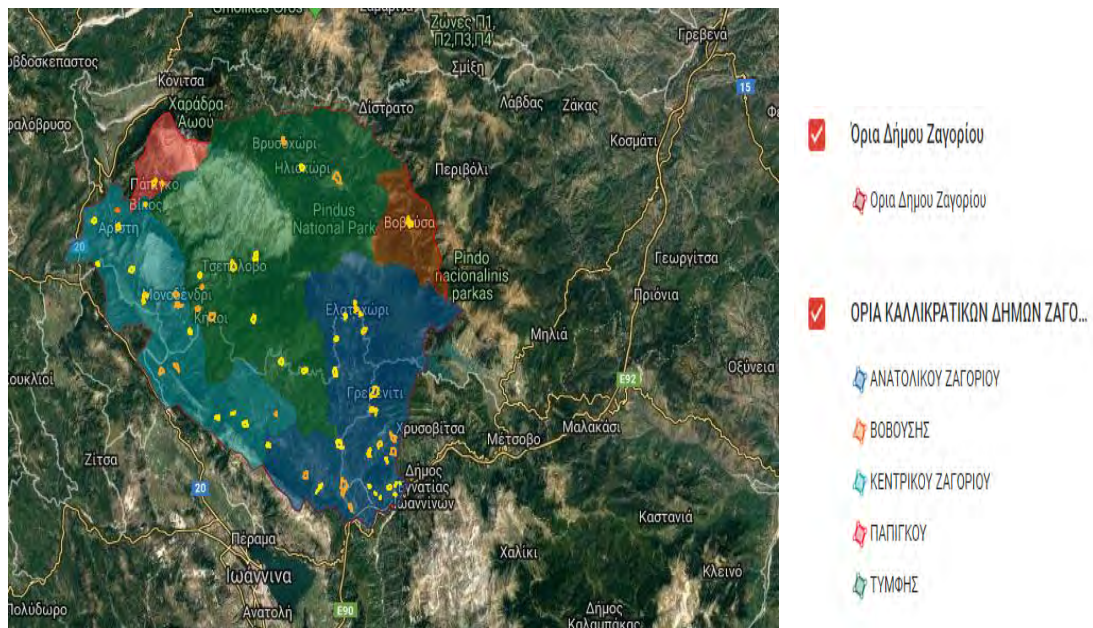
Ως προς τη διοικητική του διάρθρωση, ο Δήμος Ζαγορίου, που συστάθηκε με το Ν.3852/2010, αποτελείται από πέντε Δημοτικές Ενότητες και συγκεκριμένα του Κεντρικού Ζαγορίου, του Ανατολικού Ζαγορίου και της Τύμφης, καθώς και τις πρώην κοινότητες Βωβούσας και Παπίγκου (www.zagori.gov.gr). Με έκταση που φτάνει τα 990 τετρ. χλμ. περίπου, αποτελεί τον μεγαλύτερο δήμο της ΠΕ Ιωαννίνων, αλλά και τον πιο αραιοκατοικημένο ταυτόχρονα, με μόνιμο πληθυσμό 3.724 άτομα (απογραφή 2011, www.zagori.gov.gr). Έδρα του Δήμου είναι το χωριό Ασπράγγελοι, που απέχει 30 χιλιόμετρα από τα Ιωάννινα, ενώ χαρακτηριστικό του είναι η σύνθεσή του αποκλειστικά και μόνο από χωριά και μικρούς οικισμούς. Οι μεγαλύτεροι οικισμοί του είναι το Τσεπέλοβο, έδρα του πρώην Δήμου Τύμφης και το Μεγάλο Πάπιγκο, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού συγκεντρώνεται στη ΔΕ Ανατολικού Ζαγορίου.

Αξίζει να σημειωθεί πως, στον καθορισμό των ορίων του σημερινού Δήμου Ζαγορίου λήφθηκε υπόψη η ανάγκη και διοικητικής διατήρησης ως ενιαίου, αυτού του συμπαγούς χωροκοινωνικού συνόλου. Πρόκειται για έναν κατεξοχήν ορεινό δήμο, του οποίου η έκταση περιλαμβάνεται σχεδόν εξολοκλήρου στο Εθνικό Πάρκο Βόρειας Πίνδου, καταλαμβάνοντας το 50% του συνόλου του. Παράλληλα, ο ξεχωριστός αρχιτεκτονικός και πολεοδομικός χαρακτήρας των οικισμών του, ως αποτέλεσμα της οικονομικής ευημερίας του παρελθόντος, κατέχει το 77% των συνολικών κηρυγμένων παραδοσιακών οικισμών της ΠΕ Ιωαννίνων (ΕΠ Δ. Ζαγορίου 2012-2014).

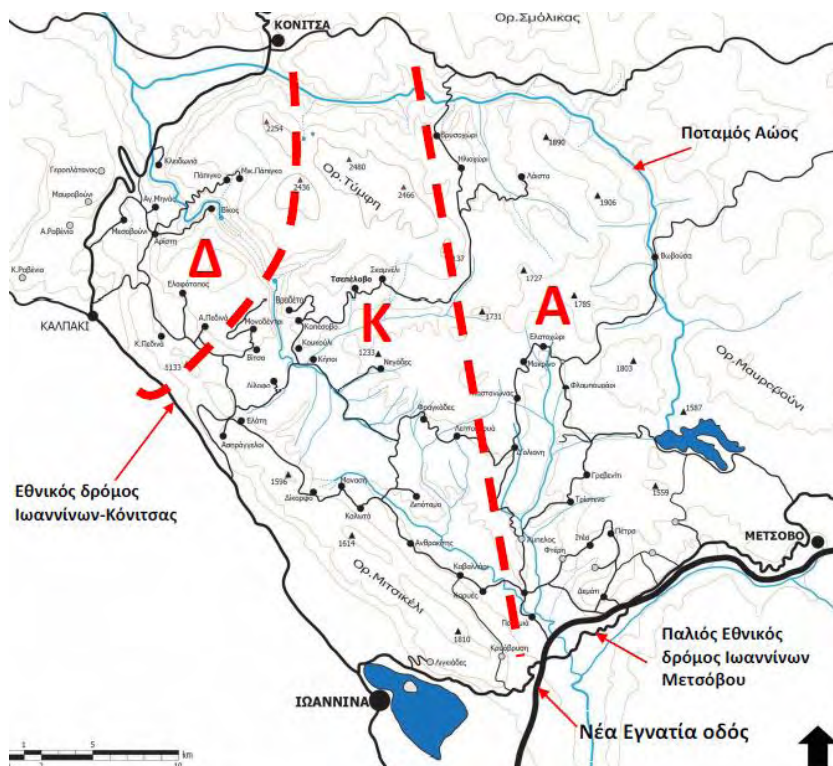
Ως προς την γεωγραφική του διάρθρωση πάλι, διακρίνονται τρεις χαρακτηριστικές ενότητες: το Κεντρικό Ζαγόρι που περιλαμβάνει είκοσι χωριά, το Δυτικό Ζαγόρι με δέκα χωριά και το Ανατολικό Ζαγόρι με δεκαέξι χωριά (ΕΠ Δ. Ζαγορίου 2012-2014). Η διαίρεση αυτή μάλιστα, εκτός από γεωγραφικά, περιλαμβάνει και κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά. Ειδικότερα, εκτός από τα φυσικά όρια των ποταμών και των ορεινών όγκων που διαχωρίζουν τις τρεις αυτές ενότητες, η διαφορετική σύσταση του εδάφους τους καθορίζει και την οικονομία που αναπτύχθηκε σε κάθε μία από αυτές (Οικονόμου, 1991). Έτσι, τα χωριά του δυτικού Ζαγορίου προσφέρονται περισσότερο για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, τα χωριά του κεντρικού Ζαγορίου για τη γεωργία, ενώ η οικονομία των χωριών του ανατολικού Ζαγορίου στηρίχθηκε περισσότερο στην εκμετάλλευση των δασών. Επιπλέον, ως προς τις "εθνοτοπικές" ομάδες (Νιτσιάκος Β., 1991:60), χαρακτηριστική είναι η επικράτηση ντόπιων «ελληνόφωνων» πληθυσμών στις δυτικές περιοχές, σε αντίθεση με τις «βλαχόφωνες» ομάδες και τις Σαρακατσάνικες φυλές που εγκαταστάθηκαν στα ανατολικά (Βλαχοζάγορο).

Και σήμερα ακόμη, η οικονομία του τόπου βασίζεται στον πρωτογενή και τριτογενή τομέα, με αρκετούς από τους κατοίκους να είναι ήδη συνταξιούχοι, ενώ άλλοι νεότεροι παρουσιάζουν διπλή επαγγελματική δραστηριότητα, κυρίως στον τριτογενή τομέα, τόσο σε κάποιο από τα χωριά όσο και στην πόλη των Ιωαννίνων.

Η περιοχή προσεγγίζεται εύκολα οδικά μέσω της Εγνατίας Οδού καθώς και μέσω της εθνικής οδού Κοζάνης - Ιωαννίνων, ενώ υπάρχει και οδική σύνδεση του Ανατολικού Ζαγορίου με το χιονοδρομικό κέντρο της Βασιλίτσας. Επίσης, το δημοτικό οδικό δίκτυο καλύπτει πλήρως όλα τα χωριά και τους οικισμούς, ενώ λειτουργεί και ελικοδρόμιο στο χωριό Μονοδένδρι.

Χάρτης 4 : Όρια Δήμου Ζαγορίου και οι Δημοτικές Ενότητες αυτού (Πηγή: www.google.com/maps)

Χάρτης 5: Γεωγραφικός διαχωρισμός των Ζαγοροχωριών

(Πηγή: προϊόν αντιγραφής από Μπαλοδήμου, 2016)

3.3 ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Το σλαβικής προέλευσης τοπωνύμιο, που κατά τον Ι. Λαμπρίδη (1971) ανάγεται στον 6^ο-7^ο αιώνα μ.Χ., ως κατάλοιπο επιδρομών στην περιοχή, όπως και σε άλλα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας, αφορά στον «τόπο που βρίσκεται πίσω από το βουνό» και συγκεκριμένα το Μιτσικέλι, αν και τα βουνά αποτελούν το γνώρισμα του τόπου από όποια διάβαση και αν τον προσεγγίσει κανείς. Η επικράτηση αρκετών σλαβικών τοπωνυμίων στην περιοχή δηλώνει την παρουσία σλαβικών φύλων, που προφανώς εγκαταστάθηκαν εκεί για κάποιο διάστημα, τα οποία όμως γρήγορα αφομοιώθηκαν από το ελληνικό στοιχείο. Το 1927 μάλιστα, στο χωριό Δίλοφο, διεξήχθη το Α΄ Πανζαγορίσιο Συνέδριο, μέσα από το οποίο προωθήθηκε και η μετονομασία αρκετών χωριών που έφεραν ονόματα σλαβικής προέλευσης (Μπαλοδήμου, 2013).

Ωστόσο, η παλαιότερη γραπτή αναφορά στο τοπωνύμιο του Ζαγορίου απαντάται κατά το 1321, σε χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου, σχετικό με την παραχώρηση προνομίων στην «ενορία Ζαγορίου». Επίσης, παρόμοιες αναφορές σε ονόματα οικισμών κυρίως του κεντρικού και δυτικού Ζαγορίου καταγράφονται και σε άλλα έγγραφα της εποχής, όπως «η χώρα του Παπίγκου» που λόγω της θέσης της διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο (Πιτούλη-Κίτσου, 2003).

Τα πρώτα δείγματα ανθρώπινης παρουσίας στην περιοχή του Ζαγορίου τοποθετούνται στην παλαιολιθική εποχή, με αδιάλειπτη συνέχεια μέχρι σήμερα. Μία από τις ημινομαδικές φυλές που κυριάρχησαν, μεταξύ άλλων ηπειρωτικών φύλων, ήταν οι Μολοσσοί, στον έλεγχο των οποίων βρισκόταν τα βοσκοτόπια της περιοχής. Εύρημα της εποχής εκείνης αποτελεί ο οικισμός των κτηνοτρόφων που ανακαλύφθηκε στη Βίτσα και χρονολογείται μεταξύ 9^{ου} και 4^{ου} αιώνα π.Χ. (ΥΠΠΟ / ΦΕΚ 168B/9-3-1967), καθώς και ο αρχαιολογικός χώρος με τα λείψανα της ακρόπολης του Σκαμνελίου (ΥΠΠΟ / ΦΕΚ 35B/2-2-1962). Η κατοίκηση αυτής της δύσβατης και έντονα ορεινής περιοχής από το παρελθόν αποδεικνύει ότι το χωρικό αυτό μειονέκτημα προσέφερε ταυτόχρονα ασφάλεια και σταθερότητα.

Κατά τα χρόνια της βυζαντινής αυτοκρατορίας, η περιοχή προσέλκυσε κατά καιρούς κάποιες ομάδες στρατιωτών, οι οποίες εγκαταστάθηκαν εκεί χτίζοντας χωριά. Εκείνη την περίοδο χτίστηκαν και πολλά μοναστήρια, χρηματοδοτούμενα από τον ίδιο τον αυτοκράτορα ή μέλη της οικογένειάς του, όπως η Μονή Βουτσάς (7^{ος} αιώνας) που

ιδρύθηκε από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Δ΄ Πωγωνάτο (ΥΠΠΟ / ΦΕΚ 35B/2-2-1962) και η Μονή Αγίου Ιωάννη Ρογκοβού (1208 μ.Χ.) από την αδελφή του Αυτοκράτορα Ρωμανού Γ΄ Αργυρού (ΥΠΠΟ / ΦΕΚ 239B/30-6-1964). Το 1348 η περιοχή περιήλθε στους Σέρβους που κατέλαβαν το Δεσποτάτο της Ηπείρου και το 1430 υποτάχθηκε στους Τούρκους (www.tsepelono.eu). Στο διάστημα μεταξύ 16^{ου} και 18^{ου} αιώνα τα ζαγοροχώρια εμφανίζουν μεγάλες οικιστικές μεταβολές. Όπως αναφέρει η Μπαλοδήμου (2013), «το 1564 τα Ζαγοροχώρια ήταν 58, το 1678 ήταν 60 και τον 18ο αι. έγιναν 46 (σχεδόν ο σημερινός αριθμός τους). Πολλά χωριά διαλύθηκαν λόγω λειψυδρίας, κατολισθήσεων και επιδημιών πανώλης και οι εναπομείναντες κάτοικοι ενσωματώθηκαν στα υπόλοιπα.».

Είναι γεγονός αναμφισβήτητο πως στα χρόνια της τουρκοκρατίας, το Ζαγόρι αναδείχτηκε, άκμασε και μεγαλούργησε τόσο οικονομικά όσο και πνευματικά. Η «συνθήκη του Βοϊνίκου» αρχικά και η «Επιστασία Ζαγορίου» στη συνέχεια παρείχαν μία σειρά προνομίων όπως αυτονομία, αυτοδιοίκηση με εκλογή τοπικών αρχόντων, οικονομική ατέλεια, χωρική και αγροτική αστυνόμευση, ελεύθερη άσκηση θρησκευτικών καθηκόντων και θέσπιση εθνικού δικαίου εντός των καθορισμένων ορίων της περιοχής, στην οποία μάλιστα απαγορευόταν η είσοδος στους Τούρκους. Η αποκλειστική διοίκηση όλου του Ζαγορίου όπως και η εφαρμογή των προνομίων του ήταν στα χέρια του γενικού προεστού, που ονομαζόταν Βεκύλης. Ακόμη και ο μητροπολίτης των Ιωαννίνων δεν είχε δικαίωμα επέμβασης στην περιοχή χωρίς την άδεια του γενικού προεστού (Baud-Bovy κ.α., 2010). Τα προνόμιά της μάλιστα, όχι μόνο διατηρήθηκαν αλλά αυξήθηκαν κιόλας στα χρόνια του Αλή Πασά. Η καταγωγή του προσωπικού γιατρού του σουλτάνου, Σελίμ Γ΄, από το χωριό Καπέσοβο, ήταν σοβαρός λόγος, ακόμη και για τον παντοδύναμο Αλή, να συμπεριφερθεί ευνοϊκά στην περιοχή που τα ερείσματά της έφταναν τόσο κοντά στην Υψηλή Πύλη (Baud-Bovy κ.α., 2010).

Τα προνόμιά της μάλιστα αυξήθηκαν εξαιτίας της καθώς και από τον . Ο Αλή Πασάς που κυριάρχησε την αντίστοιχη εποχή

Τεκμήρια της χρυσής εκείνης εποχής αποτελούν τα εξαιρετικά δείγματα τοπικής αρχιτεκτονικής και παράδοσης, όπως τα εντυπωσιακά πέτρινα διώροφα κυρίως σπίτια, τα μεγαλοπρεπή σχολικά κτίρια, οι περίτεχνες εκκλησίες και μοναστήρια, τα γραφικά λιθόστρωτα καλντερίμια, τα τοξωτά γεφύρια καθώς και οι περιγραφές ξένων περιηγητών που είχαν επισκεφθεί τότε την περιοχή (Μακρής, 1996; Πιτούλη-Κίτσου, 2003). Άξιο αναφοράς είναι επίσης το γεγονός ότι η περιοχή του Ζαγορίου

λειτουργούσε πάντα ως ενότητα και ποτέ δεν τέθηκε ζήτημα διαμελισμού της, προκειμένου να διανεμηθεί σε Τούρκους γαιοκτήμονες.

Μία ακόμη συνέπεια της αυτοδιάθεσης του Ζαγορίου κατά την περίοδο αυτή και των διασυνδέσεων που υπήρχαν με την κεντρική εξουσία είναι και ο ξενιτεμός των κατοίκων του, αρχικά στην Κωνσταντινούπολη, με κύρια ενασχόληση το εμπόριο και άλλα επικερδή επαγγέλματα, και μετέπειτα στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, τη Ρωσία,, τη Μ. Ασία, τη Βενετία, τη Σερβία, την Αυστρία και τέλος στην Αίγυπτο, τη Νότιο Αφρική και την Αμερική. Το άγονο του πάτριου εδάφους σε συνδυασμό με το ανήσυχο πνεύμα των ντόπιων και την ανάγκη τους για πνευματική εξέλιξη οδήγησε τον ανδρικό πληθυσμό του τόπου σε μία μαζική αποδημία. Στους τόπους που εγκαταστάθηκαν ανέπτυξαν έντονη οικονομική δραστηριότητα και κοινωνική καταξίωση, ενώ παράλληλα μετέφεραν στον τόπο καταγωγής τους νέες ιδέες και πρότυπα αστικής ζωής. Σημειώνεται πως γύρω στα 1600, άνθρωποι, που στο παρελθόν ασχολούνταν αποκλειστικά με την κτηνοτροφία, στράφηκαν στις εμπορευματικές μεταφορές, κυρίως προς την Κεντρική Ευρώπη, με καραβάνια, που είχαν αφετηρία το χωριό Ασπράγγελοι, έδρα του σημερινού Δήμου (Σταματοπούλου, 1990). Η διατήρηση της τάξης στα χωριά και της ασφάλειας των οικογενειών που έμεναν πίσω εναποτέθηκε σε μία πολιτική φρουρά που δημιουργήθηκε για το σκοπό αυτό, διοικούμενη από έναν διοικητή, με καταγωγή συνήθως από την περιοχή του Σουλίου (Baud-Bonny κ.α., 2010).

Πέραν των χρημάτων που προορίζονταν για κάλυψη οικογενειακών αναγκών, πολλοί από αυτούς ενίσχυσαν με δωρεές τα χωριά τους κυρίως στον τομέα της παιδείας, των υποδομών και των χρηματικών κληροδοτημάτων, με συνέπεια η ποιότητα ζωής του πληθυσμού να ανέβει κατακόρυφα, αφού σε κάθε χωριό υπήρχε πλέον σχολείο και βιβλιοθήκη, ενώ η διατήρηση της ελληνικής γλώσσας ήταν δεδομένη. Έτσι, η περιοχή παρουσιάζει μία αξιοσημείωτη για την εποχή πνευματική άνθιση, μέσω της σταδιακής εξάλειψης του αναλφαριθμητισμού και της δημιουργίας εκπαιδευτικών ιδρυμάτων από τα οποία αποφοίτησαν αξιόλογοι επιστήμονες. Κατασκευάστηκαν ακόμη μύλοι για την άλεση δημητριακών, περίτεχνες βρύσες και πετρόκτιστα γεφύρια για τη σύνδεση των οικισμών. Χαρακτηριστικό είναι πως ακόμη και σήμερα υπάρχουν ενεργά χρηματικά κληροδοτήματα στη διάθεση κάποιων οικισμών για τη συντήρησή τους ή ως παροχή υποτροφιών εκπαίδευσης στους κατοίκους. Όλα αυτά, όπως είναι φυσικό, συνέβαλαν ώστε τα Ζαγοροχώρια να ενθαρρύνουν και να προωθήσουν έναν δικό τους τρόπο ζωής και σκέψης και να αναπτύξουν μία διαφορετική για την εποχή κουλτούρα. Σημαντική ήταν η συμμετοχή των Ζαγορισίων και στο έργο της Φιλικής

Εταιρείας καθώς και η οικονομική υποστήριξη αυτού, ενώ ο μεγάλος αριθμός ευεργετών κάνει εμφανές το ευάρεστο κοινωνικό έργο τους και πέρα από τα όρια του τόπου καταγωγής τους. Είναι φανερό πως η τάξη των εμπόρων με δεσμούς με το εξωτερικό ήταν λοιπόν η κυρίαρχη τάξη στην περιοχή και διαδραμάτισε κυρίαρχο ρόλο στην ευημερία που απολάμβανε το Ζαγόρι την περίοδο αυτή.

Τα Ζαγοροχώρια λοιπόν, παρά το ιδιαίτερα δύσβατο της περιοχής, δεν ήταν μία κλειστή και απομονωμένη κοινωνία. Οι πληθυσμοί που κατοικούσαν σ' αυτά, βρίσκονταν σε συνεχή επικοινωνία τόσο με τις εύφορες πεδιάδες της χώρας και τις μεγάλες ελληνικές πόλεις όσο και με τα κυριότερα αστικά κέντρα του εξωτερικού, αναπτύσσοντας σημαντική εμπορική και επιχειρηματική δραστηριότητα και αποκτώντας πλούτο και ανώτερη μόρφωση.

Ο θάνατος ωστόσο του Αλή πασά και κυρίως η κατάργηση των προνομίων της περιοχής (1868), αποτέλεσε σημείο καμπής για το Ζαγόρι, το οποίο εισέρχεται πλέον σε μία μακρά περίοδο παρακμής (Μακρής, 1996). Από τη μία η αδυναμία του τόπου να καλύψει οικονομικά τον πληθυσμό του, ο οποίος γύρω στα 1870 υπολογίζεται σε 30.000 περίπου (Πιτούλη-Κίτσου, 2003), και από την άλλη η επικινδυνότητα που παρουσίαζε από την εμφάνιση ληστρικών συμμοριών ανάγκασε τους κατοίκους να επιδοθούν για μία ακόμη φορά στην αποδημία, κυρίως προς τα μεγάλα αστικά κέντρα, εγκαταλείποντας τα χωριά τους και οδηγώντας τα σιγά σιγά στην ερήμωση. Είναι χαρακτηριστικό ότι την περίοδο εκείνη και μέχρι το 1913 απομακρύνθηκαν από τα Ζαγοροχώρια περισσότερες από 500 οικογένειες αρχόντων, οι οποίες αποτελούσαν και τον κύριο στόχο των ληστών. Η περίοδος της οικονομικής, πολιτιστικής και πνευματικής άνθισης της περιοχής, που ξεκίνησε στα τέλη του 17^{ου} αιώνα και κορυφώθηκε στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, ολοκλήρωσε την πορεία της στα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Μετά την απελευθέρωση των χωριών του Ζαγορίου, το 1913, η περιοχή στράφηκε περισσότερο στην κτηνοτροφία προκειμένου να είναι αυτάρκης. Οργανώθηκαν κάποιες νομαδικές κυρίως ομάδες και δημιούργησαν κτηνοτροφικούς οικισμούς, ενώ ταυτόχρονα καλλιεργούσαν κηπάρια και αμπέλια για τις ανάγκες της οικογένειας. Συνεχίστηκε βέβαια απρόσκοπτα και η λειτουργία των σχολείων και των παρθεναγωγείων της περιοχής με βιβλιοθήκες εμπλουτισμένες με βιβλία τυπωμένα στα μεγάλα τυπογραφεία της Ευρώπης, τα οποία έστελναν οι ξενιτεμένοι Ζαγορίσιοι.

Τα χρόνια που ακολούθησαν δεν άλλαξαν την κατάσταση αυτή, αλλά αντίθετα ενίσχυσαν την οικονομική παρακμή και τον μαρασμό της περιοχής, καθώς οι πόλεμοι του 20ού αιώνα προκάλεσαν πολλές καταστροφές.

Η ιταλική επίθεση στην Ελλάδα το 1940 έφερε τα Ζαγοροχώρια στο προσκήνιο για μία ακόμη φορά, καθώς αποτέλεσαν κεντροβαρές σημείο για την εξέλιξή της. Το αιματοβαμμένο ύψωμα της Γκραμπάλας, τόπος γυμνός και ψηλός (1.500 μ.), εκτεθειμένος σε όλα τα καιρικά φαινόμενα και κεντρικό παρατηρητήριο των δύο κύριων εισόδων στην πόλη των Ιωαννίνων, από δυτικά και βόρεια, στέκει βασικός μέχρι σήμερα μάρτυρας των ανθρώπων που σκοτώθηκαν εκεί την περίοδο εκείνη. Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ιδιαίτερα η ανεκτίμητη συμβολή και των γυναικών της περιοχής κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι οποίες με αυτοθυσία ανέλαβαν μόνες τους τη μεταφορά στο μέτωπο πυρομαχικών, εφοδίων και τραυματιών σε πολύ δύσκολες και επικίνδυνες συνθήκες. Ένας μικρός φόρος τιμής για τη συνεισφορά αυτή της ζαγορίσιας γυναίκας αποτελεί το άγαλμα που δεσπόζει σε ένα ύψωμα στην είσοδο του Ζαγορίου προς τον κάμπο των Ασπραγγέλων. Πέραν τούτου, το δύσβατο της περιοχής τη μετέτρεψε σε ορμητήριο των ένοπλων αντιστασιακών σωμάτων που συγκεντρώθηκαν εκεί, με συνέπεια την πυρπόληση πολλών χωριών από τους Γερμανούς, ως αντίποινα. Σήμερα 15 από τα 46 χωριά του Ζαγορίου έχουν αναγνωριστεί επίσημα ως «μαρτυρικά χωριά», καθώς επιδέχτηκαν θανάτωση κατοίκων, πυρπόληση σπιτιών και απώλεια της αρχιτεκτονικής τους φυσιογνωμίας (www.zagori.gov.gr) και των ιστορικών τους κειμηλίων.

Τα μεταπολεμικά χρόνια δεν βοήθησαν ώστε η περιοχή να έχει διαφορετική εξέλιξη από τους υπόλοιπους αντίστοιχους ορεινούς οικισμούς της Ελλάδας. Η αστυφιλία και η έλλειψη μιας ολοκληρωμένης αναπτυξιακής παρέμβασης επέφεραν σοβαρό πλήγμα τόσο στο Ζαγόρι όσο και σε ολόκληρο το νομό, ο οποίος, σε συνάρτηση και με τις υφιστάμενες κοινωνικές συνθήκες και τις ευκαιρίες στην εκπαίδευση και άλλες παροχές, μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1990, μείωσε στο μισό τον πληθυσμό των ορεινών περιοχών του (Μπασσιούκα, 2011).

3.4. ΤΑ ΖΑΓΟΡΟΧΩΡΙΑ ΣΗΜΕΡΑ

3.4.1 ΥΠΟΔΟΜΕΣ ΚΑΙ ΔΙΚΤΥΑ

Όπως είναι γνωστό, βασικός σκοπός όλων των έργων υποδομής είναι η εξυπηρέτηση, η ανάπτυξη και η βελτίωση της ποιότητας ζωής του κοινωνικού συνόλου. Έτσι, στον τομέα αυτό, η καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης στα Ζαγοροχώρια είναι η ακόλουθη:

3.4.1.1 ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ

Η μορφολογία του εδάφους και η αραιοκατοίκηση της περιοχής, ως προς το μόνιμο πληθυσμό, αποτελούν ανασταλτικούς παράγοντες για τον τομέα των τεχνικών υποδομών.

Α. ΣΥΓΚΟΙΝΩΝΙΑΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Όπως αναφέρθηκε, κεντρικές εισοδοί για την περιοχή των Ζαγοροχωρίων αποτελούν οι οδικοί άξονες της Εγνατίας οδού, στο τμήμα Ιωαννίνων-Μετσόβου και Ιωαννίνων-Κοζάνης, στο τμήμα Ιωαννίνων-Κόνιτσας. Το εσωτερικό οδικό δίκτυο αποτελείται από πολλά χιλιόμετρα ασφαλτοστρωμένου δρόμου, που φτάνουν σχεδόν σε όλους τους οικισμούς, αν και συχνά με δρόμους σχετικά στενούς με πολλές στροφές και έντονες κλίσεις. Τα έντονα καιρικά φαινόμενα όμως του χειμώνα και οι συχνές κατολισθήσεις σε διάφορα σημεία έχουν προκαλέσει πολλές φθορές που απαιτούν άμεση συντήρηση του απαρχαιωμένου οδοστρώματος. Κατά καιρούς γίνονται από το Δήμο έργα βελτίωσης των οδών και πρόληψης των φαινομένων κατολίσθησης, αλλά δυστυχώς αποσπασματικά.

Χάρτης 6 : Κύριοι οδικοί άξονες περιοχής μελέτης
(Πηγή: <https://www.metaforespress.gr/autokinitodromoi>, Ιδία επεξεργασία)

Τα δρομολόγια των δημοσίων συγκοινωνιών επίσης δεν είναι αρκετά, καθώς εκτελούνται σε εβδομαδιαία βάση από τα Ιωάννινα και δεν καλύπτουν όλα τα χωριά, αφού παρουσιάζουν σχετικά μικρή ζήτηση, ενώ η δημοτική συγκοινωνία απουσιάζει παντελώς.

Β. ΥΔΡΕΥΣΗ - ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗ

Παρά τα άφθονα νερά των ποταμών και τις συχνές βροχοπτώσεις, η απρόσκοπτη ύδρευση του Δήμου και ειδικά των κεντροδυτικών οικισμών του είναι ένα θέμα που επιτέλους λύθηκε τα τελευταία χρόνια, καθώς μέχρι στις αρχές του 2000 αποτελούσε σοβαρό πρόβλημα κάποιους καλοκαιρινούς μήνες. Παράλληλα, σε άλλους οικισμούς που το υδρευτικό δίκτυο κατασκευάστηκε τη δεκαετία του 1950, τμήματά του χρήζουν αντικατάστασης.

Οργανωμένο αποχετευτικό δίκτυο στο Δήμο Ζαγορίου δεν υπάρχει, καθώς συνίσταται από μικρά χωριά, που εξυπηρετούνται ακόμη από οικιακούς βόθρους. Εξαίρεση σ' αυτό, ευτυχώς, αποτελούν ήδη κάποιοι οικισμοί, όπως το Μεγάλο Πάπιγκο, όπου σύντομα ολοκληρώνονται τα έργα για να ξεκινήσει η λειτουργία της βιολογικής εγκατάστασης και του ήδη κατασκευασμένου αποχετευτικού δικτύου ακαθάρτων.

Γ. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΠΟΡΡΙΜΜΑΤΩΝ

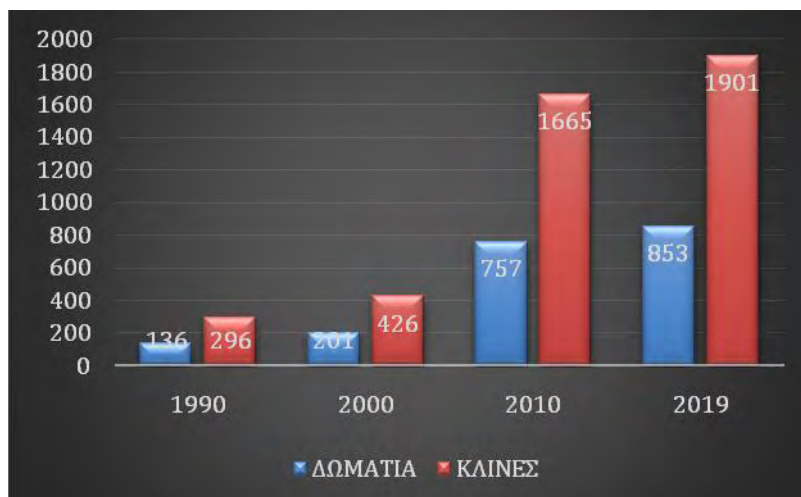
Καθώς ο Δήμος Ζαγορίου δεν διαθέτει οργανωμένη υπηρεσία καθαριότητας, ούτε τον απαιτούμενο τεχνικό εξοπλισμό και το προσωπικό, είχε αναθέσει μέχρι πριν ένα χρόνο την αποκομιδή των απορριμμάτων του σε ιδιώτη. Μετά από πρόσφατη απόφαση όμως της αρμόδιας Αποκεντρωμένης Διοίκησης για άμεση παύση της διαδικασίας αυτής, η αποκομιδή των σκουπιδιών αποτελεί ένα πρόβλημα που ταλανίζει τη δημοτική αρχή. Παράλληλα, κάποιες προσπάθειες στον τομέα της ανακύκλωσης γίνονται και από μερικούς ιδιοκτήτες τουριστικών καταλυμάτων, με την κατασκευή μονάδων επεξεργασίας και φυσικής ανακύκλωσης των οργανικών απορριμμάτων τους.

Δ. ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ

Οι υποδομές που αφορούν στον τουριστικό τομέα και δραστηριοποιούνται στην περιοχή των Ζαγοροχωρίων περιλαμβάνουν κυρίως πολλές μικρές παραδοσιακές ξενοδοχειακές μονάδες όλων των κατηγοριών και επιχειρήσεις παροχής εστίασης, που επικεντρώνονται συνήθως στην τοπική παραδοσιακή κουζίνα, εταιρίες υπαίθριων

δραστηριοτήτων και μερικά μικρά καταστήματα τουριστικών και τοπικών παραδοσιακών προϊόντων.

Η χρονική εξέλιξη του αριθμού των δωματίων και των κλινών στα κύρια καταλύματα φαίνεται στο παρακάτω γράφημα:

Διάγραμμα 1: Χρονική εξέλιξη κύριων καταλυμάτων

(Πηγή: www.zagori.gov.gr/wp-content/uploads/2016/08/kyria-katalymata.pdf, & EOT - Ιδία επεξεργασία)

Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει ότι μετά το 2000, παρατηρήθηκε μια αλματώδη αύξηση στα κύρια καταλύματα, ενώ η αύξηση συνεχίστηκε και φέτος αλλά σαφώς μειωμένος λόγω και της οικονομικής κρίσης της τελευταίας δεκαετίας.

Σε ό,τι αφορά στα καταλύματα, τα στοιχεία του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού για το έτος 2019, που παρουσιάζονται ανά κατηγορία στον παρακάτω πίνακα, και με δεδομένο το πλήθος των επισκεπτών/τουριστών όπως και εκείνων που έχουν εντοπιότητα και δέσιμο με την περιοχή αλλά όχι δική τους κατοικία, είναι ανεπαρκής για να καλύψει τις απαιτήσεις ποσοτικά και ποιοτικά σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους αιχμής.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ	ΔΩΜΑΤΙΑ	ΚΛΙΝΕΣ
ΚΥΡΙΑ	853	1901
ΜΗ ΚΥΡΙΑ	319	714
ΕΠΑΥΛΕΙΣ	57	222
ΣΥΝΟΛΟ	1.229	2.837

Πίνακας 1: Τα καταλύματα του Δήμου Ζαγορίου ανά κατηγορία

(Πηγή: EOT, <http://gnto.gov.gr/> - Ιδία επεξεργασία)

Επίσης, το Δεκέμβριο του 2013, ιδρύθηκε το πρώτο δίκτυο ιδιωτικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα, με την ονομασία «*Zagori Excellence Network (ZEN -Δίκτυο Αριστείας Ζαγορίου)*» για την «προώθηση και κυρίως τη συνεργασία και την εξωστρέφεια των τουριστικών επιχειρήσεων της περιοχής» μέσα από διάφορες δράσεις κοινής προβολής (Zagori Excellence Network, 2014).

Παράλληλα, το Zagori Excellence Network σε συνεργασία με το Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Εφαρμοσμένης Επικοινωνίας (ΕΠΙΕΕ) του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, την υποστήριξη του γραφείου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στην Ελλάδα και την αιγίδα της Ελληνικής Εθνικής Επιτροπής για την UNESCO και της Περιφέρειας Ηπείρου, ξεκίνησε τη δράση του «Sense Zagori Project», ενός καινοτόμου έργου το οποίο «μέσα από εφαρμογές και σύγχρονα εργαλεία στοχεύει στην τοπική αειφόρο ανάπτυξη, στην αύξηση της επισκεψιμότητας και στη δημιουργία κινήτρων, μέσω πρωτότυπων συστημάτων που θα ανταποδίδουν την εμπλοκή του επισκέπτη, στην ποιοτική αναβάθμιση των υπηρεσιών, στη δημιουργία ευκαιριών για νέα επιχειρηματικότητα και θέσεις εργασίας». Το έργο, που υλοποιείται σε δύο φάσεις με βασικούς χορηγούς το Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος και την Εθνική Τράπεζα, έχει ενταχθεί στα best practises της UNESCO (Ελληνική Εθνική Επιτροπή) ως εφαρμοσμένη έρευνα και αναμένεται να δώσει υπεραξία στην περιοχή και να ενισχύσει την απασχόληση και την ανάπτυξη της νεανικής επιχειρηματικότητας, μέσα και από τη σχετική εφαρμογή SENSE ZAGORI APP, που παρέχεται δωρεάν (www.zagori.gov.gr).

Ε. ΛΟΙΠΕΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ

Η μικρή σχετικά απόσταση της περιοχής από την πόλη των Ιωαννίνων σε συνάρτηση με το μόνιμο πληθυσμό του Δήμου Ζαγορίου έχει σαν αποτέλεσμα την απουσία κάποιων δομών, αντίθετα με τα τουριστικά καταλύματα που είναι σε αφθονία, στο πλαίσιο πάντα των μικρών τουριστικών μονάδων.

Στον τομέα της υγείας, λειτουργούν 6 περιφερειακά ιατρεία, τα οποία δυστυχώς παρουσιάζουν ελλείψεις σε προσωπικό και εξοπλισμό, ένα αγροτικό κτηνιατρείο, ενώ δεν υπάρχει κανένα φαρμακείο σε ολόκληρο το Δήμο.

Στον τομέα της εκπαίδευσης, λειτουργούν 4 δημοτικά σχολεία και 2 νηπιαγωγεία, αλλά καμία μονάδα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Επίσης λειτουργούν 5 Κέντρα Εξυπηρέτησης Πολιτών και 1 Αστυνομικό Τμήμα (Κήποι).

Για τις τραπεζικές συναλλαγές διαθέσιμες είναι μόνο υπηρεσίες μέσω Α.Τ.Μ., ενώ για την προμήθεια καυσίμων λειτουργεί ένα βενζινάδικο έξω από το χωριό Ασπράγγελοι. Ακόμη, στο Δήμο Ζαγορίου σήμερα λειτουργούν:

- Σύγχρονο σκοπευτήριο, για εξάσκηση και βελτίωση των σκοπευτικών ικανοτήτων για αγωνιστικούς και μη λόγους, στους Ασπραγγέλους.
- Δημοτικό Συνεδριακό Κέντρο Άνω Πεδινών: Λειτουργεί στο ανακαινισμένο κτίριο της παλιάς Λαμπριαδείου Σχολής εντός του οικισμού.
- Ριζάρειο Θέατρο «Άγγελος Κίτσος»: Πρόκειται για ένα υπαίθριο πετρόχτιστο θέατρο, 2000 θέσεων, πλήρως λειτουργικό, στον οικισμό Μονοδενδρίου.
- Περίπτερο Ενημέρωσης Μεσοβουνίου: Λειτουργεί στο παλιό σχολείο του οικισμού και παρέχει πληροφορίες για την ευρύτερη περιοχή της Βόρειας Πίνδου.
- Κέντρο Ενημέρωσης για τη φύση και τον πολιτισμό στο Ζαγόρι: Λειτουργεί στο παλιό σχολείο του Μικρού Παπίγκου από το WWF Ελλάς.
- Ριζάρειο Εκθεσιακό Κέντρο: Λειτουργεί από το 2000 στο πρώην αρχοντικό Πανταζή και φιλοξενεί συνήθως εκθέσεις φωτογραφίας. Διαθέτει επίσης πωλητήριο και συνεδριακό χώρο.

Πέραν τούτων, το 2014 ιδρύθηκε το «Οικομουσείο Ζαγορίου», μία δομή κοινωνικής πολιτισμικής και περιβαλλοντικής δράσης, που λειτουργεί με τη μορφή κοινωνικής συνεταιριστικής επιχείρησης, με σκοπό την αντιμετώπιση της δημογραφικής συρρίκνωσης και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής μέσω της ανάδειξης της δυναμικής της περιοχής, της προβολής της ταυτότητας και της προστασίας του ιδιαίτερου πολιτισμού του τόπου. Στο Οικομουσείο Ζαγορίου συμμετέχουν κρατικοί-τοπικοί φορείς, κάτοικοι αλλά και επισκέπτες ευαισθητοποιημένοι και ενεργοποιημένοι σε ζητήματα πολιτιστικής κληρονομιάς και προστασίας του περιβάλλοντος. Μέσα από «προγράμματα καταγραφής και τεκμηρίωσης της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς του Ζαγορίου» και με τη συνδρομή των μελών του, που καλύπτουν πλήθος ειδικοτήτων, παρέχονται «υπηρεσίες εκπαίδευσης και ενημέρωσης σχετικά με το περιβάλλον, τον πολιτισμό και την κοινωνία του Ζαγορίου» με στόχο την τοπική ανάπτυξη (Οικομουσείο Ζαγορίου, 2014).

Επίσης, το Πάπιγκο αποτελεί από τον Δεκέμβριο του 1997 μέλος του Εθνικού Δικτύου Παράδοσης Πολιτισμού και Κοινοτικού Βίου «Των Ελλήνων οι Κοινότητες», με σκοπό τη διάσωση της παράδοσης της λαϊκής αρχιτεκτονικής, του λαϊκού

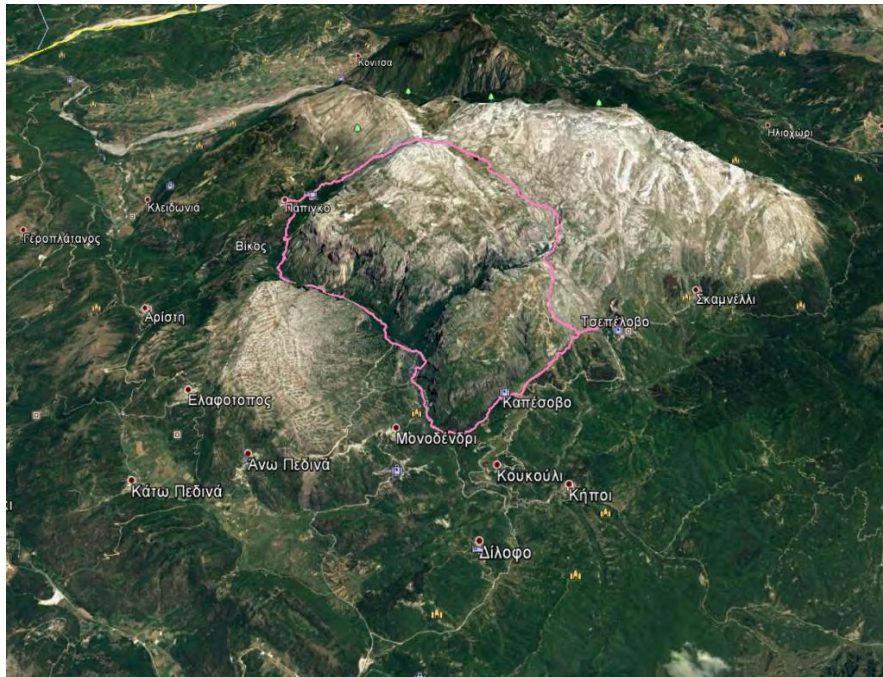
πολιτισμού, την ήπια ανάπτυξη και τη διαφύλαξη του φυσικού περιβάλλοντος. Τα υπόλοιπα μέλη του Δικτύου είναι: τα Αμπελάκια Θεσσαλίας, η Μακρινίτσα Πηλίου, το Νυμφαίον Φλώρινας, η Οία Σαντορίνης και ο Πάνορμος της Τήνου (<http://www.papigo.gr/>).

3.4.1.2 ΦΕΣΤΙΒΑΛ – ΔΡΩΜΕΝΑ

- ◇ “Protect Aaos” MTB Ultra: Η Βωβούσα αποτελεί την αφετηρία και τον τερματισμό του απαιτητικότερου υπερμαραθώνιου αγώνα ορεινής ποδηλασίας στην Ελλάδα, σε μια ενιαία συνεχή διαδρομή, στην καρδιά του Πάρκου της Βόρειας Πίνδου, γύρω από τον ποταμό Αώο.
- ◇ Ορεινό Φεστιβάλ Βωβούσας: Κάθε καλοκαίρι πραγματοποιείται στη Βωβούσα ένα φεστιβάλ αφιερωμένο στις τέχνες του φακού - σινεμά, φωτογραφία και video art – με θεματολογία εστιασμένη στο ορεινό υψόμετρο και την αειφόρο ανάπτυξη. Περιλαμβάνει εκθέσεις, προβολές, συναυλίες, σεμινάρια, ομιλίες, και άλλες δραστηριότητες.
- ◇ Zagori Mountain Running: Οι ορεινοί αγώνες του Ζαγορίου ξεκίνησαν το 2011 υπό την αιγίδα του ΕΟΤ, καλύπτοντας με τρέξιμο αποστάσεις από 10 έως 80 χιλιόμετρα, μέσα από τα σηματοδοτημένα μονοπάτια του τόπου. Από τότε πραγματοποιούνται κάθε καλοκαίρι, με συμμετοχές που ξεπερνούν τα 2000 άτομα από την Ελλάδα και το εξωτερικό, στο πλαίσιο της ανάπτυξης αθλητικού τουρισμού.
- ◇ Zagoriwood, Εργαστήριο κινηματογράφου: Η Πολιτιστική Εταιρεία Ζαγορίου, σε συνεργασία και με άλλους φορείς διοργανώνει κάθε καλοκαίρι, από το 2010, στα Κάτω Πεδινά ένα εργαστήριο κινηματογράφου. Σ’ αυτό περιλαμβάνονται ειδικά μαθήματα για τα μυστικά και τις τεχνικές της οπτικοακουστικής αφήγησης από έμπειρους επαγγελματίες παράλληλα και με παρουσίαση ταινιών αναγνωρισμένων Ελλήνων κινηματογραφιστών (izagori.gr).

Εικόνες 4-6 : Ενδεικτικά σλόγκαν των φεστιβάλ στα Ζαγοροχώρια (Πηγή: www.google.com)

Χάρτης 7: Zagori Mountain Running - Η διαδρομή του Marathon+ 44km

(Πηγή: <https://zagorirace.gr>)

3.5 ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

3.5.1 ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΕΛΑΦΟΥΣ – ΦΥΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ- ΚΛΙΜΑ

Η περιοχή των Ζαγοροχωρίων είναι μία καθαρά ορεινή και δύσβατη περιοχή, με απότομες χαράδρες, πυκνά δάση, ορμητικά ποτάμια, λιβάδια και οροπέδια και ατελείωτα βουνά, που αποτελούν τμήμα της οροσειράς της Βόρειας Πίνδου. Το φυσικό περιβάλλον της αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της, αφού την καθορίζει γεωγραφικά. Το έδαφός της είναι έντονα επικλινές με μόνο 3% επίπεδες επιφάνειες, ενώ το 77% των εδαφών βρίσκονται σε υψόμετρο μεταξύ 500 και 1.000 μέτρων (izagori.gr). Οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις της είναι λίγες και όχι ισομερώς κατανομημένες. Τα οροπέδια που δημιουργούνται πάνω στα βουνά χρησιμοποιούνται περισσότερο για την κτηνοτροφία, ενώ και τα δάση είναι πολύ περισσότερα στα ανατολικά.

BOYNA

Η Τύμφη δεσπόζει στο κέντρο της περιοχής με υψόμετρο που φτάνει τα 2.5000 μέτρα, στα νοτιοδυτικά το Μιτσικέλι, ανατολικά η Βασιλίτσα και βόρεια ο Σμόλικας, το δεύτερο σε ύψος βουνό της Ελλάδας. Στην ανατολική πλευρά της Τύμφης

αναπτύσσεται ένας αυχέννας που συνδέει τον ορεινό όγκο με την οροσειρά της Βόρειας Πίνδου, κοντά στη θέση Γυφτόκαμπος. Ανάμεσα στο Σμόλικο και την Τύμφη, βρίσκεται η Τραπεζίτσα (2.022 μ.), που αποτελεί το βόρειο όριο της χαράδρας του Αώου.

ΠΟΤΑΜΙΑ

Τα ποτάμια που διασχίζουν την περιοχή είναι ο Αώος με τον παραπόταμό του τον Βοϊδομάτη καθώς και οι παραπόταμοι του Άραχθου, Βάρδας και Ζαγορίτικος. Ο ποταμός Αώος, που πηγάζει από τη Βάλια Κάλντα και την ορεινή λεκάνη του Μετσόβου, αποτελεί μία βαθιά τομή στο ορεινό ανάγλυφο της περιοχής σχηματίζοντας και την ομώνυμη χαράδρα, η οποία μάλιστα σε ένα σημείο της στενεύει τόσο πολύ που μετατρέπεται σε φαράγγι, ενώ στα ανατολικά, στο ύψος του Βρυσοχωρίου, εξομαλύνεται σε ευρύτερη κοιλάδα. Σημειώνεται δε πως το δυσπρόσιτο της περιοχής ευνόησε την διατήρησή της σε παρθένα κατάσταση. Ο Βοϊδομάτης πάλι, πηγάζει από τη δυτική έξοδο του φαραγγιού του Βίκου και είναι ένα από τα λίγα ποτάμια με πόσιμο νερό. Το σλαβικής προέλευσης όνομά του δηλώνει την ποιότητα του νερού του. Τα ιδιαίτερα κρύα νερά του, με θερμοκρασία που δεν ξεπερνά τους 5°C, σε συνδυασμό με τη σύσταση των πετρωμάτων της κοίτης του, δεν ευνοούν την ανάπτυξη μικροοργανισμών, διατηρώντας τον έτσι ένα από τα καθαρότερα ποτάμια της Ευρώπης και παράλληλα ένα από τα σημαντικότερα οικοσυστήματα μέσα στον Εθνικό Δρυμό Βίκου-Αώου.

ΛΙΜΝΕΣ

Δύο είναι οι βασικές λίμνες που καταγράφονται στην περιοχή. Η μία είναι τεχνητή και σχηματίζεται από τις πηγές του Αώου στην ευρύτερη περιοχή του Γρεβενιτίου και η άλλη βρίσκεται σε υψόμετρο 2.050 μέτρα, σε ένα αλπικό λιβάδι της Τύμφης, η γνωστή Δρακόλιμνη. Είναι μια αλπική λίμνη που προέκυψε από τους παγετώνες που υπήρχαν στη περιοχή πριν από 10.000 χρόνια και οφείλει το όνομά της σε έναν μυθικό δράκο που κατοικούσε στην περιοχή. Η έκτασή της είναι 8 στρέμματα περίπου και το σχήμα της ελλειψοειδές, ενώ το βάθος της είναι 3 μέτρα. Είναι γνωστή για τους αλπικούς τρίτωνες που φιλοξενεί στα νερά της, όπως και οι άλλες λίμνες της περιοχής. Είναι προσβάσιμη μόνο με τα πόδια και αποτελεί έναν αγαπημένο ορειβατικό προορισμό για τους λάτρεις του ορεινού τουρισμού. Εκτός όμως από τη γνωστή Δρακόλιμνη, ανάμεσα στις κορυφές της Τύμφης και σε υψόμετρο 1.750 μέτρα

διαμορφώθηκε ένα μεγάλο φυσικό βύθισμα, γνωστό ως «οροπέδιο των λιμνών», όπου με το λιώσιμο των χιονιών σχηματίζονται πολλές μικρές και μεγαλύτερες λίμνες, οι οποίες όμως ξεραίνονται το καλοκαίρι, εκτός μίας, της Ριζίνας. Η λίμνη αυτή, που χαρακτηρίζεται από, σπάνια για την περιοχή, πλούσια υδρόβια βλάστηση, αποτέλεσε ένα από τα ελάχιστα φυσικά καταφύγια για τη διατήρηση μερικών ειδών χλωρίδας, που διασώθηκαν κατά τη διάρκεια του τελευταίου μεγάλου παγετώνα (Κουσουρήs Θ., 2016).

Στο Ανατολικό Ζαγόρι και συγκεκριμένα ανάμεσα στα χωριά Φλαμπουράρι και Γρεβενίτι υπάρχει μία ακόμη μικρή λίμνη, η Ζορίκα, με έκταση περίπου 2 στρέμματα και περίμετρο 180 μέτρα. Η φυσική αυτή λίμνη βρίσκεται στη μέση ενός δάσους από μαυρόπευκα και οξιές και αποτελεί έναν ακόμη σπάνιο οικότοπο. Χαρακτηριστικό της είναι ότι το μεγαλύτερο μέρος της καλύπτεται με νούφαρα δημιουργώντας μία πολύ όμορφη εικόνα ειδικά όταν αυτά ανθίζουν, γι' αυτό και είναι περισσότερο γνωστή ως η λίμνη με τα νούφαρα.

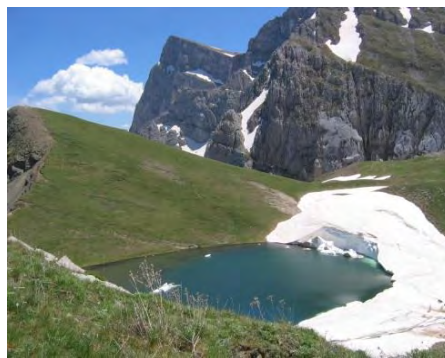
ΟΒΙΠΕΣ

Έτσι λέγονται οι μικρές λιμνούλες που σχηματίζονται πάνω σε πέτρινους όγκους, σε φυσικά κοιλάματα που δημιουργήθηκαν από τη διάβρωση που προκάλεσε το νερό των ρεμάτων και μοιάζουν με φυσικές πισίνες. Λέγεται μάλιστα πως και ο Αλή Πασάς τις χρησιμοποιούσε για το μπάνιο του τους καλοκαιρινούς μήνες. Σήμερα, οι μεταφορικά λεγόμενες «κολυμπήθρες», σε συνδυασμό με την πυκνή βλάστηση της περιοχής και τη διαύγεια του νερού τους, αποτελούν ένα τοπίο μοναδικής ομορφιάς.

Οι πιο γνωστές είναι οι κολυμπήθρες του Παπίγκου στο ρέμα Ρογκοβού, οι οβίρες της Βωβούσας, που δημιουργήθηκαν από την ορμή των καταρρακτών του Αρκουδορέματος και αυτές του Ηλιοχωρίου, από τους τρεις καταρράκτες που πέφτουν από ύψος 25 μέτρων.

Εικόνα 7: Οι Οβίρες
(Πηγή: www.psarema.gr)

Εικόνα 8: Η Δρακόλιμνη
(Πηγή: <http://www.konitsa.gr>)

Εικόνα 9: Η λίμνη Ζορίκα
(Πηγή: <http://www.wondergreece.gr>)

ΧΑΡΑΔΡΕΣ - ΦΑΡΑΓΓΙΑ

Στην περιοχή των Ζαγοροχωρίων βρίσκονται δύο μεγάλες χαράδρες που σχηματίζονται από τους ποταμούς Αώο και Βοϊδομάτη, με πλούσια δασικά οικοσυστήματα και παραποτάμια χλωρίδα και εντυπωσιακούς καταρράκτες. Η χαράδρα του Αώου έχει μήκος 8 χλμ., το πλάτος της κυμαίνεται από 300 ως 500 μέτρα και η υψομετρική της απόσταση από τις βουνοκορφές ξεπερνά τα 2000 μέτρα. Η χαράδρα του Βοϊδομάτη, που ξεκινά κοντά στο χωριό Βίκος και καταλήγει στη γέφυρα της Κλειδωνιάς, έχει μήκος 12 χλμ, και βάθος 1.100 μέτρα ενώ το πλάτος της σε κάποιο σημείο είναι λιγότερο από 2 μέτρα. Οι χαράδρες αυτές είναι προσβάσιμες μόνο με τα πόδια, μέσω σηματοδοτημένων μονοπατιών, μέσα από διαδρομές σπάνιας χλωρίδας και πανίδας. Πρόκειται για δημοφιλείς προορισμούς για κανόε-καγιάκ και rafting .

Το επιβλητικό φαράγγι του Βίκου είναι ένα εντυπωσιακό αξιοθέατο παγκόσμιας φήμης, με κάθετους γεωλογικούς σχηματισμούς και μεγάλη ποικιλία διαφορετικών οικοσυστημάτων. Βρίσκεται στα νοτιοδυτικά της Τύμφης, έχει μήκος 12 χλμ., ενώ η αναλογία του βάθους του σε συνδυασμό με το μέσο άνοιγμά του, το κατέταξε στην πρώτη θέση στο βιβλίο των ρεκόρ Guinness, ως το βαθύτερο φαράγγι του κόσμου. Μέσα στο φαράγγι, κοντά στο χωριό Βίκος, βρίσκονται και οι πηγές του Βοϊδομάτη. Τα πετρώματα που το απαρτίζουν είναι κυρίως ασβεστολιθικά και κατά τόπους εμφανίζονται και στρώσεις φλύσχη. Σε κάποια σημεία υπάρχουν μέχρι σήμερα απολιθώματα από κοχύλια. Η κατεύθυνση του φαραγγιού είναι από ΝΑ προς ΒΔ και στη μέση περίπου συναντά ένα άλλο μεγάλο φαράγγι το Μέγα Λάκκο, που θεωρείται και παρακλάδι του καθώς και το φαράγγι της Μεζαριάς, που καταλήγει στο χωριό Βραδέτο. Στην περιοχή του φαραγγιού δεν επιτρέπεται καμία δραστηριότητα σχετική με κτηνοτροφία και υλοτομία.

Το Βικάκι ή Σέλατο, είναι ένα μικρό φαράγγι στη σκιά του μεγάλου Βίκου, με τον οποίο μοιράζονται την ίδια κοίτη και γεωλογικά σχηματίζουν ένα φαράγγι. Βρίσκεται κοντά στα χωριά Τσεπέλοβο, Καπέσοβο και Κήποι, και είναι εξίσου εντυπωσιακό ειδικά λόγω του μικρού του πλάτους. Συγκεκριμένα, ξεκινά από τη γέφυρα Κοντοδήμου κοντά στους Κήπους και φτάνει μέχρι το μοναστήρι του Ρογκοβού. Αποτελεί πόλο έλξης για τους οπαδούς της πεζοπορίας και του river trekking, καθώς σε ένα σημείο του διατηρεί νερό όλο το χρόνο.

Χάρτης 8: Σχηματική απεικόνιση του φαραγγιού

(Πηγή: προϊόν αντιγραφής από <https://mapio.net/>)

ΣΠΗΛΑΙΑ ΚΑΙ ΒΑΡΑΘΡΑ

Καθώς τα πετρώματα τις περιοχής καλύπτονται από ασβεστολιθικά στρώματα, τα οποία είναι υδροπερατά, η εισροή νερού και πάγου οδήγησε στην διάβρωσή τους, με αποτέλεσμα το σχηματισμό μικρών και εντυπωσιακών σπηλαίων και βαράθρων. Αυτά, λόγω της σύστασής τους, του μεγάλου βάθους τους και των ιδιαίτερα απότομων κλίσεων τους δεν είναι ασφαλή για το ευρύ κοινό, παρά τον εντυπωσιακό τους χαρακτήρα (Ζαγοροχώρια – ταξιδιωτικός οδηγός, 2003:27).

Ένα χαρακτηριστικό βάραθρο της περιοχής και ένα από τα μεγαλύτερα κατακόρυφα βάραθρα του κόσμου είναι αυτό της Προβατίνας, με βάθος 407 μέτρα, το οποίο, σε βάθος 180 μέτρων, φέρει ένα πατάρι με πάγους που δεν λιώνουν ποτέ. Άλλα βάραθρα της περιοχής είναι το Χάσμα του Έπους, το οποίο λειτουργεί ως καταβόθρα, το Έπος I & II, η Τρύπα της Νύφης, η Τρύπα του Οδυσσέα (Ζαγοροχώρια – ταξιδιωτικός οδηγός, 2003), ενώ πρόσφατα ένα νέο βάραθρο, «η Τρύπα του Ορνίου», βάθους 610 μ., ήρθε στο φως χωρίς να έχει ολοκληρωθεί ακόμη η εξερεύνησή του (www.zagori.gov.gr).

ΔΑΣΗ

Η επιβλητική ορεινή φύση των Ζαγοροχωρίων συμπληρώνεται από τα δάση με ρόμπολα, μαυρόπευκα, δρυς, οξιές και γαύρους, που αναπτύσσονται περισσότερο στο κεντρικό και ανατολικό Ζαγόρι, ενώ ενδιαφέρον στα χαμηλά υψόμετρα παρουσιάζουν και τα παρόχθια δάση με πλατάνια, δίπλα στον Βοϊδομάτη και τον Αώο.

Παράλληλα, χαρακτηριστικά είναι και τα ιερά δάση της περιοχής, τα οποία άλλοτε αποτελούν εκκλησιαστική περιουσία και άλλοτε η εκκλησία είναι απλώς εθιμικός διαχειριστής τους. Πρόκειται δηλαδή για δασικές εκτάσεις τις οποίες οι τοπικές κοινωνίες προστατεύουν επειδή τις θεωρούν ιερές, καθώς αυτές συνήθως συνδέονται με κάποιο τοπικό προσκύνημα, την τοπική ιστορία και το τοπίο, ενώ συνάμα προστατεύουν τους κοντινούς οικισμούς από επικίνδυνα φυσικά φαινόμενα και ταυτόχρονα, με την επικράτηση σχετικών υπερφυσικών δοξασιών, ο πλούτος τους διαφυλάσσεται για τα μέλη της ίδιας της κοινότητας (Στάρα, 2009). Στα δάση αυτά, που στην πλειοψηφία τους αποτελούνται από πλατύφυλλες δρύες, η βλάστηση έχει δεχθεί ελάχιστες υλοτομικές επεμβάσεις για πολλά χρόνια ή και αιώνες. Αυτές οι περιοχές πλέον κατατάσσονται στους Ιερούς Φυσικούς Τόπους του πλανήτη, λόγω της ιδιαίτερης πνευματικής σημασίας τους, αλλά αποτελούν και τόπους βιοπολιτισμικής αξίας, για την πολιτισμική πολυμορφία και τη βιοποικιλότητά τους, καθώς εμπεριέχουν σχεδόν πάντα αιωνόβια δέντρα.. (Στάρα, 2009). Τα ιερά δάση του Ζαγορίου και της Κόνιτσας από το 2014 γράφτηκαν στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Unesco (ΥΠΠΟ/ayla.culture.gr).

ΧΛΩΡΙΔΑ

Η χλωρίδα στην περιοχή των ζαγοροχωρίων είναι από τις πιο πλούσιες της χώρας. Η βλάστηση ποικίλλει ανάλογα με το υψόμετρο. Έτσι, στα χαμηλά επικρατούν θαμνώδη φυτά όπως πουρνάρια, φράξοι, λεπτοκαρυές και σκίνα, σε υψόμετρο 700-1000 μέτρων αναπτύσσεται η ζώνη των φυλλοβόλων με πυκνά δάση από δρυς και οξιές, που συμβάλλουν σημαντικά στην οικονομία της περιοχής, ενώ σε υψόμετρα πάνω από 1.000 μέτρα επικρατούν τα δάση των ορεινών κωνοφόρων. Τέλος, πάνω από τα 1.800 μέτρα εμφανίζεται η υποαλπική ζώνη με αραιά δάση με ρόμπολα και από τα 2.000 μέτρα και πάνω η καθαρά αλπική ζώνη με νανώδη πολυετή φυτά, γυμνά λιβάδια και βραχώδεις κορυφές. Η βλάστηση στις οβίρες είναι δασώδης από βελανιδιές, οξιές, πουρνάρια, κρανιές, φλαμουριές, σφεντάμια και κράταιγους. Στις κατακόρυφες και απόκρημνες πλαγιές των φαράγγιων ζουν φυτά προσαρμοσμένα στις σχισμές των

βράχων με πολυετή ριζώματα. Στις όχθες των ποταμών πάλι, αναπτύσσονται υδρόφιλα δέντρα, όπως πλατάνια, ιτιές σκλήθρα και άλλα. Η ευρύτερη περιοχή του Γεωπάρκου έχει υψηλή χλωριδική αξία καθώς σ' αυτή φύονται περισσότερα από 1.750 είδη και υποείδη, πολλά εκ των οποίων μοναδικά, που αντιστοιχούν στο ένα έκτο των φυτών της χώρας. Εξίσου σημαντική είναι και η μυκοχλωρίδα της περιοχής με σπάνια και εντυπωσιακά μανιτάρια. Η Τύμφη αποτελεί το μοναδικό χώρο εξάπλωσης για 19 τουλάχιστον είδη φυτών, ενώ 5 είδη χαρακτηρίζονται ως στενά ενδημικά. Στα πολυάριθμα φυτά του Εθνικού Δρυμού του Βίκου – Αώου, έχουν καταγραφεί 35 ενδημικά, ενώ 250 ανήκουν στην κατηγορία των φαρμακευτικών και δηλητηριωδών. Αυτά εκμεταλλεύτηκαν και οι λεγόμενοι «**Βικογιατροί**», οι περίφημοι πρακτικοί θεραπευτές, που εμφανίστηκαν τον 17^ο αιώνα στην περιοχή και γιάτρευαν ανθρώπους και ζώα αποκλειστικά με φαρμακευτικά φυτά και βότανα που φύονταν στο φαράγγι. Το καλοκαίρι γύριζαν στα βουνά για να συλλέξουν τα φαρμακευτικά φυτά, με τα οποία έφτιαχναν τις συνταγές τους και στη συνέχεια έφιπποι γύριζαν τον κόσμο. Φορούσαν ένα μαύρο πανωφόρι, έδεναν τα μακριά μαλλιά τους με μία πράσινη ταινία και στο κεφάλι είχαν ένα ιδιότυπο καπέλο (Ζαγοροχώρια – ταξιδιωτικός οδηγός, 2003). Μάλιστα κατά τη διάρκεια του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα η φήμη τους είχε εξαπλωθεί σε όλες τις βαλκανικές χώρες και τη Μικρά Ασία, ενώ κάποιοι από αυτούς κατείχαν πολύ υψηλά αξιώματα ως ιατρικοί σύμβουλοι του σουλτάνου. Λέγεται επίσης ότι, δύο από αυτούς, ο Πανταζής Εξάρχου και ο Ζώνιας, υπήρξαν πρωτοπόροι στην χρησιμοποίηση της μούχλας για την ίαση πληγών, πολλά χρόνια πριν τον Φλέμινγκ. Λειτουργούσαν σαν αδελφότητα, μεταδίδοντας τις γνώσεις τους στα παιδιά τους. Η δράση τους σταμάτησε στα τέλη του 19ου αιώνα, όταν εμφανίστηκε η φαρμακευτική ιατρική και κάποιοι από αυτούς πήραν άδεια άσκησης της ιατρικής μετά από εξάμηνη φοίτηση στην ιατρική σχολή (Ζαγοροχώρια – ταξιδιωτικός οδηγός, 2003:37).

ΠΑΝΙΔΑ

Η πανίδα των Ζαγοροχωρίων είναι επίσης πολύ πλούσια σε αριθμό και σε σπανιότητα. Τα πολλά δάση και η ποικιλία της βλάστησης δημιουργούν έναν βίοτοπο για πολλά είδη ζώων, όπως η καφετιά αρκούδα της Πίνδου, τα αγριόγιδα, τα ζαρκάδια, τα αγριογούρουνα, οι αγριόγατοι, οι λύκοι, οι λαγοί, η σπάνια βίδρα και άλλα θηλαστικά, από τα 25 που απαντώνται στην περιοχή. Στον κατάλογο πρέπει να συμπεριληφθούν επίσης το περίφημο τσοπανόσκυλο και το αλογάκι της Πίνδου. Στους ποταμούς Αώο και Βοϊδομάτη ζουν επτά είδη ψαριών, ενώ στις λίμνες και τα ρυάκια 10

είδη αμφιβίων με χαρακτηριστικότερο τον αλπικό τρίτωνα. Σημαντική είναι επίσης η σαύρα της Πίνδου, που αποτελεί ένα από τα 20 καταγεγραμμένα είδη ερπετών της περιοχής. Ακόμη, ως προς τα πτηνά έχουν καταμετρηθεί περίπου 200 είδη πουλιών, αρπακτικά και μη, αρκετά εκ των οποίων θεωρούνται σπάνια.

ΚΛΙΜΑ

Γενικά, το κλίμα της περιοχής δεν διαφέρει σημαντικά από άλλες αντίστοιχες ορεινές περιοχές της χώρας, παρά μόνο στον όγκο της βροχής που δέχεται, λόγω της χωροθέτησής της στη δυτική πλευρά της οροσειράς της Πίνδου. Έτσι, με βάση και τη μορφολογία του εδάφους καθώς και την μεγάλη απόσταση από τη θάλασσα, το κλίμα χαρακτηρίζεται ως εύκρατο-ηπειρωτικό με κρύους, βροχερούς και παρατεταμένους χειμώνες και χιόνια μέχρι τα πεδινά και δροσερά καλοκαίρια, ιδιαίτερα τα βράδια, από τα οποία δεν απουσιάζουν οι μεσημβρινές καταιγίδες (www.hellenicmountains.gr).

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ωστόσο το μικροκλίμα που επικρατεί στην περιοχή, καθώς αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την ανάπτυξη και διατήρηση της τοπικής χλωρίδας και πανίδας, την οργάνωση αγροτικών και κτηνοτροφικών εργασιών, όπως και την υλοποίηση τουριστικών δραστηριοτήτων. Η διατήρηση της υγρασίας και της θερμοκρασίας σε σταθερό ύψος λειτουργεί ως φυσική άμυνα απέναντι στις δασικές πυρκαγιές, ενώ η αύξηση της θερμότητας για μεγάλο διάστημα μπορεί να μειώσει την εδαφική συνοχή δημιουργώντας φαινόμενα κατολισθήσεων. Τέλος, η ύπαρξη διαφόρων μικροπεριβαλλόντων σε μικρή έκταση, τα οποία είναι ιδιαίτερα ευαίσθητα στις κλιματικές αλλαγές, εντείνει την ανάγκη διατήρησης ενός σταθερού μικροκλίματος.

3.5.2 ΕΘΝΙΚΟΙ ΔΡΥΜΟΙ / ΕΘΝΙΚΟ ΠΑΡΚΟ ΒΟΡΕΙΑΣ ΠΙΝΔΟΥ

Στην περιοχή των Ζαγοροχωρίων και συγκεκριμένα μέσα στο Εθνικό Πάρκο Βόρειας Πίνδου, υπάρχουν δύο εθνικοί Δρυμοί: Βίκου – Αώου και Πίνδου (Βάλια Κάλντα).

Ο Εθνικός Δρυμός Βίκου-Αώου είναι ένας από τους δέκα εθνικούς δρυμούς της Ελλάδας. Ανακηρύχθηκε επίσημα το 1973 (ΠΔ 213 - ΦΕΚ 198Α/1973) και περιλαμβάνει το φαράγγι του Βίκου, το οποίο αποτελεί και τον πυρήνα του, την χαράδρα του Αώου ποταμού, τμήμα της οροσειράς της Τύμφης και μία σειρά από παραδοσιακούς οικισμούς της περιοχής. Ονομάζεται επίσης και «Δρυμός των μεγάλων

κορυφών», λόγω των απότομων και υψηλών βουνοκορφών, όπως της Γκαμήλας (2.497μ.) στην Τύμφη. Η έκτασή του φτάνει τα 122.250 στρ., με ένα εξαιρετικά σπάνιο και ευαίσθητο οικοσύστημα. Για το λόγο αυτό δεν επιτρέπεται καμία ανθρώπινη δραστηριότητα, εκτός από αυτές που σχετίζονται με την περιήγηση και την αναψυχή κατά τη διάρκεια της ημέρας (dilofo.gr).

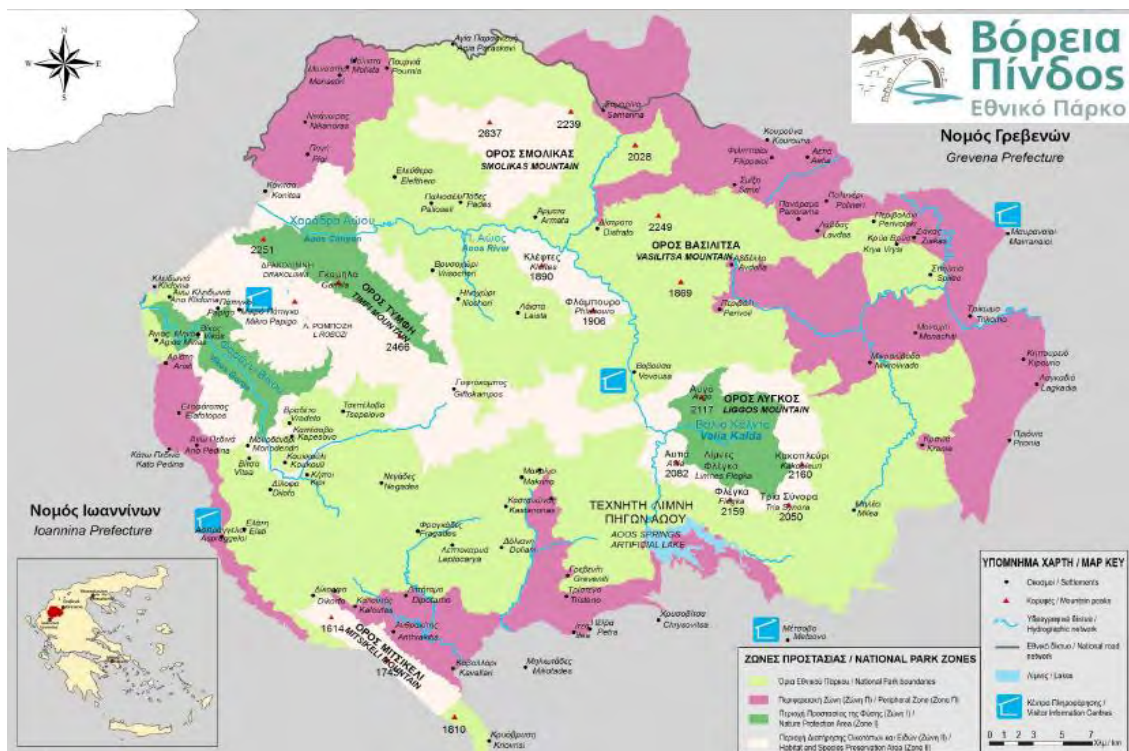
Ο Εθνικός Δρυμός Πίνδου “Βάλια Κάλντα” είναι ένας από τους πιο σημαντικούς και παρθένους Δρυμούς της Ελλάδας. Ιδρύθηκε το 1966 (ΦΕΚ 120/Α’/66) για την προστασία της πλούσιας χλωρίδας και πανίδας. Βρίσκεται στο βόρειο τμήμα της οροσειράς της Πίνδου, ανάμεσα στους νομούς Ιωαννίνων και Γρεβενών και έχει έκταση 69.000 στρέμματα περίπου. Περιλαμβάνει την κοιλάδα Βάλια Κάλντα, που βρίσκεται σε υψόμετρο 1400 μέτρων και τα ρέματα που τη διασχίζουν, με σημαντικότερο το Αρκουδόρεμα, παραπόταμο του Αώου. Είναι μία από τις πιο κρύες και υγρές περιοχές της χώρας. Ως προς τη γεωλογική του σύσταση επικρατούν τα πετρώματα της ομάδας του φλύσχη. Αποτελεί βασικό προσορισμό για όλους τους φυσιολάτρες περιηγητές (www.visit-grevena.gr).

ΕΘΝΙΚΟ ΠΑΡΚΟ ΒΟΡΕΙΑΣ ΠΙΝΔΟΥ

Το Εθνικό Πάρκο Βόρειας Πίνδου, όπως ορίζεται και στην αριθμ. 23069 Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΦΕΚ 639Δ/14.6.05) "Χαρακτηρισμός της χερσαίας περιοχής των ορεινών όγκων της Β. Πίνδου ως Εθνικού Πάρκου, καθορισμός ζωνών προστασίας και καθορισμός χρήσεων, όρων και περιορισμών δόμησης", είναι το μεγαλύτερο χερσαίο Εθνικό Πάρκο της χώρας, με έκταση 2.000 τετρ. χιλιόμετρα περίπου και μοναδική οικολογική και περιβαλλοντική αξία τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό ακόμη και σε παγκόσμιο επίπεδο. Εκτείνεται μεταξύ των Περιφερειακών Ενοτήτων Ιωαννίνων και Γρεβενών, περιλαμβάνοντας ολόκληρη την περιοχή του Ζαγορίου. Σύμφωνα με τον αρμόδιο φορέα για τη διαχείρισή του, μέσα στα όρια του Πάρκου περιλαμβάνονται οι Εθνικοί Δρυμοί Βίκου-Αώου και Πίνδου (Βάλια Κάλντα), 11 περιοχές του Πανευρωπαϊκού Δικτύου Προστατευόμενων Περιοχών «ΦΥΣΗ 2000» (NATURA 2000), 11 Καταφύγια Άγριας Ζωής, ένα σημαντικό τμήμα του Γεωπάρκου Βίκου-Αώου και ένα Βιογενετικό Απόθεμα στο πυρήνα της Βάλια Κάλντα (pindosnationalpark.gr/).

Ο Φορέας Διαχείρισης του Εθνικού Πάρκου Βόρειας Πίνδου ξεκίνησε τη λειτουργία του το 2002, ως αρμόδιος από την πολιτεία φορέας, κοινωφελούς χαρακτήρα, για την προστασία και διαχείριση του Εθνικού Πάρκου και των

Περιφερειακών Ζωνών του. Για το σκοπό αυτό καταβάλει σοβαρές προσπάθειες για την προστασία και ανάδειξη του φυσικού αυτού περιβάλλοντος και για τη βιώσιμη ανάπτυξη της περιοχής μέσα από πολυδιάστατες δράσεις. Στην περιοχή των Ζαγοροχωριών λειτουργούν τρία (3) Κέντρα Πληροφόρησης (Ασπράγγελοι, Βωβούσα & Πάπιγκο) με κεντρικό θεματικό άξονα το Ζαγόρι, τον Εθνικό Δρυμό Πίνδου και τον ποταμό Αώο, τον Εθνικό Δρυμό Βίκου – Αώου και την ιστορία και την αρχιτεκτονική της περιοχής, τις ανθρώπινες δραστηριότητες και τις ασχολίες των κατοίκων στο παρελθόν και σήμερα, καθώς και τις εναλλακτικές δραστηριότητες που μπορούν να αναπτύξουν οι επισκέπτες της περιοχής.

Χάρτης 9: Το Εθνικό Πάρκο Βόρειας Πίνδος

(Πηγή: προϊόν αντιγραφής από <http://pindosnationalpark.gr/>)

Εικόνες 10-11: Ο Εθνικός Δρυμός Βίκου-Αώου
(Πηγή: <https://photopedia.info>)

(Πηγή: <http://www.360sites.gr>)

Επίσης, στο Μικρό Πάπιγκο λειτουργεί από το 2001 ένα Κέντρο Ενημέρωσης για τη φύση και τον πολιτισμό στο Ζαγόρι, από το WWF Ελλάς, όπου φιλοξενείται και μία έκθεση με πλούσιο υλικό για το Εθνικό Πάρκο Βόρειας Πίνδου, συμπεριλαμβανομένων και των ανθρώπων της περιοχής όπως και των παραδόσεών τους (izagori.gr).

3.5.3 ΓΕΩΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Τα βασικά πετρώματα που απαντώνται στην περιοχή των Ζαγοροχωρίων είναι ιζηματογενή από ασβεστόλιθους, δολομίτες και φλύσχη που σχηματίστηκαν πριν από 200 εκατομμύρια χρόνια στο βυθό του αρχέγονου ωκεανού της Τηθύος, από εναποθέσεις ανθρακικών αλάτων ή και ανθρακικών συστατικών διαφόρων οργανισμών και στη συνέχεια αναδύθηκαν από τον πυθμένα. Η Τύμφη για παράδειγμα χαρακτηρίζεται από ασβεστολιθικά πετρώματα αυτής της εποχής, που σχηματίστηκαν από τη συμπίεση θαλάσσιων ιζημάτων και τη μετατροπή τους σε συμπαγή πετρώματα. Ειδικότερα, τα πιο συνηθισμένα πετρώματα είναι ο ανοιχτόχρωμος υπόλευκος ασβεστολιθικός σχιστόλιθος, ο σκουρόχρωμος γκριζωπός ψαμμιτικός σχιστόλιθος και ο φλύσξης, που εμφανίζεται κυρίως σε χαμηλά υψόμετρα του κεντρικού και ανατολικού Ζαγορίου.

Παράλληλα, το λιώσιμο των πάγων και οι τεράστιες ποσότητες νερού που προέκυψαν, λάξευσαν στην πορεία τους τους ασβεστολιθικούς όγκους, δημιουργώντας μεγάλες εκτεθειμένες κάθετες βραχώδεις επιφάνειες, βραχοσκεπές, υπόγειες στοές, βαθιά φαράγγια και διαμορφώνοντας το σημερινό ανάγλυφο της περιοχής. Το φαράγγι του Βίκου και η χαράδρα του Αώου είναι δημιουργήματα αυτού του φαινομένου, στα οποία είναι ορατή σε φυσική κλίμακα η αλληλουχία των πετρωμάτων και οι σύνθετες γεωλογικές διεργασίες που μεσολάβησαν μέχρι σήμερα στα πετρώματα αυτά (vikosaoosgeopark.com). Έτσι, οι δολομίτες στον πυθμένα του φαραγγιού χρονολογούνται πριν από 160 εκατομμύρια χρόνια ενώ οι ασβεστόλιθοι στην κορυφή του πριν από 35 εκατομμύρια χρόνια (pindosnationalpark.gr). Και στην ευρύτερη περιοχή όμως περιέχεται ένα πλούσιο σε ποικιλότητα σύνολο γεωτόπων, με στοιχεία γεωμορφολογικά, υδρογεωλογικά, στρωματογραφικά, τεκτονικά, ιζηματολογικά και προϊστορικά εύκολα παρατηρήσιμα ως προς την κατανόηση των γεωλογικών διεργασιών. Εξαιτίας λοιπόν της μεγάλης γεωμορφολογικής αξίας της περιοχής Βίκου-

Αώου, αυτή χαρακτηρίστηκε ως **Γεωπάρκο** από την 1^η Οκτωβρίου 2010 και εντάχθηκε στο Ευρωπαϊκό Δίκτυο Γεωπάρκων της UNESCO. Αποτελεί ουσιαστικά το 4ο αναγνωρισμένο Γεωπάρκο της χώρας μας, το μεγαλύτερο μέρος του οποίου βρίσκεται μέσα στα όρια του Εθνικού Πάρκου Βόρειας Πίνδου, παρέχοντας παράλληλα την απαιτούμενη προστασία και στα οικοσυστήματα που έχουν αναπτυχθεί από το μακρινό παρελθόν σ' αυτό (pindosnationalpark.gr).

Πέτρινο Δάσος

Στην ευρύτερη περιοχή ενός εκ των χωριών του κεντρικού Ζαγορίου, στο Μονοδένδρι, δίπλα στο φαράγγι του Βίκου, βρίσκεται το πέτρινο δάσος, ένας αξιοπρόσεκτος γεωλογικός σχηματισμός από πέτρινες πλάκες, τοποθετημένες η μια πάνω στην άλλη σαν από ανθρώπινο χέρι, ηλικίας από 160 έως 35 εκατομμύρια χρόνια. Πρόκειται για, ένα σύνολο ασβεστολιθικών βραχωδών σχηματισμών, που ορθώνονται σαν απότομα δέντρα, εξαιτίας της διάβρωσης που υπέστησαν από τα καιρικά φαινόμενα.

Εικόνα 12 : Το πέτρινο δάσος
(Πηγή: <http://www.4seasonswithgeo.com>)

Εικόνα 13: Γεωπάρκο Βίκου-Αώου
(Πηγή: <https://www.vikosaoosgeopark.com>)

3.6 ΔΟΜΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

3.6.1 Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΑ ΖΑΓΟΡΟΧΩΡΙΑ

Το δομημένο περιβάλλον των Ζαγοροχωρίων αποτελεί τον καθρέφτη της ευμάρειας που γνώρισε η περιοχή στο παρελθόν και ένα από τα κύρια γνωρίσματά της. Τα θρησκευτικά μνημεία καθώς και οι υπόλοιπες παραγωγικές και μη υποδομές δείχνουν ξεκάθαρα την επίδραση που είχε ο ξενιτεμός των κατοίκων στον πολιτισμό της περιοχής. Η χρήση της πέτρας και το λιτό αρχιτεκτονικό ύφος δημιούργησαν ένα από τα σημαντικότερα σύνολα παραδοσιακών οικισμών της χώρας μας. Σ' αυτό το

δύσβατο έδαφος τα πάντα είναι πετρόκτιστα και απόλυτα αρμονικά με το φυσικό περιβάλλον. Η πέτρα βέβαια, εκτός από τη χρήση της στις κατασκευές του χώρου, συναντάται επίσης σε όλες τις μορφολογικές λεπτομέρειες, από τις πέτρινες κολώνες και τα λαξευτά αγκωνάρια ως τις κτητορικές πλάκες και τα τοξωτά υπέρθυρα. Η χρήση μάλιστα του τόξου είναι ιδιαίτερα συχνή με τεχνική και αισθητική κορύφωση στα ονομαστά γεφύρια της περιοχής.

Οι ηπειρώτες μάστορες της πέτρας, θεωρούνταν οι καλύτεροι τεχνίτες σε ολόκληρη τη χώρα και, μέσα από τα δημιουργήματά τους, η τέχνη τους διαδόθηκε παντού. Η δύσκολη και φτωχική ζωή σε συνδυασμό με το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο οδήγησε τους λαϊκούς οικοδόμους των Μαστοροχωρίων κυρίως της γειτονικής Κόνιτσας στα ευημερούντα, λόγω προνομίων, Ζαγοροχώρια, όπου προσφέρονταν πολλές ευκαιρίες για δουλειά. Τα έργα τους, σε μεγάλο βαθμό αυτοσχέδια, εκτός από τη γνώση της πέτρας, φανερώνουν και την αγάπη που έτρεφαν για την τέχνη τους. Η τέχνη της ξερολιθιάς μάλιστα, δηλαδή η κατασκευή λιθοδομής χωρίς τη χρήση κάποιου συνδετικού υλικού, αποτελεί το έκτο εγγεγραμμένο στοιχείο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της χώρας μας στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας (UNESCO, 2003). Οι ξερολιθικές κατασκευές συμβάλλουν στη δημιουργία ενός ανθρωπογενούς τοπίου και αποτελούν στοιχείο ταυτότητας και δείγμα τοπικού πολιτισμού. Επιπλέον, είναι καλαίσθητες, βιώσιμες, καθώς παραμορφώνονται με το πέρασμα του χρόνου αλλά δεν ρηγματώνονται, και απόλυτα φιλικές με το περιβάλλον από το οποίο και προέρχονται. Οι ξερολιθικές επιστρώσεις, δηλαδή η κάλυψη με λιθόπλακες οριζόντιων επιφανειών όπως οι αυλές των σπιτιών, οι πλατείες, τα αλώνια και τα λιθόστρωτα καλντερίμια, αποτελούν ένα ακόμη είδος ξερολιθικών κατασκευών, χαρακτηριστικών του κτιστού ζαγορίσιου τοπίου.

ΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Βασικά κριτήρια για τη χωροθέτηση των οικισμών αποτέλεσαν τα χαρακτηριστικά του εδάφους, η οπτική επικοινωνία και ασφάλεια που παρείχε ο τόπος, η οδική σύνδεση με άλλους οικισμούς, ο προσανατολισμός και η προστασία από τις καιρικές συνθήκες, όπως και η ύπαρξη νερού, βοσκοτόπων και στοιχειωδών τουλάχιστον εκτάσεων που προσφέρονταν για καλλιέργεια προϊόντων.

Όλοι οι οικισμοί, που χαρακτηρίζονται από την εμφανή πέτρα ως δομικό υλικό, αναπτύσσονται γύρω από την πλατεία του χωριού, το μεσοχώρι, στο κέντρο της οποίας

δεσπόζει ένας μεγάλος πλάτανος. Το μεσοχώρι αποτελεί το πιο κεντρικό και πολυσύχναστο σημείο κάθε χωριού, είτε για κοινωνικές εκδηλώσεις και άλλες συναθροίσεις είτε για εμπορικές συναλλαγές. Κοντά του, όταν το επιτρέπει και η μορφολογία του εδάφους, χτίζονται και όλα τα κοινόχρηστα κτίρια, όπως το σχολείο και η εκκλησία, τα οποία, σε κάποιες περιπτώσεις βρίσκονται εντός της ίδιας κτηματικής έκτασης, εκφράζοντας την μεταξύ τους σχέση. Από εκεί ξεκινούν και όλα τα λιθόστρωτα καλντερίμια, που διασχίζουν τις γειτονιές και συχνά οδηγούν και στους κοντινούς οικισμούς.

Εικόνες 14-15: Χαρακτηριστικά μεσοχώρια στους οικισμούς (14) Βίκος & (15) Άνω Πεδινά

(Πηγή: <https://vikos.wordpress.com/>)

(Πηγή: <https://www.zagori.gov.gr/>)

Εικόνα 16 : Σπίτια με συνεχή δόμηση
(Πηγή: <https://dilofo.gr/>)

Εικόνα 17: Είσοδος αυλής
(Πηγή: <http://iliochori.blogspot.com/>)

Η ανάπτυξη των κατοικιών, με κέντρο πάντα την πλατεία, άλλοτε διαγράφει ομόκεντρες περιφέρειες και άλλοτε είναι πιο ελεύθερη, σε συνάρτηση και με τον προσανατολισμό και την κλίση του εδάφους. Πολλές φορές, οι μαχαλάδες διέφεραν μεταξύ τους ως προς τη δόμηση, το μέγεθος των κτιρίων και των ελεύθερων χώρων. Συνήθως κάθε μαχαλάς διέθετε και τη δική του, μικρότερη από την κεντρική, εκκλησία. Οι πιο κοντινές στην πλατεία κατοικίες, που είχαν και τη μορφή αρχοντικών, συνήθως ανήκαν σε πλούσιους ντόπιους ζαγορίσιους, ενώ οι φερτοί πληθυσμοί έμεναν

περιφερειακά. Όπως είναι φυσικό, το κεντρικό μέρος του οικισμού παρουσίαζε πυκνή και συνεχή δόμηση, με μικρές σχετικά αυλές σε σχέση με τις πιο μακρινές συνοικίες.

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΩΝ ΣΠΙΤΙΩΝ

Όλα τα ζαγορίσια σπίτια αποτελούνταν από το κυρίως κτίσμα, την αυλή και τα βοηθητικά κτίρια, εντός αυτής. Οι κύριες κατοικίες, όπως και τα υπόλοιπα κτίσματα, έχουν σχήμα απλό και συμπαγές και ύψος αυστηρό και επιβλητικό, χωρίς εξωτερικές διακοσμήσεις, επιχρίσματα και πολλά ανοίγματα στο ισόγειο. Βασικό μέλημα ήταν η προστασία της ιδιωτικής ζωής και γι' αυτό περιστοιχίζονται από ψηλούς πέτρινους μαντρότοιχους με ξύλινες αυλόπορτες, οι οποίες συνήθιζαν να παραμένουν κλειστές. Οι είσοδοι της αυλής θα μπορούσαν να αποτελούν από μόνες τους ένα οικοδόμημα. Φέρουν δίρριχτη ή τετράρριχτη στέγη και σιδεριές ασφαλείας εσωτερικά, ενώ στην εξωτερική τους όψη κατασκευάζονται πέτρινα πεζούλια, που λειτουργούσαν ως καθιστικά για τις καθημερινές κοινωνικές συναναστροφές. Σημειώνεται πως οι εξωτερικοί περιμετρικοί τοίχοι όπως και τα πολύ παλιά κτίσματα ήταν χτισμένα από πέτρα ανεπίχριστη, με την τέχνη της ξερολιθιάς, δηλαδή χωρίς κονίαμα. Η είσοδος στο κυρίως σπίτι γίνεται μέσω μιας πλακόστρωτης αυλής με πέτρινα πεζούλια, που λειτουργούσαν ως διαχωριστικά του κήπου και καθιστικά. Εννοείται πως στις κατοικίες συνεχούς δόμησης η αυλή αυτή είναι είτε ανύπαρκτη είτε πολύ μικρή, με τη μορφή αίθριου ("χαγιάτι"), οπότε η αυλόπορτα οδηγούσε απευθείας μέσα στο σπίτι.

Ός προς το ύψος, η κεντρική κατοικία ήταν συνήθως διώροφη ή και τριώροφη, σε περίπτωση έντονων κλίσεων του εδάφους, με βασικό δομικό υλικό την εμφανή πέτρα και τετράρριχτη στέγη από σχιστόλιθο, απόχρωσης παρόμοιας με την πέτρα της τοιχοποιίας, η οποία δεν δημιουργούσε έντονες προεξοχές από την περιμετρική επιφάνεια του κτίσματος. Οι ξερολιθικές αυτές κατασκευές των στεγών απαιτούσαν υψηλή τεχνική και γνώση στο χτίσιμό τους. Οι εξωτερικοί τοίχοι είχαν πάχος 60-70 εκ. και πολλές φορές έφεραν έναν εσωτερικό χώρο με άμμο, ως μονωτικό για το κρύο. Ξεκινώντας από τα θεμέλια, όλες οι φέρουσες τοιχοποιίες του σπιτιού ήταν από λιθοδομή, με οριζόντια διαζώματα από ξυλοδεσιές εσωτερικά, αλλά χωρίς καμία οπτική ασυνέχεια εξωτερικά (Σταματοπούλου, 1990). Τα παράθυρα παρουσιάζουν μία σχετικά αμυντική διάθεση, καθώς προστατεύονταν πάντα με σιδεριές από σφυρήλατο σίδηρο. Χαρακτηριστική ήταν επίσης και η περίτεχνη πέτρινη καμινάδα, που δέσποζε ως μοναδική κατακόρυφη προεξοχή στη στέγη.

Εικόνες 18-19: Η ζαγορίσια κατοικία εξωτερικά (18)
(Πηγή: Κοντογιάννη, 2006)

και εσωτερικά (19)
(Πηγή: izagori.gr)

Μοναδικές διαφοροποιήσεις ως προς τη συνολική ομοιογένεια των οικισμών του Ζαγορίου παρατηρούνται περισσότερο στο ανατολικό Ζαγόρι, που αφορούν τόσο στο φυσικό περιβάλλον και τα δομικά υλικά της συγκεκριμένης περιοχής όσο και στα κοινωνικοοικονομικά και πολιτιστικά στοιχεία του πληθυσμού της. Στα ανατολικά ζαγοροχώρια λοιπόν, όπου δεν κυριαρχούν οι κακοτράχαλες πετρώδεις επιφάνειες και τα αυστηρά κοινωνικά πρότυπα, αλλά οι πλούσιες δασικές εκτάσεις και ο νομαδικός τρόπος ζωής των κατοίκων τους, επιδρούν ανάλογα και στη μορφολογική διαμόρφωση των κτιρίων. Έτσι, παρατηρούνται κτίρια πιο ελεύθερα και προσαρμοσμένα στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής, με εξώστες, κλειστούς ή ανοιχτούς και πιο εκτεταμένη χρήση του ξύλου. Επίσης και τα πέτρινα στοιχεία της τοιχοποιίας και της στέγης είναι πιο σκουρόχρωμα, αφού προέρχονται από γρανιτοειδείς πέτρες και μαύρες σχιστόπλακες, απόλυτα ταιριαστά όμως με το σκουροπράσινο φυσικό τοπίο. Σήμερα ωστόσο, λίγα είναι τα χωριά του ανατολικού Ζαγορίου που διατηρούν στο σύνολό τους την παραδοσιακή ζαγορίσια αρχιτεκτονική, καθώς τα περισσότερα πυρπολήθηκαν και κάηκαν στο μεγαλύτερο μέρος τους κατά την περίοδο της γερμανικής κατοχής. Στα χωριά του κεντρικού Ζαγορίου πάλι, παρατηρείται μία μίξη δομικών τύπων και υλικών, ανάλογα με τον πληθυσμό και τα γεωλογικά χαρακτηριστικά κάθε οικισμού.

Ο χώρος του κυρίως σπιτιού είναι φωτεινός, ευρύχωρος και λειτουργικός. Εκτός από το υπόγειο, που είχε συνήθως χρήση αποθήκης ή πρόσθετου καταλύματος για τα οικόσιτα ζώα, περιλαμβάνει την ενδιάμεση στάθμη (ισόγειο), όπου βρισκόταν η κύρια είσοδος με την πλακόστρωτη σάλα υποδοχής και την πέτρινη ή ξύλινη σκάλα, που οδηγεί στους υπόλοιπους ορόφους και το ένα από τα δύο μαντζάτα, τα δωμάτια δηλαδή διαμονής και ύπνου της οικογένειας. Συχνά περιλαμβάνει και έναν μικρό οντά για τους επισκέπτες. Επίσης, στο πίσω μέρος του σπιτιού βρίσκεται το χειμερινό μαγειρείο και

το κελάρι για την αποθήκευση των τροφίμων, που διατηρεί σταθερή θερμοκρασία όλο το χρόνο, καθώς και ένας ακόμη μικρός και πιο σκοτεινός χώρος, σχεδόν μυστικός, σε επίπεδο χαμηλότερο από τους υπόλοιπους, για τη φύλαξη ευπαθών τροφίμων και αντικειμένων αξίας σε περιόδους επιδρομών (Σταματοπούλου, 1990). Ο επάνω όροφος αποτελούσε τον κυρίως τόπο διαμονής της οικογένειας και αποτελούνταν από την κρεβάτα, τον χώρο δηλαδή που κατέληγε η σκάλα ανόδου και ο οποίος κάποιες φορές λειτουργούσε και ως χώρος υποδοχής. Τα υπόλοιπα δωμάτια του ορόφου διατάσσονταν γύρω από αυτή, άλλα με τζάκι και άλλα χωρίς. Ένας επίσημος και ευρύχωρος οντάς, το σαλόνι δηλαδή του σπιτιού, με ιδιαίτερο διάκοσμο, ανάλογα με την οικονομική επιφάνεια του ιδιοκτήτη, καταλάμβανε τμήμα της μπροστινής όψης του σπιτιού, όπως και το χειμερινό *μαντζάτο*, - με το τζάκι του και την μεσάντρα για την κάλυψη λειτουργικών αναγκών - το οποίο είχε συνήθως νότιο προσανατολισμό (Σταματοπούλου, 1990). Τα βοηθητικά κτίσματα, πιο απλές κατασκευές από το κυρίως σπίτι, ήταν ισόγεια, προσκολλημένα στην κύρια κατοικία ή και ανεξάρτητα, ανάλογα με την διαθέσιμη έκταση του οικοπέδου, με κυριότερη χρήση τους πιο ζεστούς μήνες. Στους οικισμούς που υδροδοτούνται αποκλειστικά με βρόχινο νερό, συχνά συνδυάζεται και η ύπαρξη *στέρνας* κοντά στο μαγειρείο, ακόμη και ως ενιαίο κτίσμα. Οι χώροι υγιεινής ήταν εξωτερικοί και κοντά στον περιμετρικό αυλόγυρο (Σταματοπούλου, 1990).

Εικόνες 20-25: Χαρακτηριστικά δείγματα της ζαγορίσιας αρχιτεκτονικής

(Πηγή: izagori.gr)

Αντίθετα από τις λιτές εξωτερικές όψεις των σπιτιών, η εσωτερική διακόσμηση εμφανίζεται ιδιαίτερα εντυπωσιακή και πλούσια, κυρίως των σπιτιών των εύπορων οικογενειών, τα οποία παρουσιάζουν εμφανή επιρροή από τα ταξίδια των ιδιοκτητών τους. Ανάλογα λοιπόν και με την αισθητική του ιδιοκτήτη, διαμορφώνονται περίτεχνα ξυλόγλυπτα ταβάνια και διαχωριστικά, τοίχοι ζωγραφισμένοι ακόμη και με έργα των φημισμένων Χιοναδιδών ζωγράφων, πολυτελή ξύλινα έπιπλα και κασέλες διακοσμημένες με φίλντισι ή κέρατο ζώου (Σταματοπούλου, 1990).

ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ

Τα Ζαγοροχώρια διαθέτουν έναν μεγάλο αριθμό εκκλησιών και μοναστηριών, διάσπαρτα σε όλη την έκτασή τους, γεγονός που φανερώνει το θρησκευτικό πνεύμα των κατοίκων. Είναι χαρακτηριστική και η ιδιαίτερη φροντίδα με την οποία κατασκεύαζαν ακόμη και τα πέτρινα εικονίσματα στους δρόμους, τα οποία λειτουργούσαν και ως οδοδείκτες, φανερώνοντας έτσι τη συνύπαρξη του θρησκευτικού πνεύματος με το κοσμικό. Η πέτρα βέβαια αποτελεί πάντα το βασικό δομικό υλικό, συνδυασμένη με το ξύλο.

Ιδιαίτερα οι εκκλησίες, επιβλητικές και μεγαλοπρεπείς, διακρίνονται από ένα μεγάλο εξωτερικό υπόστεγο (*χαγιάτι*) με καμάρες, που μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και ως προστατευτικό για τους πιστούς από τα έντονα καιρικά φαινόμενα, ενώ η χαμηλή σε ύψος πόρτα εισόδου δεν επέτρεπε σε αλλόθρησκους να εισέρθουν ιπεύοντας στον ναό. Τα παράθυρα και οι πόρτες ήταν ξύλινα όπως και η στέγη, η οποία επικαλυπτόταν με σχιστόπλακα, αντίστοιχη με αυτή των σπιτιών. Ανάλογη μορφή είχαν και τα καμπαναριά τους, τα περισσότερα εκ των οποίων ήταν αρκετά ψηλά.

Τα μοναστήρια πάλι κατασκευάζονταν συνήθως εκτός των οικισμών, σε θέσεις με πανοραμική θέα, σχετικά απομακρυσμένες και ασφαλείς. Τα περισσότερα χτίστηκαν από εύπορους Ζαγορισίους και αρκετά από αυτά διέθεταν και μεγάλη περιουσία σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις, βοσκοτόπια και ζώα. Τα έσοδά τους διατίθεντο συνήθως για κοινωνικές σκοπούς και έργα, ενώ σημαντική ήταν και η προσφορά τους στην εκπαίδευση.

Ωστόσο, το πιο εντυπωσιακό μέρος των ναών ήταν το εσωτερικό τους, το οποίο ήταν ιδιαίτερα πλούσιο, με περίτεχνα ξυλόγλυπτα και αξιόλογες αγιογραφίες ντόπιων αγιογράφων, κυρίως από τα χωριά Καπέσοβο και Άνω Πεδινά. Αρκετές φορές επίσης

στην εντοίχια ζωγραφική, εκτός από αγιογραφίες, περιλαμβάνονταν και αρχαίοι φιλόσοφοι, ιστορικά πρόσωπα ή ευεργέτες σχετικοί με το ναό.

Εικόνες 26-28: Δείγματα αρχιτεκτονικής των ναών στα Ζαγοροχώρια

(Πηγή: <https://izagori.gr>)

(Πηγή: mazimagazine.gr)

ΓΕΦΥΡΙΑ

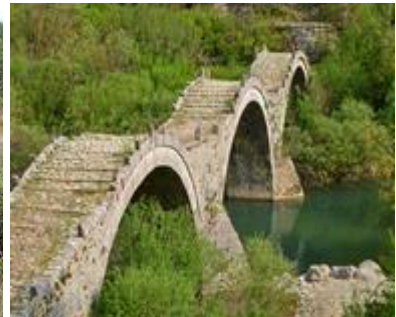
Ένα από τα γνωρίσματα της Ηπείρου, ως μία από τις πιο ορεινές ελληνικές περιφέρειες, είναι τα περίφημα πέτρινα γεφύρια της, πολλά από τα οποία έχουν κηρυχθεί από την πολιτεία ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία (βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2 & 3). Ειδικότερα στα Ζαγοροχώρια καταγράφεται η μεγαλύτερη πυκνότητα γεφυριών και μερικά από τα πιο παλιά και χαρακτηριστικά δείγματα αυτών, που, με την τελειότητά τους, εντυπωσιάζουν τον επισκέπτη. Για το λόγο αυτό τα τοξωτά πετρογέφυρα σε μεγάλο βαθμό ταυτίστηκαν με την περιοχή των Ζαγοροχωρίων, μέσα και από σχετικές μελέτες, βιβλία, διαλέξεις και φωτογραφικές συλλογές. Συνήθως είναι ριζωμένα στα βράχια και περιβάλλονται από πλούσια βλάστηση, σε απόλυτη αρμονία με το φυσικό περιβάλλον. Βρίσκονται διάσπαρτα σε όλη την έκτασή του και μπορεί να τα συναντήσει κανείς περπατώντας σε κάποιο από τα πολυάριθμα μονοπάτια της περιοχής, ενώ άλλα είναι πιο απομακρυσμένα και χάνονται μέσα στη βλάστηση.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η περιοχή του Ζαγορίου γεωμορφολογικά χαρακτηρίζεται από έντονες διακυμάνσεις του εδάφους, που οφείλονται στην παρουσία των ψηλών και κακοτράχαλων βουνών με τις βαθιές χαράδρες και στα πολλά ποτάμια, χειμάρρους και ρέματα, που ειδικά κατά την περίοδο του χειμώνα είναι άγρια και ορμητικά και επομένως απροσπέλαστα. Για να είναι δυνατή λοιπόν η κυκλοφορία μεταξύ των μαχαλάδων του χωριού αρχικά, και των οικισμών και τόπων εργασίας των κατοίκων μετέπειτα, άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτες ξύλινες κατασκευές και από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, με τη χρηματοδότηση πλούσιων οικογενειών της περιοχής ή ακόμη και Τούρκων αξιωματούχων, χτίστηκαν δεκάδες πέτρινα περίτεχνα γεφύρια, τα

οποία φέρουν και το όνομά τους. Η παρουσία τους μάλιστα διευκόλυνε ιδιαίτερα τους δρόμους του εμπορίου που περνούσαν από εκεί.

Η κατασκευή τους απαιτούσε ιδιαίτερη δεξιοτεχνία και επομένως, εξειδικευμένα συνεργεία μαστόρων από την ευρύτερη περιοχή ταξίδευαν γι' αυτό το σκοπό, οργανωμένοι σε μικρές ομάδες. Η ποικιλομορφία ως προς το μέγεθος και τον αριθμό των τόξων καθώς και η διαφορετικότητα στην αρχιτεκτονική τους σύνθεση συνδέεται άμεσα με το μεράκι και το διαισθητικό ταλέντο του πρωτομάστορα, ο οποίος αξιοποιούσε κατάλληλα σε κάθε περίπτωση τους φυσικούς νόμους. Έτσι, κάθε γεφύρι είχε τη δική του προσωπικότητα. Το χτίσιμο ξεκινούσε ταυτόχρονα από τις δύο πλευρές, οι οποίες έπρεπε να συναντηθούν στην κορυφή, που αποτελούσε το ψηλότερο σημείο του διαμορφωμένου τόξου. Οι πέτρες που χρησιμοποιούνταν ήταν απελέκτες, εκτός από αυτές που τοποθετούνταν στις εξωτερικές πλευρές και στα τόξα, οι οποίες λαξεύονταν προσεκτικά από λιθοξόους. Το οδόστρωμα είχε μορφή καλντεριμιού και για την προστασία των περαστικών, στις άκρες του διαδρόμου τοποθετούνταν στενόμακρες κατακόρυφες πέτρες (*αρκάδες*), που προεξείχαν προς τα πάνω (Σταματοπούλου, 1990). Ωστόσο, ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος έφερε το οριστικό τέλος στην απaráμιλλης αρχιτεκτονικής ομορφιάς τέχνη της γεφυροποιίας, που επί 200 περίπου χρόνια άκμασε στα Ζαγοροχώρια.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Δήμου Ζαγορίου, σήμερα σώζονται περίπου 60 γεφύρια σε πάρα πολύ κατάσταση, ενώ υπολογίζονται σε περισσότερα από εκατό αυτά που έχουν καταστραφεί (www.zagori.gov.gr).

Εικόνες 29-31: Τα πέτρινα γεφύρια του Ζαγορίου

(Πηγή: izagori.gr)

ΒΡΥΣΕΣ ΚΑΙ ΠΗΓΑΔΙΑ

- *Οι Βρύσες:* Παρόλο που η περιοχή των Ζαγοροχωρίων δεν φημίζεται για την αφθονία των φυσικών πηγών, οι βρύσες που χτίζονται είναι πολλές και πάντα σύμφωνα με την τοπική αρχιτεκτονική. Συνήθως δεν είναι ορατές εξωτερικά καθώς

περιβάλλονται από μία πέτρινη κατασκευή με στέγη, που διαθέτει επίσης πεζούλια για τους περαστικούς, ποτίστρες για τα ζώα και κατάλληλη αποχέτευση (Σταματοπούλου, 1990). Στο παρελθόν συχνά η βρύση ήταν συνδεδεμένη με την κοινωνική και συναισθηματική ζωή των κατοίκων, ενώ αποτελούσαν και κομβικό σημείο συνάντησης και ανάπαυσης των πεζοπόρων (www.zagori.gov.gr). Η πιο εντυπωσιακή αρχιτεκτονικά βρύση είναι του Κουκουλίου, που βρίσκεται σε ένα μοναδικό κτιριακό συγκρότημα δίπλα στην εκκλησία του χωριού, που εκτός από τις πέντε διαμορφωμένες με καμάρες βρύσες, περιλαμβάνει το χώρο του παλιού σχολείου και το εκκλησάκι της Ζωοδόχου Πηγής με το πηγάδι του.

- Τα πηγάδια: Δεδομένου ότι στα ανατολικά ζαγοροχώρια υπήρχαν πάντα άφθονα νερά, στα κεντρικά λιγότερα ενώ τα δυτικά μαστίζονταν από λειψυδρία μέχρι και τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, που κατασκευάστηκαν τα δίκτυα ύδρευσης, η παρουσία των πηγαδιών ήταν καθοριστική για την εξυπηρέτηση των κατοίκων. Οι στέρνες ήταν πέτρινα πηγάδια, στα βοηθητικά κτίρια του σπιτιού ή στην αυλή του, στα οποία μάζευαν το βρόχινο νερό που χρησιμοποιούνταν τόσο ως πόσιμο όσο και για τις ανάγκες κάθε σπιτιού.

NEPOMYΛΟΙ

Οι παραδοσιακοί πέτρινοι νερόμυλοι αποτελούν άλλο ένα σημείο αναφοράς των οικισμών των Ζαγοροχωρίων, η λειτουργία των οποίων ήταν προσαρμοσμένη στην διαθέσιμη ποσότητα νερού κάθε περιοχής. Σήμερα αρκετοί από αυτούς αναστυλώθηκαν και συντηρήθηκαν όπως της Βωβούσας στο ανατολικό Ζαγόρι, που από το 2010 μετατράπηκε σε μουσείο υδροκίνησης μαζί με το διπλανό νεροτριβείο. Ακόμη ξεχωρίζουν, ο νερόμυλος στο χωριό Τρίστενο ανατολικού Ζαγορίου, ένας από τους τελευταίους νερόμυλους στη χώρα, που χτίστηκε το 1835, με δύο μονάδες παραγωγής και ο οποίος τα τελευταία χρόνια ανακαινίστηκε και ξαναλειτουργεί (www.zagori.gov.gr), όπως και ο παλιός νερόμυλος του Κοντοδήμου ανάμεσα στους Κήπους και το Κουκούλι, που λειτούργησε για 200 περίπου χρόνια. Επίσης, λέγεται ότι το γεφύρι του Κόκκορη, πήρε το όνομά του από τον μύλωνά που το συντηρούσε, ενώ το γεφύρι του Μύλου στους Κήπους κεντρικού Ζαγορίου, γνωστό και ως Καλογερίκο, ονομάστηκε έτσι από τον παλιό εκκλησιαστικό νερόμυλο που λειτουργούσε δίπλα του. Ο νερόμυλος αυτός σήμερα έχει ανακαινιστεί πλήρως και είναι επισκέψιμος ως δείγμα της τοπικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής (epirusgate.blogspot.com).

ΚΑΛΝΤΕΡΙΜΙΑ ΚΑΙ ΣΚΑΛΕΣ

Στα Ζαγοροχώρια, η συγκοινωνία τόσο μέσα στα χωριά όσο και μεταξύ των οικισμών γινόταν από λιθόστρωτα μονοπάτια, τα καλντερίμια, τα οποία προσδίδουν μία ιδιαίτερη γραφικότητα στην περιοχή. Αυτά ξεκινούν από το κέντρο κάθε χωριού, διασχίζουν τους μαχαλάδες του και οδηγούν στην ύπαιθρο και στα διπλανά χωριά, σχηματίζοντας ένα συνεκτικό δίκτυο. Εντός των οικισμών, αποτελούν οργανικό μέρος του δημόσιου χώρου, σε ελεύθερη ανάπτυξη και με διαφορετικές τυπολογίες, ανάλογα με τη μορφολογία του εδάφους και χωρίς σταθερό πλάτος, οριζόμενα από τους μαντρότοιχους των σπιτιών, και με μικρές διαπλατύνσεις και ειδικές διαμορφώσεις στις συμβολές των δρόμων, είτε για τεχνικούς λόγους είτε για στάσεις και κοινωνικές συναναστροφές (Ζαγοροχώρια – ταξιδιωτικός οδηγός, 2003:41). Διακρίνονται τρεις βασικοί τύποι καλντεριμιών, οι οποίοι προσαρμόζονται ανάλογα στις ιδιαιτερότητες κάθε εδάφους (Μπαλοδήμου, 2013). Σε όλους τους τύπους πάντως είναι χαρακτηριστική η παρουσία των "αρκάδων", που χρησιμοποιούνται για να ανακόπτουν την ορμή των νερών της βροχής και ταυτόχρονα διευκολύνουν και στο περπάτημα.

Εκτός των οικισμών πάλι, σε σημεία ασταθή και δύσβατα κατασκευάζονταν ειδικό καλντερίμι που έφερε προστατευτικά λιθόκτιστα στηθαία, οι επονομαζόμενες "σκάλες". Η πιο διάσημη σκάλα της περιοχής είναι η σκάλα του Βραδέτου, μήκους 1.500 μέτρων, η οποία κατασκευάστηκε από ντόπιους τεχνίτες και μέχρι το 1974 αποτελούσε τη μοναδική πρόσβαση στο γειτονικό Καπέσοβο, όπου και σταματούσε τότε η οδική σύνδεση (ΦΕΚ 261Β/18-3-1998). Διαθέτει τρεις λωρίδες κυκλοφορίας, μία για τα ζώα και δύο για τους ανθρώπους, και περισσότερα από 1.000 λιθόστρωτα σκαλοπάτια και 39 ολόκληρες στροφές, ώστε να καλύπτεται ομαλά υψομετρική διαφορά 250 μέτρων (www.travelstyle.gr). Άλλες γνωστές σκάλες είναι της Βίτσας και του Κουκουλίου.

Εικόνες 32-34: Καλντερίμια και σκάλες

(Πηγή: Μπαλοδήμου, 2013)

(Πηγή: www.travelstyle.gr)

Η οικονομική ανάπτυξη της περιοχής μάλιστα, επέτρεψε να κατασκευαστούν λιθόστρωτα σχεδόν σε όλα τα μονοπάτια καθημερινής χρήσης, σε σημείο που αναπτύχθηκε η φήμη πως οι Ζαγορίσιοι δεν κυκλοφορούσαν ποτέ με λασπωμένα παπούτσια.

Το σύνολο των μονοπατιών αυτών μαζί με τα γεφύρια και τις σκάλες αποτελούσαν ένα λειτουργικό δίκτυο για την καθημερινή επικοινωνία των κατοίκων, το οποίο πλέον χαρτογραφήθηκε και σηματοδοτήθηκε σε μεγάλο ποσοστό και αξιοποιείται τόσο στη βάση της προώθησης της εικόνας του τόπου όσο και από τους λάτρεις του ορεινού τουρισμού, αν και η συντήρησή του δεν είναι ακόμη ικανοποιητική.

3.6.2 ΕΣΤΙΕΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Η αέναη ιστορία του τόπου, όπως αυτή παρουσιάστηκε σε προηγούμενη ενότητα, έχει αποδείξει ότι, για τα Ζαγοροχώρια το ταξίδι και ο ξενιτεμός των κατοίκων του αποτέλεσαν κυρίως όχημα μεταφοράς ιδεών, κοινωνικών θεωρήσεων, συμπεριφορών, πλούτου και πολιτισμού. Η ιδιαίτερη μάλιστα σχέση των Ζαγορισίων με τα γράμματα και η ανάγκη τους για πνευματική εξέλιξη, δημιούργησαν άλλη μία συνιστώσα μετανάστευσης. Παράλληλα, η φιλοπατρία των αποδήμων εκφράστηκε συχνά μέσα από την κατασκευή δομών παραγωγής και προώθησης γραμμάτων και πολιτισμού. Ίχνη λοιπόν αυτής της μακραίωνης ανθρώπινης δραστηριότητας και της φυσιογνωμίας της τοπικής κουλτούρας αποτυπώνονται ευκρινώς στις εστίες ιστορίας και πολιτισμού που ακολουθούν.

3.6.2.1 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ

Ως προς την κατοίκηση της περιοχής μελέτης, σε ανασκαφές του 1988 στη θέση «Κλειδί» της χαράδρας του Βίκου και σε υψόμετρο 500 μέτρων, στις όχθες του ποταμού Βοϊδομάτη, βρέθηκαν τεκμήρια ανθρώπινης παρουσίας μεταξύ 14.000 – 12.000 π.Χ., όπως οστά, σφυριά, οστέινα εργαλεία και λιθοτεχνίες από πυριτόλιθο. Επίσης, όπως αναφέρθηκε ήδη, στην Βίτσα του κεντρικού Ζαγορίου ανακαλύφθηκε κτηνοτροφικός οικισμός μεταξύ 9ου – 4ου π.Χ αιώνα, ενώ πιο δυτικά, στο χωριό Ελαφότοπος σε τάφους του 13^{ου} αιώνα π.Χ. βρέθηκαν κτερίσματα, χάλκινα κοσμήματα όπλα και αγγεία, που αποδεικνύουν την επίδραση του μυκηναϊκού πολιτισμού στην τοπική κεραμική. Ακόμη, τμήματα οχυρωματικών τειχών βρέθηκαν στον ευρύτερο

χώρο διαφόρων οικισμών της περιοχής, όπως τα πολυγωνικά τείχη στο Σκαμνέλι του κεντρικού Ζαγορίου. Το πιο σημαντικό όμως εύρημα αποτελεί ο λεγόμενος «Βασιλικόδρομος», η κυριότερη και αρχαιότερη οδική αρτηρία που διέσχιζε όλο το Ζαγόρι, με κατεύθυνση από ανατολικά προς δυτικά, έργο του βασιλιά Πύρρου. Πρόκειται για έναν πλατύ και λιθόστρωτο ημιονικό δρόμο, απομεινάρια του οποίου σώζονται μέχρι σήμερα, που, μετά το ανατολικό Ζαγόρι, κατευθυνόταν είτε προς τα Ιωάννινα είτε, διασχίζοντας τα υπόλοιπα χωριά, συνέχιζε προς Αλβανία και Ιταλία. Σ' αυτόν πιθανόν οφείλεται και η ανάπτυξη ιδιαίτερων εμπορικών σχέσεων του Ζαγορίου με τα Γιάννενα, την Κόνιτσα και το Δυρράχιο. Υπολείμματα αυτού υπάρχουν σήμερα κυρίως στο ανατολικό Ζαγόρι.

3.6.2.2 ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΕΚΘΕΣΙΑΚΟΙ ΧΩΡΟΙ

Τα κυριότερα μουσεία και εκθεσιακοί χώροι που υπάρχουν τα Ζαγοροχώρια είναι τα ακόλουθα:

- Στο Τσεπέλοβο, ο χώρος του πρώην Τσούφλειου φαρμακείου, με απόφαση της δημοτικής αρχής από το 2011, παραχωρήθηκε στον τοπικό πολιτιστικό σύλλογο για τη στέγαση της Πινακοθήκης, όπου φιλοξενείται η μόνιμη συλλογή έργων του τσεπελοβίτη διεθνώς αναγνωρισμένου ζωγράφου και χαράκτη Petros (Πέτρος Παπαβασιλείου). Στην αυλή του ιδίου κτιρίου βρίσκεται και ο τάφος του ποιητή Ιωάννη Βηλαρά, που πέθανε εκεί.
- Στο Κουκούλι, στο πατρικό σπίτι του Κώστα Λαζαρίδη, χτισμένο το 1750, το οποίο μετατράπηκε σε Πνευματικό Κέντρο, από τον Αύγουστο του 1990 λειτουργεί το ομώνυμο Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, υπό την αιγίδα του Ριζαρείου Ιδρύματος, όπου φιλοξενούνται οι πολύ σημαντικές προσωπικές του συλλογές. Συγκεκριμένα αυτές αποτελούνται από μία συλλογή 1250 διαφορετικών ειδών σπάνιων φυτών και βοτάνων από την ευρύτερη περιοχή της χαράδρας του Βίκου, συλλογή ορυκτών, λαογραφικών τεκμηρίων και φωτογραφιών, την προσωπική του βιβλιοθήκη 5.000 περίπου τόμων, και την επίσης αξιόλογη πνευματική του παραγωγή.
- Στο ισόγειο της Πασχαλείου Σχολής του Καπεσόβου, μετά την παύση λειτουργίας της το 1985, λειτουργεί μικρό λαογραφικό μουσείο που αναπαριστά την παραδοσιακή ζαγορίσια κατοικία, εκθέτοντας πλήθος εργαλείων που χρησιμοποιούνταν τους δύο τελευταίους αιώνες.

- Στους Κήπους λειτουργεί το Λαογραφικό Μουσείο "Αγάπιος Τόλης", όπου εκτίθεται η προσωπική συλλογή του δωρητή, που αποτελείται από περίπου 50.000 λαογραφικά τεκμήρια, συγκεντρωμένα σε διάστημα 60 ετών, από όλη την περιοχή του Ζαγορίου.
- Στον Ελαφότοπο βρίσκεται και λειτουργεί από το 1993, στο παλιό σχολείο του χωριού, το Μουσείο Παραδοσιακών Επαγγελμάτων, έργο του ντόπιου εκπαιδευτικού και γλύπτη Μιχάλη Οικονομίδη, στο οποίο φιλοξενούνται περισσότερα από 1.000 εκθέματα σχετικά με τα παραδοσιακά επαγγέλματα, πολλά εκ των οποίων έχουν εκλείψει στις μέρες μας.
- Το Μουσείο Υδροκίνησης που, όπως ήδη αναφέρθηκε, λειτουργεί από το 2010 στον παλιό νερόμυλο της Βωβούσας περιλαμβάνει εκθέματα από τη λειτουργία του νερόμυλου και του εξοπλισμού που διέθετε το διπλανό νεροτριβείο.
- Στο αρχοντικό Πανταζή, δίπλα στην κεντρική πλατεία του Μονοδεντρίου, στεγάζεται από το 2000, το Ριζάρειο Εκθεσιακό Κέντρο, ως κληροδότημα των αδερφών Ριζάρη, όπου πραγματοποιούνται κυρίως διάφορες εκθέσεις φωτογραφίας.
- Ένα ακόμη Μουσείο Φωτογραφίας, ιδιωτικής πρωτοβουλίας, λειτουργεί στο Τσεπέλοβο, όπου, μέσα από το ασπρόμαυρο αρχειακό υλικό του, αποτυπώνεται η ιστορία και ο πολιτισμός του τόπου στο διάστημα ενός αιώνα (1850 – 1950).

Σημειώνεται πως η είσοδος σε όλα τα παραπάνω μουσεία είναι δωρεάν.

3.6.2.3 ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ

Τεκμήριο της έφεσης στη μόρφωση που επέδειξαν οι Ζαγορίσιοι στο παρελθόν αποτελούν οι παρακάτω βιβλιοθήκες, δωρεές διακεκριμένων πνευματικών ανθρώπων του παρελθόντος, οι οποίες σήμερα είναι ελεύθερες για το κοινό, χωρίς όμως δανειστικό χαρακτήρα :

- Η Βιβλιοθήκη Αναγνωστόπουλου στο Μεγάλο Πάπιγκο φιλοξενεί τα έργα του αναγνωρισμένου επιστήμονα και ευεργέτη Μιχαήλ Αναγνωστόπουλου και περιλαμβάνει τη συλλογή του με πάνω από 1250 ξενόγλωσσους τόμους, έκδοσης της περιόδου 1750 – 1906, καθώς οι αρχικοί καταστράφηκαν κατά την κατοχή. Αποτελεί τμήμα της Καλλίνειου Σχολής.

- Στο παλιό σχολείο των Άνω Πεδινών λειτουργεί η βιβλιοθήκη που δημιουργήθηκε από σπάνια βιβλία, τυπωμένα στις μεγάλες πόλεις της Ευρώπης, που έστειλε στη γενέτειρά του ο πολύ σημαντικός εκπρόσωπος του νεοελληνικού διαφωτισμού και μέλος της Φιλικής Εταιρείας, Νεόφυτος Δούκας.
- Η πλούσια βιβλιοθήκη που κληροδότησε στο Γρεβενίτι τη δεκαετία του 1930 ο Ευστάθιος Σκάρπας περιλαμβάνει μία συλλογή σπάνιων βιβλίων.

3.6.2.4 ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΙΔΡΥΜΑΤΑ

Μερικά από τα αγαθοεργήματα ανθρώπων του παρελθόντος προς τον τόπο τους, στον τομέα της παιδείας, αποτελούν τα παρακάτω:

- Βριζοπούλειος Σχολή Βίτσας: Ιδρύθηκε από τον Φίλιππο Βριζόπουλο, μετανάστη στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου και στεγάστηκε σε ένα κτίσμα ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής.
- Αναγνωστοπούλειος Σχολή Διλόφου: Ιδρύθηκε και χρηματοδοτήθηκε από τους Ιωάννη και Δημήτριο Αναγνωστόπουλο, που δραστηριοποιούνταν στη Βραΐλα της Ρουμανίας, με σκοπό τη διατήρηση και διάδοση της ελληνικής γλώσσας. Αρχικά λειτούργησε ως αρρεναγωγείο και μετά ως δημοτικό σχολείο, σε ένα επιβλητικό κτίριο στην πλατεία του χωριού.
- Καλλίνειος Σχολή Πατίγκου: Ξεκίνησε τη λειτουργία της σε ένα εντυπωσιακό κτίριο δίπλα στην εκκλησία του χωριού, το 1897, με δωρεά του Μιχαήλ Αναγνωστόπουλου, αφιερωμένη στη μητέρα του Καλλίνα. Λειτούργησε ως δημοτικό σχολείο μέχρι το 1973.
- Λαμπριάδειος Οικοκυρική Σχολή Άνω Πεδινών: Ιδρύθηκε από το κληροδότημα του Ιωάννη Λαμπριάδη, έμπορου στη Βραΐλα της Ρουμανίας, ο οποίος χρηματοδότησε τη λειτουργία παρθεναγωγείου στην πατρίδα του, στο χώρο του οποίου, το 1933, ξεκίνησε τη λειτουργία της η οικοκυρική σχολή. Η σχολή λειτουργούσε ως οικοτροφείο, παρέχοντας δωρεάν διαμονή, σίτιση και εκπαίδευση. Παράλληλα με την εκμάθηση οικοκυρικών τεχνών, διδάσκονταν και μαθήματα γενικής παιδείας. Από το 2006, που η σχολή σταμάτησε τη λειτουργία της λόγω έλλειψης μαθητριών, στο χώρο αυτό στεγάζεται ο Πανεπιστημιακός Λαμπριάδειος Σταθμός Έρευνας (ΠΑΛΑΣΕ) του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, με προτεραιότητα την περιβαλλοντική έρευνα, μέσα από εκπαιδευτικά και ερευνητικά προγράμματα.

- Πασχάλειος Σχολή Καπεσόβου: Ιδρύθηκε το 1861 από τους αδερφούς Κωνσταντίνο και Παύλο Πασχάλη, πλούσιους εμπόρους στη Ρωσία. Στεγάστηκε σε ένα μεγαλοπρεπές κτίριο ως σχολείο του χωριού. Αποτέλεσε τη μεγαλύτερη σχολή του Ζαγορίου. Οι δωρητές της φρόντισαν επίσης να την εμπλουτίσουν και με μία σημαντικότερη βιβλιοθήκη, στις συλλογές της οποίας περιλαμβάνεται και ένα από τα 13 αντίγραφα της Χάρτας του Ρήγα Φεραίου.
- Ριζάρειος Χειροτεχνική Σχολή Μονοδεντρίου: Ιδρύθηκε το 1979 με σκοπό την εκπαιδευτική, πολιτιστική και κοινωνική ανάπτυξη της γενέτειρας των εθνικών ευεργετών Μάνθου και Γεωργίου Ριζάρη, μέσα από τη διατήρηση των παραδοσιακών τεχνών της υφαντικής, της κεντητικής και της ταπητουργίας, που τείνουν να εξαφανιστούν. Λειτουργεί υπό την εποπτεία του Ριζαρείου Ιδρύματος, που θεσμοθετήθηκε από τους ίδιους τους αδερφούς Ριζάρη το 1841 στην Αθήνα, αποτελώντας ένα από τα μεγαλύτερα ενεργά εθνικά κληροδοτήματα.

Εικόνα 35-37: Ένα από τα αντίτυπα της 12φυλλης Χάρτας του Ρήγα Φεραίου που φυλάσσεται στην Πασχάλειο Σχολή Καπεσόβου. (Πηγή: <https://dynatielladanews.gr>, www.zagori.gov.gr)

3.7. ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

3.7.1 Η ΑΝΘΡΩΠΟΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΖΑΓΟΡΟΧΩΡΙΩΝ

Οι εθνοφυλετικές κοινωνικές ομάδες που καταγράφονται στο γεωγραφικό χώρο των Ζαγοροχωρίων είναι οι Γηγενείς, οι Σαρακατσάνοι, οι Βλάχοι, οι Γύφτοι και οι Μέτοικοι.

Οι γηγενείς Ζαγορίσιοι, που εξελίχθηκαν γρήγορα κοινωνικά και οικονομικά, ήταν συνήθως πολυταξιδεμένοι, άνθρωποι του πνεύματος και της επιστήμης, του πλούτου και της ευημερίας και αποτελούσαν την πρώτη κοινωνική τάξη των Ζαγοροχωρίων (Μακρής, 1996:36). Στη δεύτερη κοινωνική τάξη ανήκαν οι υπόλοιποι λιγότερο εύποροι Ζαγορίσιοι, οι οποίοι είτε ήταν μαγαζάτορες είτε είχαν κάποια περιουσία σε γη, την οποία καλλιεργούσαν, και ζωικό κεφάλαιο και ζούσαν με σχετική οικονομία (Μακρής, 1996:36). Αρκετοί από αυτούς σταδιακά άσκησαν κάποια διοικητικά και εκπαιδευτικά επαγγέλματα, τόσο στο ίδιο το Ζαγόρι όσο και έξω από αυτό. Όλοι τους βέβαια και ειδικά οι άντρες, ως περισσότερο επηρεασμένοι από τη μετοικεσία, ντύνονταν καθημερινά με τη λεγόμενη «φράγκικη» ενδυμασία. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό της εξωστρέφειάς τους ήταν και η προσαρμογή της όλης αισθητικής τους προς τα αστικά πρότυπα, χωρίς να διεκδικήσουν ποτέ την πατρότητα κάποιας αυθεντικής τέχνης που αναπτύχθηκε στην περιοχή, σε παραγωγικό επίπεδο. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και το σύστημα αξιών που καθιέρωσαν, το οποίο ήταν βασισμένο σε ήπιες συμπεριφορές με βάση τη νομιμοφροσύνη, τη σεμνότητα, την πνευματική καλλιέργεια και την κοινωνική και επαγγελματική ανέλιξη. Την τρίτη και κατώτερη κοινωνική τάξη αποτελούσαν οι φερτοί πληθυσμοί, οι οποίοι στερούνταν και πολιτικών δικαιωμάτων (Μακρής, 1996:36).

Οι Σαρακατσάνοι, η ιδιόμορφη αυτή νομαδική ποιμενική φυλή που εμφανίστηκε στην περιοχή του Ζαγορίου από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, αποτελούσε μία ξεχωριστή κατηγορία, με βασική ασχολία την κτηνοτροφία. Ζούσαν ως σκηνίτες εκτός των οικισμών, στα κονάκια, καταβάλλοντας την προβλεπόμενη φορολογία βοσκής (Μακρής, 1996:37). Οι καλύβες τους, φτιαγμένες από ξύλο, άργιλο και κλαδιά, αποτελούσαν στοιχείο της ταυτότητάς τους, όπως και η ενδυμασία τους που ήταν σχεδόν αποκλειστικά υφασμένη στον αργαλειό. Συνήθως το καλοκαίρι, για την εκπαίδευση των παιδιών προσλάμβαναν δάσκαλο, για τον οποίο έχτιζαν μάλιστα μία ειδικά διαμορφωμένη καλύβα, ενώ τον υπόλοιπο χρόνο, ο τσέλιγκας ήταν αυτός που μάθαινε στα παιδιά, που δεν ακολουθούσαν τα κοπάδια, ανάγνωση, γραφή και αριθμητική (Ζαγοροχώρια – ταξιδιωτικός οδηγός, 2003:59). Οι σχέσεις τους με τους ντόπιους συχνά δεν ήταν αρμονικές, κυρίως εξαιτίας της εντελώς διαφορετικής νοοτροπίας των δύο φυλών, όπως και της συμμετοχής των πρώτων σε ληστρικές επιδρομές κατά το παρελθόν, παρόλο που η συνύπαρξη αυτή ουσιαστικά ωφέλησε και τους δύο (Μακρής Ε., 1996:37). Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ωστόσο, και ιδιαίτερα μετά το νόμο του Μεταξά το 1938 (Ν. 1223/38), εγκαταστάθηκαν εντός των οικισμών,

σε σπίτια που αγόρασαν από τους ντόπιους, αποκτώντας μάλιστα και την ιδιότητα του δημότη, αν και χρειάστηκαν αρκετά χρόνια ακόμη για να απαγκιστρωθούν εντελώς από τις μέχρι τότε διαμορφωμένες κοινωνικές τους δομές (Ζαγοροχώρια – ταξιδιωτικός οδηγός, 2003:59). Η αστυφιλία όμως και το ρεύμα της μετανάστευσης δεν άφησαν ανέγγιχτο ούτε τον πληθυσμό των Σαρακατσάνων, που, έστω και αργότερα, προς τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, εγκατέλειψαν τις εστίες τους για αναζήτηση εργασίας κυρίως στη Βόρεια Ευρώπη.

Χαρακτηριστικό δείγμα του περιβάλλοντος της σαρακατσάνικης ζωής αποτελεί η αναπαράσταση της Σαρακατσάνικης Στάνης, στην περιοχή «Γυφτόκαμπος» Σκαμνελίου, ένα μοναδικό υπαίθριο μουσείο, πιστό αντίγραφο ενός πλήρους σαρακατσάνικου οικισμού. Πρόκειται για μία απόλυτα επιτυχημένη πρωτοβουλία της Αδελφότητας Σαρακατσαναίων Ηπείρου, σε μία ειδικά διαμορφωμένη έκταση 20 στρεμμάτων δημόσιου δάσους, που παραχωρήθηκε από το Υπουργείο Γεωργίας, όπου, κάθε καλοκαίρι, λαμβάνει χώρα και το πανηπειρωτικό αντάμωμα των Σαρακατσάνων (izagori.gr), που συγκεντρώνει πλήθος κόσμου.

Στα ανατολικά Ζαγοροχώρια πάλι, από τον 13^ο αιώνα τουλάχιστον (Πιτούλη-Κίτσου, 2003), εγκαταστάθηκαν αρκετοί βλαχόφωνοι πληθυσμοί, καθώς χρησιμοποιούσαν την περιοχή ως θερινά βοσκοτόπια για τα ζώα τους. Άλλη εκδοχή όμως αναφέρει ότι, έφτασαν εκεί προερχόμενοι από τη Βλαχία, κατά την επιδρομή των Τούρκων ή ακόμη και ότι επρόκειτο για γηγενείς που επιστρατεύτηκαν από τους Ρωμαίους. Για το λόγο αυτό πήρε και το προσωνύμιο "Βλαχοζάγορο".

Οι Βλάχοι του ανατολικού Ζαγορίου ζούσαν εξαρχής σε οργανωμένους οικισμούς, διατηρώντας σε μεγάλο βαθμό τον πατροπαράδοτο τρόπο ζωής τους, αποτελώντας μάλιστα μία πολυπληθή κοινωνική ομάδα. Ασχολήθηκαν κατά κύριο λόγο με το εμπόριο και τις μεταφορές αλλά και τη γεωργία, την υλοτομία και τη νομαδική κτηνοτροφία. Ειδικά στα χρόνια του Αλή Πασά, οι περισσότεροι ήταν αγωγάτες και μετέφεραν με τα μουλάρια τους εμπορεύματα από την Ήπειρο μέχρι την Κωνσταντινούπολη και το Βουκουρέστι. Σταδιακά, η μετανάστευση για βιοποριστικούς λόγους εμφανίζεται, εκτός από τους γηγενείς, και στον βλάχικο ανδρικό πληθυσμό, με συνέπεια τη συρρίκνωση της εκτεταμένης κτηνοτροφίας και την μετατροπή της σε οικόσιτη. Μερικοί από αυτούς δημιούργησαν μεγάλες περιουσίες, κυρίως στο εξωτερικό, σημαντικό μέρος των οποίων διέθεσαν στην πατρίδα τους για κοινωφελείς σκοπούς. Επίσης, για πολλά χρόνια διατήρησαν αρκετές δοξασίες παρόμοιες με αυτές που συναντώνται στους αρχαίους Ρωμαίους (Μέρτζιος Γ., 2017).

Οι Γύφτοι ήταν συνήθως τεχνίτες σιδήρου και υποδημάτων, πεταλωτές, καλαθοπλέχτες, αλλά κυρίως οργανοπαίχτες, οι οποίοι, αν και διαδραμάτισαν έντονα παραγωγικό ρόλο στην τοπική κοινωνία, έμεναν πάντα στο περιθώριο, κυριολεκτικά και μεταφορικά. Ωστόσο, η συνεχής παρουσία τους στους οικισμούς, καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου και επί σειρά ετών, δημιούργησε σχέσεις αμοιβαίας εμπιστοσύνης και εξάρτησης με τους ντόπιους. Ιδιαίτερα όσον αφορά στο επάγγελμα του μουσικού, καθώς αυτό ασκούνταν αποκλειστικά από Γύφτους, οι έννοιες μουσικός και Γύφτος έφτασαν να ταυτίζονται. Είναι αξιοσημείωτο πάντως, ότι στις φτωχές κοινότητες του Ζαγορίου δεν απαντώνται Γύφτοι, καθώς δεν κατέστη δυνατό να ασκήσουν την τέχνη τους σ' αυτές, λόγω έλλειψης πελατών.

Εκτός από τους παραπάνω, υπήρχαν και κάποιοι μέτοικοι από άλλες περιοχές, συνήθως από την ευρύτερη περιοχή του Σουλίου, που αρχικά απασχολήθηκαν σε κάποιες βοηθητικές εργασίες, όπως τσοπάνηδες, δραγάτες, εργάτες κ.λ.π., χωρίς όμως δικαίωμα ψήφου και περιουσίας (Ζαγοροχώρια – ταξιδιωτικός οδηγός, 2003:56), τουλάχιστον μέχρι στις αρχές του 20ου αιώνα και οι οποίοι αφομοιώθηκαν με το πέρασμα των χρόνων.

Εικόνες 38-40: Οι Σαρακατσάνοι στο Ζαγόρι

(Πηγή: Καραπάνου, 2008)

(Πηγή: photoioannina.blogspot.com)

Εικόνες 41-43: Άνθρωποι, γάμοι και γιορτές στα Ζαγοροχώρια

Προεστός κατά την
Τουρκοκρατία
(Πηγή: www.mosv.gr/)

Νεόνυμφοι στη δεκαετία του 1930

(Πηγή: «Ζαγορισίων Βίος»)

Οικογενειακό γλέντι στο Δίλοφο

Ένα χαρακτηριστικό ωστόσο ιδιαίτερα κοινό σε όλες αυτές τις εθνοφυλετικές ομάδες, για τους δικούς της λόγους η καθεμία, ήταν η επικράτηση της ενδογαμίας, τουλάχιστον μέχρι τα μισά του 20^{ου} αιώνα, που σχετίζονταν είτε με τον τρόπο ζωής και σκέψης είτε με τη γλωσσική διαφοροποίηση είτε με τους τότε ισχύοντες κοινωνικούς κανόνες και συμπεριφορές.

Όλοι αυτοί οι πληθυσμοί, με τη δική του κουλτούρα και πολιτισμό ο καθένας, αποτέλεσαν το υπόβαθρο από το οποίο προέκυψε το κοινωνικό προφίλ του τόπου.

3.7.2 ΔΙΑΚΕΚΡΙΜΕΝΕΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ

Χαρακτηριστικό του ζαγορίσιου πολιτισμού ήταν η θαυμαστή διάθεση και επίδοση των κατοίκων στα γράμματα, με αποτέλεσμα την ανάδειξη μεγάλων πνευματικών μορφών (Πιτούλη-Κίτσου, 2003). Σιγά σιγά μάλιστα, η εκπαιδευτική δραστηριότητα επεκτείνεται σε όλους τους πληθυσμούς που είναι μόνιμα εγκατεστημένοι στην περιοχή. Αρκετοί από αυτούς, προκειμένου να συνεχίσουν και να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους, κατευθύνθηκαν σε πανεπιστήμια των μεγάλων αστικών κέντρων της Ελλάδας και του εξωτερικού. Μέσα από αυτή την πνευματική τους δραστηριότητα απέκτησαν κύρος και τίτλους αξιόλογους, ακόμη και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ως ηγεμόνες, διπλωμάτες, υπουργοί και καθηγητές πανεπιστημίου. Σημαντικός είναι και ο αριθμός των λογίων ανδρών και των μεγάλων Δασκάλων του Γένους που διέπρεψαν στην εποχή τους, ως αξιόλογες προσωπικότητες των γραμμάτων. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν οι Μεθόδιος Ανθρακίτης από το ομώνυμο χωριό και ο συντοπίτης του Λάμπρος Φωτιάδης, ο Νεόφυτος Δούκας από τα Άνω Πεδινά και ο ιατροφιλόσοφος και συγγραφέας Ιωάννης Λαμπρίδης, ο Αναστάσιος Σακελλάριος από το Βραδέτο, ο Χριστόδουλος Κλονάρης από τη Λεπτοκαρυά, που διατέλεσε πρώτος πρόεδρος του Αρείου Πάγου και πλήθος άλλοι (Μακρή, 1996:40,41).

Πέραν αυτών, ο θεσμός της ευεργεσίας και η προσφορά στο κοινωνικό σύνολο αποτελούσε ανέκαθεν τρόπο έκφρασης για τους ανθρώπους του Ζαγορίου, οι δωρεές των οποίων συχνά ξεπερνούν τα γεωγραφικά όρια του τόπου τους. Ακόμη και σε επίπεδο ευγενούς άμιλλας, οι αγαθοεργίες τους μαρτυρούν το συναίσθημα της φιλαλληλίας και το πνεύμα ευεργεσίας προς το κοινωνικό σύνολο που τους κατέχει. Ευεργέτες και Δάσκαλοι του Γένους συμπορεύτηκαν στα δύσκολα χρόνια της οθωμανικής αυτοκρατορίας διατηρώντας ζωντανή την ελληνική γλώσσα και παρέχοντας μόρφωση και πνευματική καλλιέργεια στον υπόδουλο ελληνισμό. Ο

συνήθης δρόμος της αποδημίας δεν ήταν μόνο για το δικό τους βιοπορισμό, αλλά είχε θετικό αντίκτυπο και στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο και το έθνος γενικότερα. Πάμπολλοι είναι οι ευεργέτες και δωρητές του Ζαγορίου (Μακρής, 1996:42,43), με βασικότερους ίσως εκπροσώπους τους αδελφούς Ριζάρη από το Μονοδέντρι, τον Ιωάννη Λαμπριάδη από τα Άνω Πεδινά, τον Μιχαήλ Αναγνωστόπουλο από το Πάπιγκο, τους αδερφούς Πλακίδα από το Κουκούλι, τον Κων/νο Γούναρη από τον Ελαφότοπο και τόσους άλλους που συνέβαλλαν στην ευημερία της περιοχής. Και καθώς δεν υπάρχει χωριό του Ζαγορίου που να μην διαθέτει τουλάχιστον έναν εκπρόσωπο στον κατάλογο των ευεργετών, αντίστοιχη είναι και η αναγνώριση και τιμή που τους αποδίδουν οι συντοπίτες τους σε κεντρικά σημεία των τόπων καταγωγής τους.

3.7.3 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Αν και η ζαγορίσια οικογένεια, ως μία κλασική ελληνική οικογένεια, βασίστηκε σε καθαρά πατριαρχικά πρότυπα, ανεξάρτητα από εθνοφυλετικές ομάδες και κοινωνική διαστρωμάτωση, η παρουσία της γυναίκας ήταν πάντα αισθητή. Παρά το αυστηρό πλαίσιο του καθωσπρεπισμού που επικρατούσε στην τοπική κοινωνία, οι νέες αστικές αντιλήψεις και συνήθειες που προωθούνταν επέτρεψαν από νωρίς την ελεύθερη πρόσβαση στη μόρφωση για τα κορίτσια, ακόμη και σε τριτοβάθμιο επίπεδο, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει αναλφάβητη γυναίκα στο Ζαγόρι.

Στη συνέχεια, η απόλυτη ιεραρχία στις συγγενικές σχέσεις σε συνάρτηση και με τη σχεδόν μόνιμη εγκατάσταση των ανδρών στην ξενιτιά, έδινε τα ηνία της εξουσίας στην πεθερά. Σ' αυτό το πλαίσιο, η νύφη, μετά τον ξενιτεμό του συζύγου της έμενε πίσω στο σπίτι, φορτωμένη με ευθύνες και υποχρεώσεις συχνά δυσβάσταχτες. Εκτός από τη φροντίδα του σπιτιού και την ανατροφή των παιδιών της, έπρεπε να δουλέψει και στα χωράφια της οικογένειας και να έχει και τη μέριμνα των ζώων (Μακρής, 1996:38). Όλοι αυτοί οι δύσκολοι ρόλοι, παράλληλα με τη συζυγική μοναξιά, δημιουργούσαν ιδιαίτερα πιεστικές συνθήκες στην καθημερινότητά της και στην ψυχολογία της, χωρίς ωστόσο να αλλάζουν τη θέση της στην ιεραρχία της οικογένειας, όπου η πεθερά είχε τον πρώτο λόγο στην τάξη του σπιτιού.

3.7.4 ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΕΟΡΤΑΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Το μεσοχώρι αποτελεί το την καρδιά κάθε χωριού του Ζαγορίου και το κέντρο όλων των κοινωνικών εκδηλώσεων. Είναι τόπος αντάμωσης των χωριανών για τα καλά και τα άσχημα, κοινωνικών συναθροίσεων και πολιτικών συζητήσεων.

Η πιο ονομαστή από όλες τις εκδηλώσεις που λαμβάνουν χώρα εκεί είναι το πανηγύρι του χωριού. Το ζαγορίσιο πανηγύρι, γνωστό για τον πατροπαράδοτο τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται μέχρι σήμερα, όσον αφορά στα τραγούδια, τους χορούς και το τυπικό, διατηρεί τη σταθερότητα ως προς τον τόπο και το χρόνο συνεύρεσης των απανταχού χωριανών, παρά τις κατά καιρούς δύσκολες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και την οποιαδήποτε αλλοίωση έχει επέλθει στον αρχικό χαρακτήρα του. Ακόμη και στο παρελθόν, ήταν μία ημερομηνία σταθμός για την επιστροφή των ξενιτεμένων ανδρών. Η διάρκειά του είναι από δύο έως τρεις ημέρες και συμμετέχουν ενεργά όλες οι ηλικίες. Το γλέντι γενικότερα στα Ζαγοροχώρια, υπό οποιεσδήποτε συνθήκες (γάμος, βάφτιση, γιορτή, φιλική συνεύρεση) αποτελεί μία διαχρονική λειτουργία μουσικής συνάντησης, που όμως δεν χρειάζεται αναβίωση, αφού δεν χάθηκε με τα χρόνια, τις δημογραφικές ανακατατάξεις και το κοσμοπολίτικο ταπεραμέντο που είχε επιφέρει ο εξαστισμός. Εκτός από το πανηγύρι για τον εορτασμό του "πολιούχου" κάθε χωριού, αντίστοιχες εκδηλώσεις διοργανώνονταν και για τον εορτασμό των αγίων στους οποίους ήταν αφιερωμένες οι μεγάλες μονές της περιοχής.

Οι φυλετικές ομάδες που διαβιώνουν στον ευρύτερο χώρο του Ζαγορίου, διέπονται από ιδιαίτερα γνωρίσματα, αναφορικά με τα μουσικά ακούσματα, τα οποία καθορίζουν και καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από τα εθιμοτυπικά βιώματα και την ιδιοσυγκρασία της κάθε ομάδας.

Σε κάθε περίπτωση, κυρίαρχο όργανο είναι το κλαρίνο, το οποίο όμως προϋποθέτει αξιόλογες δεξιότητες ικανότητες από τον μουσικό, προκειμένου να αντεπεξέλθει στο αρκετά απαιτητικό κοινό και την πλούσια μουσική κληρονομιά του τόπου.

Τα ζαγορίσια παραδοσιακά τραγούδια, μερακλίδικα και περίτεχνα, διαθέτουν καθαρότητα έκφρασης και μελωδικότητα, αλλά κυρίως διακρίνονται για την δυναμική εξωτερίκευση των συναισθημάτων, που αφορούν στην αγάπη, τον έρωτα, την καθημερινή ζωή και τη νοσταλγία των ξενιτεμένων. Ειδικά ο πόνος του έρωτα και της ξενιτιάς πρωτοστατεί στα περισσότερα τραγούδια και συχνά φαντάζει δυσβάσταχτος.

Οι πολυταξιδεμένοι κάτοικοι του Ζαγορίου, με την ιδιαίτερη αισθητική που είχαν αναπτύξει, ήρθαν σε επαφή και με άλλα ακούσματα στους νέους τόπους όπου δραστηριοποιούνταν επαγγελματικά, τα οποία εισήγαγαν στην πατρίδα τους. Οι μουσικοί πάλι, με περίσσεια μαεστρία, υιοθέτησαν τα ακούσματα αυτά και τα μετασχημάτισαν στη ζαγορίσια μουσική και το ντόπιο μουσικό συντακτικό, έως την πλήρη ενσωμάτωσή τους στην τοπική μουσική παράδοση. Έτσι, τραγούδια λαϊκά, ρεμπέτικα, μικρασιάτικα ή ακόμη και βαλκανικές μελωδίες ξαναγεννήθηκαν αναδημιουργημένα στον τόπο αυτό και αποτελούν αγαπημένους σκοπούς του ζαγορίσιου ρεπερτορίου.

Βασικός παράγοντας επιτυχίας κάθε πανηγυριού ήταν ο οργανοπαίχτης του κλαρίνου, καθώς αυτός ως ο απόλυτος γνώστης του ύφους κάθε μουσικής εκτέλεσης αλλά και του τρόπου που το κάθε τραγούδι προσαρμοζόταν στον εκάστοτε πρωτοχορευτή, μετέδιδε με μαεστρία το κέφι δίνοντας το έναυσμα για ατελείωτο γλέντι και χορό.

Εικόνες 44-46: Πανηγύρι στο Ζαγόρι χθες και σήμερα

(Πηγή: www.facebook.com)

(Πηγή: www.topoikaitropoi.gr)

(Πηγή: www.zagori-kamarees.gr)

Καθώς η διατήρηση της παραδοσιακής μουσικής των Ζαγοροχωρίων αποτελεί μείζονος σημασίας θέμα για την περιοχή, πρόσφατα το Δημοτικό Συμβούλιο αποφάσισε ομόφωνα τη διαμόρφωση μίας πρώην οικίας στα Κάτω Πεδινά, με πόρους από σχετικό κληροδότημα, για τη δημιουργία και διατήρηση ενός «Αρχείου Ηπειρώτικης Μουσικής», σε συνεργασία και με τον βραβευμένο με πέντε Γκράμι αμερικανό μουσικό, ερευνητή, συλλέκτη και συγγραφέα Κρίστοφερ Κινγκ.

3.7.5 ΓΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ

Όπως είναι φυσικό, η μορφολογία του εδάφους επηρέασε και τις διατροφικές συνήθειες των κατοίκων, με συνέπεια τη διαμόρφωση μίας αρκετά λιτής κουζίνας,

βασισμένης κυρίως στα τοπικά προϊόντα. Οι ντόπιες παραδοσιακές συνταγές εμπλουτίστηκαν με νέες ιδέες από τα μακρινά ταξίδια των ζαγορισίων, διατηρώντας πάντα όμως ως βάση τα αγνά υλικά του τόπου. Τα οπωροκηπευτικά, προερχόμενα κυρίως από τους σπιτικούς κήπους, επαρκούν με οικονομία για την κάλυψη των αναγκών της οικογένειας, σε αντίθεση με τα γαλακτοκομικά προϊόντα που είναι σε αφθονία. Το κρέας συνήθως συνδυάζεται με ποικιλίες χορταρικών, άγριων μανιταριών και φρούτων (κυδώνια, δαμάσκηνα), ενώ το φθινόπωρο και το χειμώνα συνηθίζονται και τα φαγητά με βάση το κυνήγι. Ωστόσο, το πιο ονομαστό φαγητό σε όλα τα Ζαγοροχώρια είναι οι πίτες, που εμφανίζονται μάλιστα σε πολύ μεγάλη ποικιλία, αλμυρές ή και γλυκές. Η πίτα πρωταγωνιστεί σε κάθε ζαγορίσιο τραπέζι, καθημερινό και γιορτινό, βασιζόμενη κατά κύριο λόγο στο τυρί, το γάλα, το βούτυρο, τα χόρτα και οπωσδήποτε το φημισμένο χειροποίητο φύλλο. Ακόμη, πίτες με κρέας, με κοτόπουλο, με όσπρια, με ρύζι, με λαχανικά, με μανιτάρια διαμόρφωσαν τη γαστρονομική κουλτούρα του τόπου. Στα γλυκά πάλι, κυρίαρχη θέση κατέχουν τα γλυκά του κουταλιού, από καρπούς δέντρων και θάμνων που αφθονούν στην περιοχή, παράλληλα και με κάποια (εισαγόμενα από την ευρύτερη περιοχή) γλυκά ταψιού, όπως το ραβανί και η πορτοκαλόπιτα, ενώ εξαιρετικής ποιότητας, αν και λιγοστό, είναι και το κρασί από τα αμπέλια της περιοχής. Τα πιο συνηθισμένα σκεύη όπου όλα αυτά μαγειρεύονται με αυθεντικό τρόπο είναι η κατσαρόλα, ο ξυλόφουρνος και η φημισμένη γάστρα.

Για τη γνωριμία με την ντόπια γαστρονομία κάθε χρόνο, το καλοκαίρι, διοργανώνεται η γιορτή της πίτας στο Βρυσοχώρι του Ανατολικού Ζαγορίου και η γιορτή μανιταριού στα Άνω Πεδινά Κεντρικού Ζαγορίου.

3.8. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΖΑΓΟΡΟΧΩΡΙΩΝ

Όπως φαίνεται καθαρά από προηγούμενα ενότητες, στο άγονο κατά βάση έδαφος των Ζαγοροχωρίων, οι κάτοικοι ζούσαν στηριζόμενοι στην περιορισμένη αγροτική παραγωγή και την κτηνοτροφία, με τη συμμετοχή όλης της οικογένειας, στην εκμετάλλευση του δασικού πλούτου και κυρίως στη μετανάστευση, που αποτέλεσε τη βασική πηγή ανάπτυξης της περιοχής μέχρι τον 20^ο αιώνα. Το σύνολο του ανδρικού πληθυσμού μετοίκησε σε όλα τα σημεία της γης, αναπτύσσοντας πλούσια οικονομική δραστηριότητα και κερδίζοντας μεγάλη κοινωνική καταξίωση. Σ' αυτό βέβαια συνετέλεσε και η αναπτυγμένη εκπαιδευτική δραστηριότητα, που παρατηρείται από τον 18^ο αιώνα ακόμη, με συνέπεια την απουσία αναλφαβητισμού, στο σύνολο κυρίως του

γηγενή πληθυσμού, ανδρικού και γυναικείου, φτάνοντας μάλιστα μέχρι και την τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Θεωρείται άξιο αναφοράς επίσης και το γεγονός ότι, στο παρελθόν, η εκκλησιαστική διοίκηση στα δυτικά ζαγοροχώρια διέφερε από τα διοικητικά όρια της περιοχής. Έτσι, σύμφωνα με τον Ι. Λαμπρίδη (Μελετήματα Α':46-47 και Αγαθοεργήματα:129, 1971), κάποια χωριά υπάγονταν εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Ιωαννίνων, ενώ άλλα αποτελούσαν εκκλησιαστική επαρχία της επισκοπής Βελλάς. Το γεγονός αυτό συνέβαλλε ώστε να αναπτυχθούν από το παρελθόν ιδιαίτεροι δεσμοί με τη συγκεκριμένη μονή, που βρίσκεται σε πολύ μικρή απόσταση από τα χωριά του Ζαγορίου. Από τις αρχές λοιπόν του 1900 περίπου, που αυτή απέκτησε Ιεροδιδασκαλείο, πολλά αγόρια από χωριά της περιοχής εισήχθησαν εκεί δωρεάν ως οικότροφοι και αποφοίτησαν δάσκαλοι και ιερείς. Το Ιεροδιδασκαλείο αυτό λειτούργησε με τη συγκεκριμένη μορφή ως το 1989, προσφέροντας δυνατότητα δωρεάν σπουδών σε πολλούς νέους της περιοχής.

Η δασική οικονομία αποτέλεσε σημαντική παραγωγική διέξοδο, ιδιαίτερα για τα χωριά του ανατολικού Ζαγορίου που περιστοιχίζονταν από πλούσια δάση. Τα πιο συνηθισμένα προϊόντα που εμπορεύονταν ήταν οικοδομική και καύσιμη ξυλεία, κάρβουνο, δαδί και ρετσίνι, βελανίδια για ζωοτροφές και βυρσοδεψία.

Οι αγροτικές καλλιέργειες, κυρίως δημητριακών και οσπρίων, όπως και η αμπελουργία εντοπίζονται συνήθως στους οικισμούς που διέθεταν καλλιεργήσιμες εκτάσεις, η παραγωγή των οποίων ωστόσο, δεν ήταν ικανή να καλύψει τις ανάγκες του πληθυσμού, ιδιαίτερα κατά την περίοδο που τα χωριά έσφυζαν από ζωή.

Η παραδοσιακή κτηνοτροφία αναπτύχθηκε σε όλα τα χωριά του Ζαγορίου, τα οποία, ανάλογα με τον πληθυσμό τους, διέθεταν και αντίστοιχο αριθμό αιγοπροβάτων και αγελάδων. Η εκτεταμένη κτηνοτροφική δραστηριότητα ωστόσο, εντοπίζεται σε μεγάλο βαθμό στους σαρακατσάνικους πληθυσμούς, που εκτός από το ζωικό κεφάλαιο, διαθέτουν ακόμη εγκαταστάσεις παραγωγής και επεξεργασίας γαλακτοκομικών προϊόντων και δίκτυο προώθησης αυτών στην αγορά. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα, δεδομένου ότι, για να έχουν πρόσβαση σε βοσκοτόπια και δεξαμενές νερού για τα ζώα τους, φορολογούνταν από τη κάθε κοινότητα, η κατασκευή ιδιωτικών εγκαταστάσεων συλλογής νερού μείωνε σημαντικά το κόστος αυτό. Το σύνολο μάλιστα των εσόδων του προϋπολογισμού των κοινοτήτων, ειδικά του Κεντρικού και Δυτικού Ζαγορίου, από τη νομαδική κτηνοτροφική δραστηριότητα ήταν αρκετό για την αμοιβή του προσωπικού αλλά ακόμη και για την κατασκευή μικρών ή

και μεγαλύτερων έργων από τις κοινότητες. Πολλές φορές επίσης, παράλληλα με την κύρια αυτή τους ασχολία, οι οργανωμένοι κτηνοτρόφοι, καθώς διέθεταν τα απαιτούμενα μέσα, ασκούσαν το επάγγελμα του αγωγιάτη, μεταφέροντας εμπορεύματα με τα φορτηγά-ζώα.

Σε όλες αυτές τις δραστηριότητες του πρωτογενούς τομέα, το εργατικό προσωπικό προερχόταν από κατοίκους της περιοχής, που δεν είχαν προσωπική περιουσία και άλλους οικονομικούς πόρους, αφού σε γενικές γραμμές δεν γινόταν επενδύσεις και το οικονομικό κεφάλαιο του τόπου παρέμενε σχεδόν σταθερό, με μοναδική εξαίρεση την περιουσία των μοναστηριών.

Καθώς στα Ζαγοροχώρια, από το παρελθόν μέχρι σήμερα, δεν αναπτύχθηκε κάποια τέχνη ή βιοτεχνική παραγωγή και ο πρωτογενής τομέας αναπτυξιακά βρίσκεται σε ύφεση, όπως και ο τριτογενής, λόγω πληθυσμιακής μείωσης και γήρανσης των εναπομεινάντων, τα τελευταία χρόνια γίνεται μία προσπάθεια τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής με αιχμή στον εναλλακτικό τουρισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT

Η ανάλυση SWOT είναι ένα βασικό εργαλείο στρατηγικού σχεδιασμού, που χρησιμοποιείται για την προκαταρκτική διερεύνηση και την εξαγωγή συμπερασμάτων ενός περιβάλλοντος. Μέσα από την εξέταση των Δυνατών (Strengths) και Αδύνατων (Weaknesses) Σημείων και των αντίστοιχων Ευκαιριών (Opportunities) και Απειλών (Threats), εστιάζει στην αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης και τη διαμόρφωση της μελλοντικής στρατηγικής της ερευνώμενης περιοχής, αξιοποιώντας τα δυνατά της σημεία και επενδύοντας στις αναδυόμενες ευκαιρίες.

Τα θετικά σημεία των Ζαγοροχωρίων όπως και αυτά που χρήζουν βελτίωσης, με βάση την υφιστάμενη κατάσταση στην περιοχή, στους τομείς των υποδομών, της οικονομίας, των φυσικών και πολιτιστικών πόρων και του τουρισμού καθώς και οι ευκαιρίες και οι απειλές που εντοπίζονται και προσφέρονται για αξιολόγηση και ανάλογη προσαρμογή, συνοψίζονται παρακάτω:

4.1 ΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ

- ✓ Με την κατασκευή των μεγάλων οδικών έργων (Εγνατία οδός και Ιόνια οδός) η περιοχή βγήκε από τη γεωγραφική απομόνωση και προσεγγίζεται πλέον εύκολα και γρήγορα τόσο από την Αθήνα όσο και από όλες τις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας.
- ✓ Απέχει μόλις μία ώρα οδικώς από το λιμάνι της Ηγουμενίτσας, που παρουσιάζει ιδιαίτερη επιβατική κίνηση, καθώς, γεωγραφικά, είναι το πλησιέστερο λιμάνι της χώρας από τα αντίστοιχα λιμάνια της Ιταλίας και των άλλων βαλκανικών χωρών στην Αδριατική θάλασσα.
- ✓ Η παρουσία του ελικοδρομίου στον οικισμό Μονοδενδρίου, σε συνδυασμό και με τον πολιτικό αερολιμένα των Ιωαννίνων, μπορεί να προσελκύσει τουρίστες υψηλού εισοδηματικού προφίλ και αναγνωρισιμότητας.
- ✓ Η μικρή απόσταση από την τουριστικά αναπτυγμένη πόλη των Ιωαννίνων.
- ✓ Η κοντινή απόσταση από άλλους παραδοσιακούς οικισμούς όπως το Μέτσοβο, η Κόνιτσα και τα χωριά των Τζουμέρκων.
- ✓ Η μικρή απόσταση από το χιονοδρομικό κέντρο της Βασιλίτσας.
- ✓ Η ολοκλήρωση του κτηματολογίου συμβάλλει στη λεπτομερή καταγραφή των ιδιοκτησιών και την αποτροπή καταπατήσεων και στη βέλτιστη χωρική και πολεοδομική διαχείριση της περιοχής.

- ✓ Η ύπαρξη πολλών αρχιτεκτονικά αξιόλογων δημοτικών κτιρίων που λόγω αχρησίας παραμένουν εγκαταλειμμένα.
- ✓ Πάρα πολλοί οικισμοί των Ζαγοροχωρίων είναι χαρακτηρισμένοι ως παραδοσιακοί.
- ✓ Μοναδικά τοπία μερικά εκ των οποίων αναγνωρισμένα ως Τοπία Ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους
- ✓ Αξιόλογο φυσικό περιβάλλον με την παρουσία δικτύου προστατευόμενων περιοχών, Εθνικό Πάρκο, δύο (2) Εθνικοί Δρυμοί, Χαράδρα Βίκου, Περιοχές Natura, Βιότοποι διεθνούς σημασίας.
- ✓ Πλούσιο και σπάνιο προστατευόμενο οικοσύστημα τόσο σε χλωρίδα όσο και σε πανίδα και άλλα ενδιαιτήματα.
- ✓ Εντυπωσιακοί γεωλογικοί σχηματισμοί και παρουσία αναγνωρισμένου Γεωπάρκου ενταγμένου στο Ευρωπαϊκό Δίκτυο Γεωπάρκων της UNESCO.
- ✓ Πλούσιο υδάτινο δυναμικό (ποτάμια, λίμνες, καταρράκτες, οβίρες)
- ✓ Άμεση επαφή με τη φύση μέσα από πλήθος υπαίθριων σπορ και δραστηριοτήτων, οργανωμένων και μη.
- ✓ Μεγάλος αριθμός μνημείων πολιτιστικού ενδιαφέροντος, ενταγμένων στον εθνικό διαρκή κατάλογο, διασπαρμένα σε όλη την έκταση του Δήμου.
- ✓ Πλούσια αρχιτεκτονική κληρονομιά, χτισμένη με την αναγνωρισμένη από την UNESCO τέχνη τις ξερολιθιάς και βιοκλιματικά χαρακτηριστικά των κτισμάτων.
- ✓ Μουσειακοί χώροι ποικίλου ενδιαφέροντος και αξιόλογων κειμηλίων.
- ✓ Παρουσία, έστω και σε πολύ μικρή κλίμακα, ανθρώπων που συνεχίζουν κάποια παραδοσιακά επαγγέλματα τις οι τεχνίτες τις πέτρας, οι παραδοσιακοί οργανοπαίχτες και οι υφάντριες που αποφοίτησαν από τις τοπικές σχολές.
- ✓ Ύπαρξη πολλών χρηματικών κληροδοτημάτων, κατάλοιπο του ιδιαίτερα διαδομένου θεσμού τις ευεργεσίας, για κάλυψη διαφόρων λειτουργικών αναγκών των οικισμών.
- ✓ Διατήρηση ζωντανής τις νοσταλγίας του τόπου για όλους τις μετανάστες τις περιοχής (εντός και εκτός επικράτειας) και ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων μεταξύ τις, μέσα και από την παρουσία πολλών πολιτιστικών συλλόγων.
- ✓ Η παρουσία μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων τουριστικού ενδιαφέροντος, κυρίως στον τομέα διαμονής και εστίασης σε όλα τα χωριά

- ✓ Στον τομέα των καταλυμάτων, ύπαρξη μονάδων όλων των κατηγοριών για εξυπηρέτηση τόσο των απαιτητικών πελατών που αναζητούν πολυτελή διαμονή όσο και απλών περιηγητών και οδοιπόρων μίας και μόνο διανυκτέρευσης, και λειτουργία δύο (2) ορειβατικών καταφυγίων.
- ✓ Τοπική γαστρονομία βασισμένη σε αγνά προϊόντα της περιοχής.
- ✓ Παρουσία αγροτουρισμού και οικοτουρισμού με εστίαση σε νεαρές ηλικίες.
- ✓ Γνωριμία με την τοπική παράδοση και κουλτούρα μέσα από τις διάφορες δομές και δρώμενα.
- ✓ Ετήσιος τουριστικός προορισμός και όχι εποχιακός.

4.2 ΑΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ

- ✓ Η γεωγραφική τους θέση και η απόστασή τους από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη δεν επιτρέπουν μονοήμερες αποδράσεις στην περιοχή.
- ✓ Ο αερολιμένας των Ιωαννίνων δεν είναι διεθνής.
- ✓ Δεν λειτουργεί χιονοδρομικό κέντρο στα Ζαγοροχώρια για την προσέλκυση οπαδών χειμερινών σπορ.
- ✓ Δύσκολο δημοτικό οδικό δίκτυο ειδικά τους χειμερινούς μήνες.
- ✓ Έλλειψη ενεργού πληθυσμού εξαιτίας και της πληθυσμιακής συρρίκνωσης.
- ✓ Αυξημένα κόστη προϊόντων και πρώτων υλών λόγω ακριβών μεταφορικών.
- ✓ Ελλείψεις υποδομών παιδείας και υγείας.
- ✓ Ελλείψεις υποδομών κάλυψης καθημερινών αναγκών (τρόφιμα, έντυπη ενημέρωση, καύσιμα κλπ)
- ✓ Το μεγάλο ποσοστό συνταξιούχων στον τοπικό πληθυσμό έχει διαφορετική οπτική στην τουριστική ανάπτυξη και τον ευρύτερο σχεδιασμό της περιοχής.
- ✓ Μείωση εργαζομένων στον πρωτογενή τομέα.
- ✓ Επιχειρήσεις εστίασης στοχευμένες στην τοπική κουζίνα και απουσία διεθνούς κουζίνας και ταχυφαγείων χαμηλού κόστους.
- ✓ Απουσία καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος για νυχτερινή διασκέδαση.
- ✓ Μη ολοκληρωμένη διαχείριση απορριμμάτων και υγρών αστικών αποβλήτων.
- ✓ Δυσκολία φύλαξης και ελεύθερης πρόσβασης των πολιτιστικών και θρησκευτικών μνημείων της περιοχής λόγω διασποράς.
- ✓ Έλλειψη πόρων συντήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής.

- ✓ Υποβάθμιση λοιπών οικονομικών δραστηριοτήτων πλην του τουρισμού.
- ✓ Απουσία εξειδικευμένου προσωπικού και ελλιπής κατάρτιση των εργαζομένων στον τομέα των τουριστικών επιχειρήσεων ως προς την επίλυση ζητημάτων των πελατών.
- ✓ Ακριβά κόστη συντήρησης κτιρίων λόγω απαγόρευσης προμήθειας πρώτης ύλης από την περιοχή.
- ✓ Ανεπάρκεια χώρων στάθμευσης εντός και εκτός οικισμών
- ✓ Απουσία ή ανεπάρκεια ελεύθερης πρόσβασης στο διαδίκτυο

4.3 ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ

- ✓ Χαρακτηριστικό δείγμα ορεινού ελληνικού τοπίου
- ✓ Τουριστική τάση ποικιλίας δραστηριοτήτων και χαρακτηριστικών προορισμού
- ✓ Αδελφοποιήσεις και λοιπά προγράμματα δικτύωσης
- ✓ Διακριτή ή μη συμμετοχή σε διεθνείς εκθέσεις προβολής
- ✓ Αυξανόμενη τουριστική ροή από Ρωσία, Κίνα, Ισραήλ
- ✓ Γεωπολιτική και κοινωνική προνομιακή σταθερότητα, τουλάχιστον σε βαλκανικό επίπεδο
- ✓ Προτίμηση καταναλωτών σε τυποποιημένα αγνά προϊόντα με ή χωρίς ΠΟΠ
- ✓ Χρηματοδοτικά εργαλεία και προγράμματα, Ευρωπαϊκής ή/και Εθνικής εμβέλειας για αξιοποίηση/επανάχρηση υποδομών και φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.
- ✓ Παροχή κινήτρων για οικονομική δραστηριοποίηση με σύνδεση του πρωτογενούς με τον δευτερογενή ή ακόμα και τον τριτογενή τομέα (π.χ CLLD/LEADER)
- ✓ Αξιοποίηση μεγάλης ποσότητας βροχοπτώσεων και επιφανειακών νερών για ύδρευση, άρδευση, αναψυχή.
- ✓ Ευνοϊκό νομοθετικό πλαίσιο και κοινωνική προδιάθεση για χρήση ΑΠΕ, όπου αυτό είναι δυνατό, λαμβάνοντας υπόψη το ισχύον καθεστώς προστασίας.
- ✓ Κατάλληλο φυσικό περιβάλλον για περαιτέρω προώθηση δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου και αναψυχής.

4.4 ΑΠΕΙΛΕΣ

- ✓ Επιλογή Ηπείρου ως πεδίο αναζήτησης αξιοποιήσιμων κοιτασμάτων υδρογονανθράκων
- ✓ Η αυξανόμενη πίεση παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος δημιουργεί ομοειδή και δυσδιάκριτα χαρακτηριστικά
- ✓ Μειωμένα ερεθίσματα σε παράδοση και φυσική ζωή, ιδιαίτερα σε νέους
- ✓ Οικονομική κρίση εντός και εκτός Ελλάδας
- ✓ Ανεξέλεγκτη και καταστροφική συλλογή χλωρίδας (αρωματικά, θεραπευτικά φυτά κλπ) από κατοίκους και επισκέπτες
- ✓ Εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση, κυρίως νέων υψηλού μορφωτικού επιπέδου
- ✓ Η αχρησία του κτιριακού αποθέματος οδηγεί στην οριστική εγκατάλειψή τους και την υποβάθμιση του χώρου .
- ✓ Το πολύ μεγάλο κόστος πρώτης ύλης (πέτρας) για επισκευές παραδοσιακών κελυφών και η πιθανή ανομοιογένεια στο αποτέλεσμα, λόγω εισαγωγής του από άλλες περιοχές.
- ✓ Πολλοί από τους νέους επιχειρηματίες, που δεν έλκουν την καταγωγή τους από την περιοχή, λειτουργούν με γνώμονα μόνο το προσωπικό τους συμφέρον

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

5.1 ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Στην παρούσα ενότητα επιχειρείται η ανάδειξη των Ζαγοροχωρίων, μέσα από διαδικασίες regional branding, ως ένας πολυεπίπεδος τόπος τόσο προορισμού και επενδύσεων όσο και κατοίκησης, με σεβασμό στη διατήρηση του κοινωνικού ιστού και άξονα - κύρια αλλά όχι περιοριστικά - στο αλληλένδετο τρίπτυχο «Πέτρα-Παράδοση-Φύση», δεδομένου ότι αυτό δίνει στην περιοχή ένα συγκριτικό πλεονέκτημα. Η ανάδειξη ωστόσο του πλεονεκτήματος αυτού, μέσα από κριτήρια βιωσιμότητας, αποτελεί προτεραιότητα για μια ισορροπημένη και ουσιαστική ανάπτυξη, ώστε να διατηρηθεί αλώβητο το περιβάλλον και η κοινωνική και οικονομική ταυτότητα του τόπου και ταυτόχρονα να αντιστραφεί η μάστιγα της αστυφιλίας με την τάση επιστροφής στα χωριά, ως μόνιμη εγκατάσταση, από όλες τις ηλικιακές ομάδες.

Οι επιμέρους άξονες μιας βιώσιμης ανάπτυξης για την περιοχή των Ζαγοροχωρίων είναι οι εξής:

- Τα Ζαγοροχώρια, αφού διατήρησαν σε μεγάλο βαθμό τον παρθένο χαρακτήρα τους - αρχικά μέσω του δυσπρόσιτου του τοπίου και στη συνέχεια μέσω του ολοένα και πιο αυστηρού νομοθετικού πλαισίου περιβαλλοντικής και αρχιτεκτονικής προστασίας - μπορούν πλέον να αξιοποιήσουν το σύγχρονο δίκτυο των αυτοκινητοδρόμων (Εγνατία Οδός, Ιόνια Οδός), που τα φέρνουν πολύ πιο κοντά στα μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Λάρισα κλπ), βελτιώνοντας παράλληλα την ποιότητα και ασφάλεια των μετακινήσεων. Σε όλα αυτά, έρχεται να προστεθεί και η δυνατότητα απευθείας πτήσεων charter από το κοντινό αεροδρόμιο των Ιωαννίνων και η δυνατότητα προσέγγισης κρουαζιερόπλοιων στο κοντινό λιμάνι της Ηγουμενίτσας. Όλη αυτή η πορεία μετέτρεψε έναν όμορφο και γραφικό πλην σχεδόν απροσπέλαστο τόπο, σε έναν εύκολο προορισμό για μεγάλες ή και μικρές εξορμήσεις. Και μόνο η εμπειρία της ευκολίας με την οποία μπορεί κάποιος να βρεθεί από μια θορυβώδη αφιλόξενη τσιμεντούπολη σε ένα πέτρινο χωριό χωμένο στη φύση φαντάζει απίστευτη μέχρι να την δοκιμάσει.
- Το πλήθος των παραδοσιακών οικισμών σε συνδυασμό με την ύπαρξη αμέτρητων γεφυριών και άλλων πέτρινων κομψοτεχνημάτων (καλντερίμια, βρύσες, μύλοι, εξωκλήσια, εικονοστάσια), καθώς και το απίστευτου κάλλους

φυσικό τοπίο, με τις μοναδικές γεωμορφολογικές εναλλαγές και την πλούσια χλωρίδα και πανίδα, εγγυώνται σε κάθε επισκέπτη, έλληνα ή ξένο, ότι όχι μόνο δεν θα πλήξει, αλλά συνεπαρμένος από την εκστατική ενέργεια που αναδύει ο τόπος θα τον κατατάξει σίγουρα συνειρμικά, εγκεφαλικά και συνειδητά ως κορυφαίο brand name σε εξέχουσα θέση ίσως και παγκόσμια.

- Επικαιροποίηση και υποβολή φακέλου, με την υποστήριξη όλων των φορέων της περιοχής, για την ένταξη των Ζαγοροχωρίων στον κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς της Unesco, ως Πολιτιστικό Τοπίο. Το γεγονός αυτό θα αποτελέσει ένα σημαντικό εργαλείο διαρκούς διεθνούς προβολής του πολιτιστικού αποθέματος των Ζαγοροχωρίων και κατ'επέκταση της Ελλάδας.
- Επέκταση του δικτύου "Των Ελλήνων οι Κοινότητες" προκειμένου να ενταχθούν και άλλοι παραδοσιακοί οικισμοί των Ζαγοροχωρίων, πέραν του Παπίγκου, αλλά και άλλων σε όλη την ελληνική επικράτεια, προκειμένου αυτό να αποκτήσει μεγαλύτερη δυναμική, αποδοχή και εμβέλεια.
- Η αύξηση των τουριστικών καταλυμάτων και υποδομών εστίασης, ειδικά στα κεντροδυτικά Ζαγοροχώρια και κυρίως σε ορισμένους λαοφιλείς οικισμούς, σε συνδυασμό με τις άπειρες ενδιαφέρουσες εναλλαγές του φυσικού τοπίου, καθώς και με την πληθώρα παραστάσεων που αποκομίζει ο επισκέπτης από τον ευρείας κλίμακας παραδοσιακά δομημένο ιστό, που απλώνεται εντός και εκτός οικισμών, αποτελούν ενδείξεις καθοριστικές για την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Ωστόσο, η έλλειψη χιονοδρομικού κέντρου εντός του ζαγορίσιου θύλακα μπορεί να καλυφθεί επαρκώς από τη γειτονική υποδομή της Βασιλίτσας, ενώ η απουσία ακτογραμμής μπορεί να μετριαστεί με το κολύμπι σε υπέροχα νερά πεντακάθαρων ποταμών και φυσικών πηγών, που βρίσκονται σε αφθονία.
- Η εξασφάλιση της ελεύθερης πρόσβασης σε υπηρεσίες διαδικτύου μέσω Wi-Fi Hot Spots, θα καταστήσει πιο ελκυστική την περιοχή για όλους στην σύγχρονη εποχή αφαιρώντας από πάνω της το μειονέκτημα του απομονωτισμού.
- Με δεδομένη την υψηλή διαθεσιμότητα κτιρίων, δημόσιου/δημοτικού και μη χαρακτήρα και την ύπαρξη χρηματοδοτικών εργαλείων και προγραμμάτων επανάχρησης, μπορούν αυτά να δώσουν ζωή σε πολλούς οικισμούς, φιλοξενώντας ποικίλες δράσεις όπως για παράδειγμα εργαστήρια καλλιτεχνικής έκφρασης συνοδευόμενα με έκθεση ή και προώθηση στην αγορά των δημιουργημάτων, αλλάζοντας παράλληλα την εικόνα εγκατάλειψής τους.

- Ο όρος «Ζαγορίσια γυναίκα» είχε ανέκαθεν μια ιδιαίτερη βαρύτητα, που διατηρήθηκε και δικαιώθηκε ακόμα και σε πολεμικές συνθήκες με την συμμετοχή της στον Ελληνο-Ιταλικό πόλεμο, που υμνείται μέχρι σήμερα, ενσαρκώνοντας την αδάμαστη ελληνική ψυχή που μετουσιώνεται στην παρουσία της και αποτελώντας μια έκφραση του brand name της περιοχής.
- Η ιδιαιτερότητα του κλίματος, που συνίσταται σε άφθονες βροχοπτώσεις σε ετήσια κλίμακα, καθιστά επιτακτική την ανάγκη εκμετάλλευσης του κύκλου του νερού. Επειδή η κλιματική αλλαγή είναι ορατή και δεν αποκλείονται μελλοντικές άνυδρες περίοδοι, το σημερινό προνόμιο της επάρκειας νερών απαιτεί σωστή και πολύπλευρη διαχείριση. Μικροεπεμβάσεις ήπιας μορφής, όπως η αποταμίευση των όμβριων υδάτων σε πετρόχτιστες υδατοδεξαμενές, θα μπορούσαν να λύσουν τις ανάγκες σε νερό, για παράδειγμα στην κτηνοτροφία, εξοικονομώντας αποθέματα από την ύδρευση. Επίσης, θα μπορούσαν να κατασκευαστούν, πέριξ των χωριών, μικροί, εναρμονισμένοι με το περιβάλλον, ταμιευτήρες, που θα τροφοδοτούν κήπους και αγροτικές καλλιέργειες μικρής κλίμακας, τονώνοντας συνάμα και το ενδιαφέρον για ενασχόληση και άλλων κατοίκων με αυτές. Παράλληλα, καθώς οι ποσότητες βροχοπτώσεων το χειμώνα είναι συντριπτικά περισσότερες από τους καλοκαιρινούς μήνες, προτείνονται έξυπνες επεμβάσεις (όπως μικρά χωμάτινα ή πέτρινα φράγματα, θυροφράγματα κλπ) στις κοίτες χειμάρρων και μικρών παραποτάμων που σχεδόν πάντα στεγνώνουν το καλοκαίρι, ώστε να διαθέτουν απόθεμα νερών, με στόχο τη διατήρηση της ιχθυοπανίδας και κατά τους θερινούς μήνες, προσελκύοντας λάτρεις του ψαρέματος όλο το έτος.
- Το τοπίο και η πέτρα ως το κυρίαρχο και σχεδόν μοναδικό δομικό υλικό στην περιοχή, με τεχνικές δόμησης αναγκαστικά εξαρτημένες από τα παραπάνω, αξιοποίησαν στο έπακρο τα πλεονεκτήματα που παρέχουν και δημιούργησαν στο Ζαγόρι μια μοναδική αρχιτεκτονική, που, πέραν της αδιαμφισβήτητης ομορφιάς, αποτελεί μέχρι και σήμερα παράδειγμα βιοκλιματικού σχεδιασμού και αειφορίας. Συγκεκριμένα, η χωροθέτηση των οικισμών, ο προσανατολισμός των κτιρίων και το πάχος των τοίχων διασφαλίζουν την μέγιστη προσαρμογή στις εκάστοτε κλιματικές συνθήκες. Επιπλέον, η πέτρα ως δομικό υλικό, που υπάρχει στην φύση σε αφθονία και σε κοντινή απόσταση, έχει το πλεονέκτημα της επαναχρησιμοποίησης πολλές φορές και για διαφορετικές ανάγκες, χωρίς να

προξενεί δυσμενείς επιπτώσεις στο περιβάλλον, σε καμία φάση του κύκλου χρήσης της.

Στο πλαίσιο δε της διατήρησης της ποιότητας, της πιστότητας και της απόδοσης αναφορικά με τις πετρόχτιστες κατασκευές και, προκειμένου να αποφευχθεί η αλλοίωση των ανωτέρω από μεταφερόμενες πρώτες ύλες εκτός περιοχής, αμφισβητούμενης μάλιστα προέλευσης και αξίας, προτείνεται η μερική λειτουργία, ήπιας και φιλικής προς το περιμετρικό περιβάλλον, περιορισμένων χώρων εξόρυξης και λάξευσης ώστε, τουλάχιστον για τη συντήρηση των υφιστάμενων υποδομών να διατηρηθεί ακέραιη η παραδοσιακή μορφή. Το άμεσο αντίκτυπο στη μείωση των κοστολογίων θα μπορούσε να δρομολογήσει και ευρύτερης κλίμακας ήπια αξιοποίηση μικρών εγκαταλειμμένων λατομείων, ώστε να χρησιμοποιηθούν υλικά της περιοχής και για μελλοντικές κατασκευές. Το όλο εγχείρημα είναι βέβαιο ότι θα δώσει κίνητρο σε διστακτικούς ιδιοκτήτες που σκέπτονται το κόστος συντήρησης των σπιτιών τους, ώστε να επιλέξουν την επισκευή από την εγκατάλειψη. Εννοείται βέβαια ότι για όλα τα παραπάνω επιβάλλεται αναπτυγμένη περιβαλλοντική συνείδηση και ευαισθησία.

- Η «ξερολιθιά», ως σήμα κατατεθέν του Ζαγορίου, μπορεί να αξιοποιηθεί μέσα από την ίδια τη διαδικασία κατασκευής της, σε εκπαιδευτικό – μορφωτικό επίπεδο. Ήδη, εθελοντικές ομάδες από όλον τον κόσμο, βιώνουν την τεχνική κατασκευής της από ντόπιους τεχνίτες, στο χωριό Κάτω Πεδινά, διαμένοντας στο ανακατασκευασμένο ως ξενώνα παλιό σχολείο. Παράλληλα μετουσιώνουν τις γνώσεις τους σε πράξη επισκευάζοντας και κατασκευάζοντας παραδοσιακές ξερολιθιές. Μάλιστα η άφιξη των εθελοντών γίνεται σταδιακά και κατά ομάδες, κυρίως τους θερινούς μήνες. Θα μπορούσε η διαδικασία αυτή να επεκταθεί με περισσότερους εθελοντές, περισσότερες υποδομές διαμονής και περισσότερα κίνητρα, όσον αφορά τις κατασκευές ξερολιθιάς και όχι μόνο, ίσως και σε συνεργασία με αρμόδιους πανεπιστημιακούς φορείς και γιατί όχι και σε διακρατικό επίπεδο.
- Η χαμηλή εκτίμηση που συνοδεύει γενικά τα αγροτικά επαγγέλματα, αντανakλά και στις αγροτοκτηνοτροφικές δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν κατά καιρούς στα Ζαγοροχώρια, με συνέπεια την αυξημένη τάση εγκατάλειψής τους. Η κατανόηση και ανάδειξη της αξίας της αγροτικής απασχόλησης, μέσα από δράσεις προβολής (ντοκιμαντέρ, θεματικές εκθέσεις, διασύνδεση με τον τουρισμό) και δυναμικές πρωτοβουλίες συσχέτισής της με την υγιεινή διατροφή

και την ταυτότητα του τόπου, θα δώσουν νέες προοπτικές σε όσους αποφασίσουν να απασχοληθούν ουσιαστικά σ' αυτόν τον τομέα, προσδίδοντάς του μία διαφορετική οπτική, αποκομμένη από την παραδοσιακή επικρατούσα εικόνα.

- Σύσταση ενός τοπικού δικτύου πληροφόρησης για άτομα που ενδιαφέρονται να αναβιώσουν παραδοσιακές δραστηριότητες. Δράσεις όπως «οι Ευρωπαϊκές Ημέρες Χειροτεχνίας», που ξεκίνησαν από το Παρίσι και διοργανώνονται εδώ και τρία χρόνια με πρωτοβουλία του Δήμου Ζαγορίου, αναφορικά με τα χειροτεχνικά επαγγέλματα της περιοχής, μπορούν να πολλαπλασιαστούν και να επεκταθούν σε διάφορους τομείς, καθώς συμβάλλουν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής ανοίγοντας καινούριους ορίζοντες στις δυνατότητες απασχόλησης των νέων.
- Η πλούσια χλωρίδα, που εμπεριέχει πλήθος σπάνιων και μη βοτάνων και φαρμακευτικών φυτών, ορισμένα εκ των οποίων ενδημικά, σε συνδυασμό και με τη μυκητοχλωρίδα με εξαιρετικά είδη βρώσιμων μανιταριών, καθιστά τον τόπο προνομιακό στη συνείδηση όλων. Επιπλέον, εξίσου σημαντική είναι και η ποικιλία άγριων καρπών (κυνόροδα, κράνα, βατόμουρα, μύρτιλλα, σαμπούκος) για την παρασκευή αποξηραμένων φρούτων, μαρμελάδων, γλυκών κουταλιού και ηδύποτων. Όμως το σπάνιο, το ποιοτικό και το πολύτιμο είναι ανάγκη να διατηρείται και να προστατεύεται. Έτσι, καινοτόμες επεμβάσεις που θα οδηγήσουν στην κεφαλαιοποίηση των παραπάνω, απαιτείται να προσαρμοστούν με την συλλογή, την τυποποίηση και τη διοχέτευση στην αγορά, με τελικό στόχο την προστασία της προέλευσης (Προστατευόμενη Ονομασία Προέλευσης (ΠΟΠ) - Προστατευόμενη Γεωγραφική Ένδειξη (ΠΓΕ) - Εγγυημένο Παραδοσιακό Ιδιότυπο Προϊόν (ΕΠΙΠ)). Αυτό θα δώσει την δυνατότητα και τα οικονομικά κίνητρα για την οργανωμένη καλλιέργεια ακόμα και σπάνιων ενδημικών φυτών, γεγονός που θα συμβάλλει και στην προστασία της αυτοφυούς βλάστησης από την ανεξέλεγκτη καταστροφική συλλογή. Παράλληλα και με την κατάλληλη προβολή, θα επιτευχθεί η καθιέρωσή τους στο ανταγωνιστικό Ελληνικό και Διεθνές περιβάλλον, δεδομένου ότι το αγοραστικό κοινό που προτιμά αυτού του είδους τα προϊόντα αυξάνεται διαρκώς μη διστάζοντας να δαπανήσει περισσότερα χρήματα αρκεί να διασφαλίσει υψηλότερη ποιότητα.

- Οι αδελφοποιήσεις με άλλες περιοχές της Ελλάδας και του εξωτερικού, η συνεργασία με πρότυπους οικοτουριστικούς προορισμούς, η ενεργή παρουσία σε τουριστικές, διατροφικές ή ποικίλου ενδιαφέροντος εκθέσεις, η συμμετοχή σε θεματικά ή άλλα δίκτυα πόλεων ή περιοχών θα πρέπει να αποτελέσουν προτεραιότητα και μοχλό εξωστρέφειας, αξιοποιώντας και τα χρηματοδοτικά εργαλεία κυρίως της ΕΕ.
- Τα θρησκευτικά μνημεία είναι διάσπαρτα σε όλα τα Ζαγοροχώρια, είτε ως μοναστήρια χωμένα μέσα στην πυκνή φύση και το απόκρημνο τοπίο είτε ως εκκλησίες μέσα και στις παρυφές των χωριών. Δεν υπάρχει χωριό που να έχει λιγότερες από 2-3 εκκλησίες και ξωκλήσια αφού τα απαραίτητα υλικά για να φτιαχτούν, η πέτρα, η πίστη, το μεράκι και οι τεχνίτες - κυρίως από τις γειτονικές περιοχές όπως τα Μαστοροχώρια - περίσσευαν στο Ζαγόρι.
- Το Ζαγόρι δέχτηκε και υιοθέτησε μερικώς τις επιρροές από την σλαβική παρουσία στην περιοχή, σε συνδυασμό και με τον μετέπειτα ξενιτεμό των ζαγορισίων στις σλαβικές χώρες, αλλά όχι την οθωμανική και αλβανική. Σήμερα βέβαια η επιρροή αυτή εξαντλείται σε παλιά τοπωνύμια που παραπέμπουν σε σλαβική προέλευση. Συγκεκριμένα, οι ζαγορίσιοι έχοντας στην κουλτούρα τους την εξωστρέφεια και την συναναστροφή με το άγνωστο και το καινούργιο, δραστηριοποιήθηκαν και μεγαλούργησαν σε περιοχές όπως τα Βαλκάνια, η Ρωσία και η Κεντρική Ευρώπη, δημιουργώντας δεσμούς οι οποίοι, υπό προϋποθέσεις και σε συνδυασμό με την έμφυτη ελληνική φιλοξενία, θέτουν τις βάσεις επιτυχούς προσέλκυσης επισκεπτών από τις προαναφερόμενες χώρες.
- Αναφορικά με τον θρησκευτικό τουρισμό, οι ομόδοξοι λαοί της Ευρώπης έχουν αυξημένο κίνητρο επισκεψιμότητας, καθώς τα πολλά θρησκευτικά μνημεία και εκκλησίες της περιοχής αποτελούν πόλο έλξης. Το σλαβικό μάλιστα αποτύπωμα στην περιοχή, τουλάχιστον στα ονόματα των οικισμών ενδέχεται να ενισχύσει τη διάθεση αυτή.
- Δρώμενα και εκδηλώσεις, ανόθευτη παραδοσιακή μουσική αποκλειστικά με παραδοσιακά όργανα και απόλυτο κυρίαρχο το κλαρίνο, αυθεντικούς ντόπιους οργανοπαίχτες και ερμηνευτές του έρωτα και της ξενιτιάς, που να συνθέτουν μια μουσική πανδαισία με φυσικό σκηνικό την πέτρα και τον πλάτανο της πλατείας, μπορεί να βρει κάποιος μόνο στο Ζαγόρι. Όλο αυτό το κλίμα της αυθεντικότητας, λειτουργεί σαν μια ιδιότυπη χρονομηχανή, που μεταφέρει τους επισκέπτες σε μια άλλη εποχή όπου έχουν την πολυτέλεια να γευτούν μόνο την

καλή της πλευρά, αυτή της διασκέδασης και του ανταμώματος, στην πλέον γνήσια μορφή της. Είναι αξιοσημείωτο ότι, παρόλο που η συναισθηματική φόρτιση και τα βιώματα αφορούν κυρίως τους ντόπιους, η ένταση και οι ιδιαιτερότητες στον χορό και το τραγούδι, μεταφέρονται σε όλους και γι' αυτό το κύριο γνώρισμα των πανηγυριών είναι η αθρόα συμμετοχή σε ομόκεντρους πολυπληθείς κύκλους κατοίκων και επισκεπτών, ισότιμα. Οι παραστάσεις αυτές, που αν και μεμονωμένα βάσει ατομικών πρωτοβουλιών, αποτυπώνονται στα μέσα μαζικής επικοινωνίας και στο διαδίκτυο, μπορούν με τους κατάλληλους στρατηγικούς χειρισμούς να αποδοθούν με συντεταγμένη επιμέλεια και τακτική και όχι αποσπασματικά, καθιστώντας τες ως κυρίαρχη συνιστώσα brand name.

- Με δεδομένη την αποστασιοποίηση κυρίως των νέων ανθρώπων από την παράδοση και τον τυπικό φυσιολατρικό τρόπο περιήγησης, η προσεγμένη ένταξη παράλληλων δράσεων και εκδηλώσεων που ταιριάζει στο προφίλ αυτών αλλά δεν θα αλλοιώνει το «παραδοσιακό» brand name που έχουν χτίσει τα Ζαγοροχώρια, αναμένεται να επιδράσει θετικά στο να αποτελέσει και μοντέρνο προορισμό. Για παράδειγμα, τα νεανικά φεστιβάλ - θεματικά ή όχι - και τα σύγχρονα αθλήματα θα πρέπει να ξεκινήσουν όπου δεν υπάρχουν και να πυκνώσουν όπου υπάρχουν.
- Η τοπική γαστρονομία, βασισμένη στην μεγάλη ποικιλία της χλωρίδας και της πανίδας της ηπειρώτικης γης, παλιότερα από ανάγκη και τώρα από επιλογή, χαρίζει στον επισκέπτη μοναδικές γεύσεις. Οι ζαγορίσιες πίτες, που αποτελούν βαρόμετρο αυτοσχεδιασμού και γευστικής ποικιλίας, έχουν μεν την καταξίωση στον ελλαδικό χώρο, αλλά, με την κατάλληλη προβολή, θα μπορούσαν να προωθηθούν και εκτός συνόρων, ως σφραγίδα γευστικής καταξίωσης, ανοίγοντας νέο κεφάλαιο που παραπέμπει στον γαστρονομικό τουρισμό, ίσως και μέσα από φεστιβάλ γεύσεων και με διεθνή συμμετοχή. Εξάλλου, ο γαστρονομικός τουρίστας που ταξιδεύει για να δοκιμάσει αυθεντικά, υγιεινά, τοπικά εδέσματα και ποτά, είναι λογικό να δίνει πολλή σημασία στην ιδιαιτερότητα του τόπου που τα παράγει, αναζητώντας πληροφορίες γύρω από αυτά, τόσο στο φυσικό όσο και στο άμεσα εμπλεκόμενο κοινωνικό περιβάλλον, αποδεικνύοντας έτσι τη μεγάλη πολιτιστική δύναμη της γαστρονομίας. Η προώθηση του τοπικού γαστρονομικού πλούτου με συλλογικότητα, που θα φέρει κοντά τους παραγωγούς της περιοχής με τους δραστηριοποιούμενους στον τομέα του τουρισμού, μέσα από την προβολή των τοπικών προϊόντων στο

βασικό μενού των επιχειρήσεών τους, θα βοηθήσει στην ανάπτυξη του τόπου και των ίδιων των επενδυτών, παράλληλα και με τη σύσταση μίας γαστρονομικής κοινότητας, που θα συνδράμει στην προβολή των γαστρονομικών ιδιαιτεροτήτων του τόπου, δημιουργώντας ένα ισχυρό γαστρονομικό brand name.

- Το ζαγορίσιο τοπίο είναι ουσιαστικά ο ορισμός του βιότοπου σχεδόν σε όλη την έκτασή του. Μία σειρά από δράσεις που σχετίζονται με την έννοια του οικοτουρισμού μπορούν να αναπτυχθούν εξαιρετικά σ' αυτό το ιδανικό περιβάλλον, όπως πεζοπορίες μεγάλου υψομετρικού εύρους με πολλές εναλλαγές τοπίου, αναρριχήσεις σε πέτρινους γεωσχηματισμούς κατάλληλα διαμορφωμένους από τη φύση, επισκέψεις και μικροεξερευνήσεις εύκολα προσπελάσιμων σπηλαίων και βαράθρων, επαφή με το φυσικό τοπίο μέσα από σηματοδοτημένες διαδρομές με άλογα, παρακολούθηση ειδών ορνιθοπανίδας και άγριας πανίδας, γνωριμία με τα άγρια βότανα της περιοχής και ενημέρωση για τη χρήση τους. Οι παραπάνω δράσεις εννοείται ότι γίνονται με συνεργασία έμπειρων οδηγών βουνού, με επαγγελματική επάρκεια και γνώσεις, για να διασφαλίσουν, κατά το δυνατόν, την ομαλή επισκεψιμότητα και την προστασία του τοπίου, γεγονός που κάνει επιτακτική την ανάγκη για αύξηση αυτών, με παράλληλη θετική επίδραση στην εύρεση νέων θέσεων εργασίας και στην τοπική οικονομία.
- Η σαγήνη που κάποιος αποκομίζει όταν βρίσκεται σε ύψος και αγναντεύει τοπία εκπληκτικής ομορφιάς, μερικά εκ των οποίων ίσως είναι και απρόσιτα από το έδαφος, δημιουργεί την επιθυμία για κατάλληλες υποδομές που θα του παρέχουν αυτή την ευχαρίστηση. Υπάρχουν πάμπολλα οροπέδια στο Ζαγόρι που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως φυσικές πίστες, κάποια από αυτά και σε επιλεγμένα σημεία διασκορπισμένα σε όλη την έκταση, τα οποία θα μπορούσαν να λειτουργήσουν και ως αεροαθλητικές πίστες. Από αυτές θα έχουν τη δυνατότητα να απογειώνονται δεκάδες αερομοντέλα, ήπια προς το περιβάλλον, ίσως και με συνοδεία εκπαιδευτών, για πανοραμική άποψη του μοναδικού τοπίου, παράλληλα με την ψυχαγωγία του αθλήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Είναι γεγονός ότι, οδηγό ανάπτυξης σε έναν γεωγραφικό χώρο αποτελούν τα χαρίσματα που εντοπίζονται και εστιάζονται στο χώρο αυτό. Επομένως, αν οι κάτοικοι που διαβιώνουν εκεί συνειδητοποιήσουν την αξία των πλεονεκτημάτων του τόπου τους, κάτι που για τα Ζαγοροχώρια είναι πασιφανές, δεν απομένει παρά μία σωστή και έξυπνη διαχείρισή τους, που μοιραία θα εκτοξεύσει τη φήμη της περιοχής στη συνείδηση όλου του κόσμου. Συγκεκριμένα, επειδή στο Ζαγόρι αναδεικνύεται το εξάισιο φυσικό περιβάλλον, υφίσταται το μοναδικά δομημένο βασίλειο της πέτρας, ξετυλίγεται απaráλλαχτη η μουσική παράδοση, θαυμάζεται στα μουσεία και τις βιβλιοθήκες η κλίση προς τα γράμματα και τις επιστήμες και ο αξιόλογος λαϊκός πολιτισμός, η τουριστική αξιοποίηση είναι ο μονόδρομος που θα το οδηγήσει στο επιθυμητό αναπτυξιακό καθεστώς.

Η επικρατούσα αυτή τάση όμως προς μία νέα περίοδο ακμής παρεμποδίζεται από την παρουσία δεσμευτικών παραγόντων. Δεν είναι μυστικό ότι η αστυφιλία, ο γηραιός εναπομείναν πληθυσμός, η άρνηση –όχι ολική- των νέων για παραμονή και εξεύρεση εργασίας στον τόπο τους αποτελούν δυσεπίλυτα προβλήματα για την οικονομική ευμάρεια και την εφαρμογή αναπτυξιακών στρατηγικών. Ταυτόχρονα, η παρουσία αυτού του πλούσιου περιουσιακού αποθέματος, που προέκυψε από τη συνάντηση του πολιτισμού με το φυσικό περιβάλλον και το οποίο αποτελεί την "προϊκα" του τόπου, απαιτεί έναν προσεκτικό σχεδιασμό που θα εστιάζει στο να διατηρηθεί ανέπαφο από την ανθρώπινη εισβολή και την υπέρμετρη δραστηριότητα.

Συμπερασματικά λοιπόν, μπορεί να ειπωθεί ότι η εφαρμογή του regional branding των Ζαγοροχωρίων θα συμβάλλει αποφασιστικά στην αναβάθμιση όχι μόνο αυτής της περιοχής αλλά και των γειτονικών, αστικών και μη. Στα προσδοκώμενα οφέλη είναι:

- ✚ Η αύξηση της απασχόλησης μέσα από τα υφιστάμενα ή και νέα επαγγέλματα.
- ✚ Η βελτίωση των εισοδημάτων σε όλο το εύρος της οικονομικής δραστηριότητας.
- ✚ Η αξιοποίηση της γης και του κτιριακού αποθέματος
- ✚ Η αναγνωρισιμότητα της περιοχής και η ένταξή της στον επενδυτικό, τουριστικό και πολιτιστικό χάρτη
- ✚ Η αναστροφή της δημογραφικής συρρίκνωσης και εγκατάλειψης

- ✚ Η αναπροσαρμογή των τοπικών ή και εθνικών προτεραιοτήτων με θετικό πρόσημο για την περιοχή
- ✚ Η βελτίωση της σταθερότητας, κοινωνικής και οικονομικής, σε μια περιοχή που γειτνιάζει με χώρες που έχουν έλλειμμα στους αντίστοιχους τομείς.

Τα Ζαγοροχώρια στο παρελθόν πρόκοψαν και διακρίθηκαν χάρη στα χρήματα που διέθεσαν στον τόπο οι ξενιτεμένοι του κάτοικοι. Σήμερα, που τα χρήματα δεν έρχονται στον τόπο από την ξενιτιά, οι ξένοι που έρχονται ως τουρίστες ή ακόμη και ως επενδυτές, αγοράζοντας τις περιουσίες των ξενιτεμένων, είναι πιθανόν αυτοί που θα συμβάλλουν στην ανάπτυξη του τόπου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3028 (ΦΕΚ 153 Α/28.6.2002)

«Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς».

A/A	ΟΡΙΣΜΟΙ ΕΝΝΟΙΩΝ
1	Η πολιτιστική κληρονομιά της Χώρας αποτελείται από τα πολιτιστικά αγαθά που βρίσκονται εντός των ορίων της ελληνικής επικράτειας, συμπεριλαμβανομένων των χωρικών υδάτων, καθώς και εντός άλλων θαλάσσιων ζωνών στις οποίες η Ελλάδα ασκεί σχετική δικαιοδοσία σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο. Η πολιτιστική κληρονομιά περιλαμβάνει και τα άυλα πολιτιστικά αγαθά.
2	Ως πολιτιστικά αγαθά νοούνται οι μαρτυρίες της ύπαρξης και της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου.
3	Ως μνημεία νοούνται τα πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν υλικές μαρτυρίες και ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά της Χώρας και των οποίων επιβάλλεται η ειδικότερη προστασία βάσει των εξής διακρίσεων:
3α	Ως αρχαία μνημεία ή αρχαία νοούνται όλα τα πολιτιστικά αγαθά που ανάγονται στους προϊστορικούς, αρχαίους, βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους και χρονολογούνται έως και το 1830, με την επιφύλαξη των διατάξεων του άρθρου 20. Στα αρχαία μνημεία συμπεριλαμβάνονται σπήλαια και παλαιοντολογικά κατάλοιπα για τα οποία υπάρχουν ενδείξεις ότι συνδέονται με την ανθρώπινη ύπαρξη.
3β	Ως νεότερα μνημεία νοούνται τα πολιτιστικά αγαθά που είναι μεταγενέστερα του 1830 και των οποίων η προστασία επιβάλλεται λόγω της ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας τους, κατά τις διακρίσεις των άρθρων 6 και 20.
3γ	Ως ακίνητα μνημεία νοούνται τα μνημεία που υπήρξαν συνδεδεμένα με το έδαφος και παραμένουν σε αυτό ή στο βυθό της θάλασσας ή στον πυθμένα λιμνών ή ποταμών, καθώς και τα μνημεία που βρίσκονται στο έδαφος ή στο βυθό της θάλασσας ή στον πυθμένα λιμνών ή ποταμών και δεν είναι δυνατόν να μετακινηθούν χωρίς βλάβη της αξίας τους ως μαρτυριών. Στα ακίνητα μνημεία συμπεριλαμβάνονται οι εγκαταστάσεις, οι κατασκευές και τα διακοσμητικά και λοιπά στοιχεία που αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα τους, καθώς και το άμεσο περιβάλλον τους.
3δ	Ως κινητά μνημεία νοούνται τα μνημεία που δεν θεωρούνται ακίνητα.
4	Ως αρχαιολογικοί χώροι νοούνται εκτάσεις στην ξηρά ή στη θάλασσα ή στις λίμνες ή στους ποταμούς, οι οποίες περιέχουν ή στις οποίες υπάρχουν ενδείξεις ότι περιέχονται αρχαία μνημεία ή αποτέλεσαν ή υπάρχουν ενδείξεις ότι αποτέλεσαν από τους αρχαιολογικούς χρόνους έως και το 1830 μνημειακά, οικιστικά ή ταφικά σύνολα. Οι αρχαιολογικοί χώροι περιλαμβάνουν και το απαραίτητο ελεύθερο περιβάλλον που επιτρέπει στα σωζόμενα μνημεία να συντίθενται σε ιστορική, αισθητική και λειτουργική ενότητα.

5	Ως Ιστορικοί τόποι νοούνται είτε εκτάσεις στην ξηρά ή στη θάλασσα ή στις λίμνες ή στους ποταμούς που αποτέλεσαν ή που υπάρχουν ενδείξεις ότι αποτέλεσαν το χώρο εξαίρετων ιστορικών ή μυθικών γεγονότων, ή εκτάσεις που περιέχουν ή στις οποίες υπάρχουν ενδείξεις ότι περιέχονται μνημεία μεταγενέστερα του 1830, είτε σύνθετα έργα του ανθρώπου και της φύσης μεταγενέστερα του 1830, τα οποία συνιστούν χαρακτηριστικούς και ομοιογενείς χώρους, που είναι δυνατόν να οριοθετηθούν τοπογραφικά, και των οποίων επιβάλλεται η προστασία λόγω της λαογραφικής, εθνολογικής, κοινωνικής, τεχνικής, αρχιτεκτονικής, βιομηχανικής ή εν γένει ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας τους.
6	Ως άυλα πολιτιστικά αγαθά νοούνται εκφράσεις, δραστηριότητες, γνώσεις και πληροφορίες, όπως μύθοι, έθιμα, προφορικές παραδόσεις, χοροί, δρώμενα, μουσική, τραγούδια, δεξιότητες ή τεχνικές που αποτελούν μαρτυρίες του παραδοσιακού, λαϊκού και λόγιου πολιτισμού.

(πηγή: Ν.3028/2002)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2**ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΚΗΡΥΓΜΕΝΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΔΗΜΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ**

A/A	ΘΕΣΗ	ΚΗΡΥΞΗ (ΦΕΚ)	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ
1	Ακρόπολη στο Γρεβενίτι	35B/2-2-1962	Ανατ. Ζαγορίου	Γρεβενίτι
2	Μονή Βουτσά (Κοίμηση Θεοτόκου) στο Γρεβενίτι	35B/2-2-1962	Ανατ. Ζαγορίου	Γρεβενίτι
3	Ακρόπολη στο Λόφο "Κιτρουλάρια" Μακρίνου	126B/11-2-1972	Ανατ. Ζαγορίου	Μακρίνο
4	Ακρόπολη στην Κοινότητα Αγίου Μηνά	35B/2-2-1962	Κεντρ. Ζαγορίου	Άγιος Μηνάς
5	Νεκροταφείο στη θέση "Κλαδερά" Βίτσης	168B/9-3-1967	Κεντρ. Ζαγορίου	Βίτσα
6	Νεκροταφείο στη θέση "Κονίσματα" Ελαφότοπου	168B/9-3-1967	Κεντρ. Ζαγορίου	Ελαφότοπος
7	Λόφος "Γιανίτσαρος" Μονοδενδρίου (δεξαμενές, υδραγωγείο)	168B/9-3-1967	Κεντρ. Ζαγορίου	Μονοδένδρι
8	Ακρόπολη στη θέση "Κατούνη" ή "Σφίνες" Σκαμνελίου	35B/2-2-1962	Τύμφης	Σκαμνέλλι

Πηγή: <http://listedmonuments.culture.gr/>**ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΕΝΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ (ΝΑΟΙ ΚΑΙ ΜΟΝΕΣ)
ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ**

A/A	ΘΕΣΗ	ΚΗΡΥΞΗ	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ
1	Ναός Αγίου Δημητρίου	514B/5-9-1983	Ανατ. Ζαγορίου	Γρεβενίτι
2	Μονή Βουτσά (Κοίμηση Θεοτόκου)	35B/2-2-1962	Ανατ. Ζαγορίου	Γρεβενίτι
3	Ναός Αγίας Τριάδας	35B/2-2-1962	Ανατ. Ζαγορίου	Καβαλλάρι
4	Ναός Αγίου Νικολάου	429B/8-7-1966 & 635B/30-9-1969	Ανατ. Ζαγορίου	Φλαμπουράρι
5	Μονίδριον Ευαγγελίστριας	21B/24-1-1958	Κεντρ. Ζαγορίου	Άγιος Μηνάς
6	Μονή Ευαγγελίστριας	621B/22-8-1972	Κεντρ. Ζαγορίου	Άνω Πεδινά
7	Μονή Σπηλιώτισσας	473B/17-12-1962	Κεντρ. Ζαγορίου	Αρίστη
8	Ναός Αγίου Νικολάου	239B/30-6-1964	Κεντρ. Ζαγορίου	Β'τσα
9	Μονή Προφήτη Ηλία	404B/6-7-1965	Κεντρ. Ζαγορίου	Βίτσα
10	Ναός Αγίου Γεωργίου	538B/29-8-1969	Κεντρ. Ζαγορίου	Ελαφότοπος
11	Ναός Αγίου Νικολάου	239B/30-6-1964	Κεντρ. Ζαγορίου	Ελαφότοπος
12	Ναός Κοίμησης Θεοτόκου	538B/29-8-1969	Κεντρ. Ζαγορίου	Ελαφότοπος
13	Ναός Αγίου Νικολάου	621B/22-8-1972	Κεντρ. Ζαγορίου	Καλύβια
14	Ναός Ταξιάρχων	621B/22-8-1972	Κεντρ. Ζαγορίου	Κάτω Πεδινά
15	Καθολικό της Μονής Αγίας Παρασκευής	239B/30-6-1964	Κεντρ. Ζαγορίου	Μονοδένδρι
16	Ναός Αγίου Μηνά	239B/30-6-1964	Κεντρ. Ζαγορίου	Μονοδένδρι
17	Ναός Κοίμησης Θεοτόκου	871B/24-10-1991	Τύμφης	Κουκούλι
18	Ναός Αγίου Γεωργίου	35B/2-2-1962	Τύμφης	Νεγάδες
19	Ναός Κοίμησης Παναγίας Νεγάδων	1094B/10-12-1997	Τύμφης	Νεγάδες

20	Ναός Αγίας Παρασκευής	404B/6-7-1965	Τύμφης	Σκαμνέλλι
21	Ναός Κοίμησης Θεοτόκου	404B/6-7-1965	Τύμφης	Σκαμνέλλι
22	Ναός Αγίου Νικολάου	35B/2-2-1962 & 404B/6-7-1965	Τύμφης	Σκαμνέλλι
23	Μονή Τιμίου Προδρόμου Ρογκοβού	239B/30-6-1964	Τύμφης	Τσεπέλοβο
24	Ναός Αγίου Νικολάου	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
25	Ναός Κάτω Παναγίας	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο

Πηγή: <http://listedmonuments.culture.gr/>

**ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΕΝΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ – ΑΡΧΟΝΤΙΚΑ ΩΣ ΝΕΩΤΕΡΑ
ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ**

A/A	ΘΕΣΗ	ΚΗΡΥΞΗ	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ
1	Κτίριο ιδ. Αδελφότητας Αγ. Μηνά και Σοφίας Μαλάμη	707B/20-9-1994	Κεντρ. Ζαγορίου	Άγιος Μηνάς
2	Οικία Ιωάννου Τσιγαρά	519B/25-7-1972	Κεντρ. Ζαγορίου	Άνω Πεδινά
3	Χάνι ιδ. Κλεονίκης Καμτσικά	193B/26-4-1982	Κεντρ. Ζαγορίου	Ασπράγγελοι
4	Οικία Θεοφάνης Σκεύη	551B/19-9-1985	Κεντρ. Ζαγορίου	Βίτσα
5	Κτίριο ιδ. Αθανασίου και Νικολάου Βασδέκη	892B/10-12-1993	Κεντρ. Ζαγορίου	Βίτσα
6	Οικία ιδ. Βασιλείας Πάππα	114B/18-3-1982	Κεντρ. Ζαγορίου	Βίτσα
7	Κτίριο ιδ. Σπύρου Καραγιάννη	35B/27-1-1992	Κεντρ. Ζαγορίου	Βίτσα
8	Οικία Αλεξάνδρας Γιαννακοπούλου	640B/6-9-1988	Κεντρ. Ζαγορίου	Ελάτη
9	Αρχοντικό Κιτσία στον Ελαφότοπο	462B/24-5-1995	Κεντρ. Ζαγορίου	Ελαφότοπος
10	Πρώην Δημοτικό Σχολείο	39B/19-1-1996	Κεντρ. Ζαγορίου	Ελαφότοπος
11	Αρχοντικό με βοηθητικά κτίσματα και περιβάλλοντα χώρο, ιδ. Θεοδούλης Καίσαρη	350B/17-10-2001	Κεντρ. Ζαγορίου	Ελαφότοπος
12	Κτιριακό συγκρότημα, ιδ. Μενελάου Θεμελή	593B/2-10-1985	Κεντρ. Ζαγορίου	Μονοδένδρι
13	Κτιριακό Συγκρότημα Αρχοντικού Πανταζή στο Μονοδένδρι	474B/24-6-1994	Κεντρ. Ζαγορίου	Μονοδένδρι
14	Αρχοντικό Ταρσίτσας Μακρυγιάννη, εξώπορτα και στέρνα	293B/1-4-1999	Κεντρ. Ζαγορίου	Μονοδένδρι
15	Σκάλα Βραδέτου	261B/18-3-1998	Τύμφης	Βραδέτο
16	Οικία "Ολγας Φιλίδη", ιδιοκτησίας Αλίκης Λένη	702B/19-8-1997	Τύμφης	Καπέσοβο
17	Σχολικό Διδακτήριο «Πασχάλειος Σχολή», φερομένης ιδ. Εθνικών Κληροδοτημάτων Καπεσόβου	396ΑΑΠ/28-9- 2010	Τύμφης	Καπέσοβο
18	Αρχοντικό ιδ. Ευαγγελίας Δέρβα	900B/13-12-1993	Τύμφης	Κήποι
19	Αρχοντικό "Σπίτι του Αρτέμη", ιδ. Μίνας Βλαχοπούλου	1281B/23-12-1998	Τύμφης	Κήποι
20	Οικία Αστερινού Κοκόρου	973B/18-8-1973	Τύμφης	Κουκκούλι
21	Οικία Ευαγγέλου Πλακίδα	973B/18-8-1973	Τύμφης	Κουκκούλι
22	Κτιριακό συγκρότημα ιδ. Γρηγορίου Κοκόρου	805B/30-9-1991	Τύμφης	Κουκκούλι
23	Δημοτικό Σχολείο	350B/28-5-1992	Τύμφης	Κουκκούλι
24	Οικία ιδ. Θεοδ. και Οδυσσέα Φραγκούλη	605B/16-9-1965	Τύμφης	Σκαμνέλλι

25	Οικία ιδ. Κούλας Τσέπη	605B/16-9-1965	Τύμφης	Σκαμνέλλι
26	Οικία ιδ. Μιχαήλ Γενναδίου	605B/16-9-1965	Τύμφης	Σκαμνέλλι
27	Οικία ιδ. Όλγας Κυπαρίσσου	605B/16-9-1965	Τύμφης	Σκαμνέλλι
28	Οικία ιδ. Φερνίκης Θεοδοσίου	605B/16-9-1965	Τύμφης	Σκαμνέλλι
29	Οικία Αδελφών Αποστόλου Βαγγελή (πρώην Παπάζογλου)	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
30	Οικία Αδελφών Γεωργίου Δούβαλα (πρώην Δώρη)	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
31	Οικία Αδελφών Κουμπή (πρώην Καρανάσιου)	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
32	Οικία Αδελφών Πέτρου Κουμπή (πρώην Σιόμπολα)	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
33	Οικία Αδελφών Φερντίνου (πρώην Βουλιώτη)	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
34	Οικία Αικατερίνης Καπεράκη (πρώην Ρέσσου)	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
35	Οικία Αριστούλας Παπάζογλου (πρώην Μπέλλου)	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
36	Οικία Βασιλικής Γιαννακού	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
37	Οικία Δημοσθένους Σιάρκα	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
38	Οικία Ελένης Παναγιώτου Βούρβου (πρώην Κέντρου)	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
39	Οικία Ευφροσύνης Βαζίμα	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
40	Οικία Ευφροσύνης Ιωαννίδου (πρώην Λιάπη)	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
41	Οικία Μιλτιάδου Τσουμάνη (πρώην Κοντοφώτη)	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
42	Οικία Πελαγίας Γερασίμου (πρώην Δαλέση)	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
43	Οικία Τερψιχόρης Δεληγιάνη	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
44	Οικία Χρήστου Βλαχοπούλου	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
45	Οικία Αγγελικής Νάου	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
46	Οικία Αδελφών Αποστόλου Καψάλη	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
47	Οικία Ιωάννου Κέντρου	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο
48	Οικία Παύλου Γιαννάκη (πρώην Τσιάπη)	404B/6-7-1965	Τύμφης	Τσεπέλοβο

Πηγή: <http://listedmonuments.culture.gr/>

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΕΝΑ ΓΕΦΥΡΙΑ ΩΣ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

A/A	ΘΕΣΗ	ΚΗΡΥΞΗ (ΦΕΚ)	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ
1	Γέφυρα Μίσιου στον ποταμό Βοϊδομάτη	628B/26-8-1982	Κεντρ. Ζαγορίου & Τύμφης	Βίτσα & Κουκκούλι
2	Γέφυρα καπετάν Αρκούδα στον ποταμό Βοϊδομάτη	628B/26-8-1982	Κεντρ. Ζαγορίου	Δίλοφο
3	Γέφυρα στη θέση Άγιος Μηνάς στον ποταμό Βοϊδομάτη	628B/26-8-1982	Κεντρ. Ζαγορίου	Δίλοφο
4	Γέφυρα του Στάθη στον ποταμό Βοϊδομάτη	628B/26-8-1982	Κεντρ. Ζαγορίου	Δικόρυφο

5	Γέφυρα στη θέση Μούσοβο	1355B/17-10-2001	Κεντρ. Ζαγορίου	Διπτόταμος
6	Πέτρινο γεφύρι	1029B/1-10-1998	Κεντρ. Ζαγορίου	Ελάτη
7	Πέτρινο γεφύρι	148B/7-2-2005	Κεντρ. Ζαγορίου	Μανασσής
8	Πέτρινο γεφύρι	148B/7-2-2005	Κεντρ. Ζαγορίου	Μανασσής
9	Πέτρινο γεφύρι	148B/7-2-2005	Κεντρ. Ζαγορίου	Μανασσής
10	Γέφυρα Καμπέρ Αγά στο Ζαγορίτικο	628B/26-8-1982	Ανατ. Ζαγορίου	Δεμάτι
11	Γέφυρα στη θέση Δαρδακάλη - Κακαβάκια - Κουτσολιάκου	628B/26-8-1982	Ανατ. Ζαγορίου	Ανθρακίτης
12	Γεφύρι στη θέση Αμπέλια του Ανατ. Ζαγορίου και ζώνη προστασίας του	58B/24-1-2002	Ανατ. Ζαγορίου	Ανθρακίτης
13	Γεφύρι στη θέση Βουδάσια	70B/28-1-2002	Ανατ. Ζαγορίου	Ανθρακίτης
14	Γέφυρα στη θέση Ζαγορίτικο	628B/26-8-1982	Ανατ. Ζαγορίου	Καβαλλάρι
15	Γέφυρα στον ποταμό Βάρδα (Δρογάρι)	628B/26-8-1982	Ανατ. Ζαγορίου	Φλαμπουράρι & Καστανάνας
16	Γέφυρα Τσίπιανης στο Βάρδα ποταμό	628B/26-8-1982	Ανατ. Ζαγορίου	Γρεβενίτι
17	Γέφυρα στον ποταμό Αώο	628B/26-8-1982	Βωβούσας	Βωβούσα
18	Γέφυρα Βωβούσης	239B/30-6-1964	Βωβούσας	Βωβούσα
19	Γέφυρα Ντόβρης στον ποταμό Βοϊδομάτη	628B/26-8-1982	Τύμφης	Κήποι
20	Γέφυρα στη θέση "Άγιος" στον ποταμό Βοϊδομάτη	628B/26-8-1982	Τύμφης	Κήποι
21	Γέφυρα στη θέση Μερίσι στον ποταμό Βοϊδομάτη	628B/26-8-1982	Τύμφης	Κήποι
22	Γέφυρα Μύλου	239B/30-6-1964	Τύμφης	Κήποι
23	Γέφυρα Πιτσόνη ή (Πετσιώνη)	239B/30-6-1964	Τύμφης	Κήποι
24	Γέφυρα Λαζαρίδη (ή Κοντοδήμου)	239B/30-6-1964	Τύμφης	Κήποι
25	Τρίτοξη Γέφυρα Καλογήρου (Καλογερίκο) ή Πελεκίδη (Πλακίδη)	239B/30-6-1964	Τύμφης	Κήποι & Κουκκούλι
26	Γέφυρα "Κόκκορη"	239B/30-6-1964	Τύμφης	Κουκκούλι
27	Πέτρινο γεφύρι	261B/18-3-1998	Τύμφης	Καπέσοβο & Βραδέτο
28	Πέτρινο γεφύρι	261B/18-3-1998	Τύμφης	Καπέσοβο & Βραδέτο
29	Γέφυρα πριν από τη σκάλα Βραδέτου στον ποταμό Βοϊδομάτη	628B/26-8-1982		Καπέσοβο
30	Γέφυρα στους Φραγκάδες	621B/22-8-1972	Τύμφης	Φραγκάδες
31	Τρίτοξη Γέφυρα στη θέση Τσίπριες στον ποταμό Βοϊδομάτη	628B/26-8-1982	Τύμφης	Φραγκάδες
32	Γέφυρα Ρουσιάρης στον ποταμό Βοϊδομάτη	628B/26-8-1982	Τύμφης	Φραγκάδες
33	Γέφυρα κυρ Αλέξη στον ποταμό Βοϊδομάτη	628B/26-8-1982	Τύμφης	Σκαμνέλλι
34	Γέφυρα της Άνθας ή Παλαιογέφυρο	628B/26-8-1982	Τύμφης	Τσεπέλοβο
35	Γεφυρόπουλο δίπλα στο Παλαιογέφυρο στον ποταμό Βοϊδομάτη	628B/26-8-1982	Τύμφης	Τσεπέλοβο

36	Γέφυρα Βίκου στο Στόμιο στον ποταμό Βοϊδομάτη	239B/30-6-1964	Τύμφης	Τσεπέλοβο
----	---	----------------	--------	-----------

Πηγή: <http://listedmonuments.culture.gr/>

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΕΝΟΙ ΝΕΡΟΜΥΛΟΙ ΩΣ ΝΕΩΤΕΡΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ

A/A	ΘΕΣΗ	ΚΗΡΥΞΗ (ΦΕΚ)	ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ	ΟΙΚΙΣΜΟΣ
1	Νερόμυλος - Νεροτριβή	493B/30-7-1992	Ανατ. Ζαγορίου	Τρίστενο
2	Νερόμυλος	493B/30-7-1992	Τύμφης	Κήποι
3	Νερόμυλος ιδιοκτησία κοινότητας	492B/13-6-1997	Τύμφης	Σκαμνέλλι
4	Νερόμυλος Αλεξανδρή	357B/31-5-1985	Τύμφης	Φραγκάδες
5	Νερόμυλος	456B/13-4-2006	Τύμφης	Φραγκάδες

Πηγή: <http://listedmonuments.culture.gr/>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Τα Γεφύρια του Ζαγορίου

A/A	Γεωγραφική Κατανομή	Θέση	T.K.
1	Κεντρικού Ζαγορίου (Ποτάμια: Αώος, Βάρδας, Βίκος, Ζαγορίτικος, Μπαγιώτικος, Σκαμνελιώτικος)	Γεφύρι στη θέση Αμπέλια	Ανθρακίτης
2		Γεφύρι Στο Λάκκο Του Πασιά	Ανθρακίτης
3		Γεφύρι Του Κουτσολιάκου	Ανθρακίτης
4		Γεφύρι Στα Βουδάσια	Ανθρακίτης
5		Γεφύρι Στη Φτέρη	Ανθρακίτης
6		Γεφύρι Στο Λάκκο Της Λεύκης	Ανθρακίτης
7		Γεφύρι Στο Σιώπατο	Ανθρακίτης
8		Γεφύρι Του Μίσιου (Βίκος)	Βίτσα
9		Βραδετινό Γεφύρι (αρχή Σκάλας)	Βραδέτο
10		Γεφύρια Στου Ρέμου (Πούντε Αλ Ρέμου)	Βρυσοχώρι
11		Πούντε Νιήκα ή Μικρό Γεφύρι	Βρυσοχώρι
12		Πούντε Μάρε ή Γεφύρι του Τζονίκα	Βρυσοχώρι
13		Γεφύρι Της Κουίτσας	Βρυσοχώρι
14		Γεφύρι Της Σκαρβένας	Βρυσοχώρι
15		Γεφύρι Του Γκαράνη	Βρυσοχώρι
16		Γεφύρι Της Σιώμενας	Δίκορφο
17		Γεφύρι Του Αγίου Μηνά	Δίλοφο
18		Γεφύρι Στο Μουσοβό	Διπόταμο
19		Γεφύρι Του Κώτη	Δόλιανη
20		Γεφύρι στο σπίτι του Αλεξίδη	Δόλιανη
21		Μεγάλο γεφύρι του Στάλου	Δόλιανη
22		Μικρό γεφύρι του Στάλου	Δόλιανη
23		Γεφύρι Τού Λάλου ή Της Λάλαινας	Δόλιανη
24		Γεφύρι Του Παπαηλία	Δόλιανη
25		Γεφύρι της Γκαλντερούσιας	Δόλιανη
26		Γεφύρι Του Μύλου	Ελάτη
27		Γεφύρι Του Πέτσου (Πούντε Αλ Πέτσου)	Ηλιοχώρι
28		Γεφύρι Του Νασιώκα	Ηλιοχώρι
29		Γεφύρι Στους Βαϊνάδες	Καλωτά
30		Μικρό Γεφύρι Στους Βαϊνάδες	Καλωτά
31		Γεφύρι Στη Βρύση Του Δεσπότη	Καλωτά
32		Καπεσοβίτικο Γεφύρι (για σκάλα Βραδέτου)	Καπέσοβο

33	Γεφύρι Του Μύλου	Κήποι
34	Γεφύρι Του Πετσιώνη	Κήποι
35	Μικρό Γεφύρι Στο Μύλο	Κήποι
36	Γεφύρι Της Ντόβρης	Κήποι
37	Δεύτερο Γεφύρι Στο Ρέμα Της Ντόβρης	Κήποι
38	Οδογέφυρο Στο Δρόμο Για Τους Κήπους	Κήποι
39	Γεφύρι Στους Κήπους (Θαμμένο)	Κήποι
40	Γεφύρι Στο Μύρισι	Κήποι
41	Γεφύρι Του Γηρομνιού	Κήποι
42	Γεφύρι Του Καπετάν – Αρκούδα	Κουκούλι
43	Γεφύρι στον Μύλο Λαζαρίδη	Κουκούλι
44	Γεφύρι Καλογερίκο ή Του Πλακίδα	Κουκούλι
45	Γεφύρι Του Κοντοδήμου ή Λαζαρίδη	Κουκούλι
46	Γεφύρι Του Νούτσου ή Κόκκορου	Κουκούλι
47	Γεφύρια Κεντρικής Πλατείας - Πέντε (5)	Κουκούλι
48	Γεφύρι Χαμ Στη Θέση Σλίβα	Λεπτοκαρυά
49	Γεφύρι Στον Ποταμό	Λεπτοκαρυά
50	Γεφύρι ΒΑ Των Τριών Βρυσών	Λεπτοκαρυά
51	Γεφύρι Στις Τρείς Βρύσες	Λεπτοκαρυά
52	Γεφύρι Στο Λάκκο Της Τσιούλας	Λεπτοκαρυά
53	Γεφύρι της Κασιμίνας	Μανασσής
54	Γεφύρι Του Ματσόπουλου	Μανασσής
55	Γεφύρι Του Λακοτσολιού	Μανασσής
56	Γεφύρι Στο Πέταλο	Νεγάδες
57	Γεφύρι Στα Ριζιανά	Νεγάδες
58	Γεφύρι Του Μπαλάνες	Νεγάδες
59	Γεφύρι στη Βρύση Βαλαδημέρη	Νεγάδες
60	Γεφύρι Στον 'γιο	Νεγάδες
61	Γεφύρι Στην Κάτω Βρύση	Νεγάδες
62	Μεγάλο Γεφύρι Του Κάσσου	Νεγάδες
63	Γεφύρι Στη Βρύση	Νεγάδες
64	Γεφύρι Του Σαγιάνου	Σκαμνέλι
65	Γεφύρι Στην Αγία Τριάδα	Σκαμνέλι
66	Γεφύρι Του Κυρ Αλέξη	Σκαμνέλι
67	Γεφύρι Της Παναγίας	Σκαμνέλι

68		Γεφύρι Στο Λιντζέτο	Σκαμνέλι
69		Γεφύρι Του Κονόμου	Τσεπέλοβο
70		Γεφύρι Του Χάτσιου	Τσεπέλοβο
71		Γεφύρι της Κοβάτσαινας	Τσεπέλοβο
72		Παλιογέφυρο (αρχή Βίκου)	Τσεπέλοβο
73		Γεφύρι Του Αη Γιάννη	Φραγκάδες
74	Ανατολικού Ζαγορίου (Ποτάμια: Άραχθος, Αώος, Βάρδας, Ζαγορίτικος, Μετσοβίτικος)	Γεφύρι Λα Πουντίκα	Βωβούσα
75		Γεφύρι Της Βωβούσας	Βωβούσα
76		Γεφύρι Της Τσίπιανης	Γρεβενίτι
77		Γεφύρι Της Κούρτιας	Γρεβενίτι
78		Γεφύρι Του Αλή Πασά	Δεμάτι
79		Γεφύρι Στο Λάκκο Των Σημαδιών	Καβαλλάρι
80		Γεφύρι Στο Γυφτόλακκο	Καβαλλάρι
81		Γεφύρι Του Αντρέα	Καβαλλάρι
82		Γεφύρι Του Τόσκα ή Της Γκούρας	Καβαλλάρι
83		Γεφύρι Της Γκάνας	Καβαλλάρι
84		Γεφύρι Του Καμπερ - Αγά	Μηλιωτάδες
85		Γκρεμισμένη Γέφυρα	Μηλιωτάδες
86		Γεφύρι Της Γκούρας	Τρίστενο
87		Γεφύρι Στον Προφήτη Ηλία	Τρίστενο
88		Γεφύρι Του Τρίστενου ή Γεφύρι Στο Μύλο	Τρίστενο
89	Δυτικού Ζαγορίου (Ποτάμια: Αώος, Βίκος, Βοϊδομάτης)	Νέο Γεφύρι στη Μονή Σπηλιώτισσας	Αρίστη
90		Γκρεμισμένη Γέφυρα Της Αρίστης	Αρίστη
91		Γεφύρι Στο Μοναστήρι Της Παναγίας Της Σπηλιώτισσας	Αρίστη
92		Γεφύρι Του Λώλη ή Του Λάκκου	Πάπιγκο
93		Γεφύρι Στη Μπουλουγούνσα	Πάπιγκο

Πηγή: <https://www.petrinagefiria.com/>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Baud-Bovy. M, Παπαγεωργίου Γ. (επ.) (2010) *Αρχιτεκτονική στο Ζαγόρι. Καπέσοβο και άλλα γειτονικά χωριά*, Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Διαθέσιμο στην Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη Ιωαννίνων.
- Γεμενετζή Γ., Ζαχαρός Π., (2013), 'Η προστασία και διαχείριση του Ελληνικού τοπίου στο χωρικό σχεδιασμό' Διαθέσιμο στο: https://www.citybranding.gr/2013/04/blog-post_3.html. [Πρόσβαση 28 Δεκεμβρίου 2018]
- Γοσποδίνη, Α., Μπεριάτος, Η. (2003), 'Η κυριαρχία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του καινοτόμου σχεδιασμού στα αναδυόμενα διεθνο-τοπικο-ποιημένα αστικά τοπία: η περίπτωση της Αθήνας 2004', *Αειχώρος*, **2** (2) 72-97.
- Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η., Ράσκου Ε. (2007), 'Διαχείριση αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: Η διαχρονική εξέλιξη των πολιτικών στην Ευρώπη και οι νέες προκλήσεις για την Ελλάδα', *Αειχώρος* **6** (1) 146-173.
- Γοσποδίνη, Α. (2009) 'ΑΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ: Προκλήσεις και Νέοι Ορίζοντες', Σημειώσεις παρουσιάσεων Π.Μ.Σ. Αστική Ανάπλαση και Ανάπτυξη, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος.
- Γοσποδίνη Α. (2014) 'Διαχείριση πολιτισμικής κληρονομιάς & αναπτυξιακή προοπτική. Διλήμματα και αντιθέσεις στις πόλεις των Βαλκανίων', *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Πολιτισμός & Χώρος στα Βαλκάνια*, Θεσ/νίκη
- Γοσποδίνη, Α. (2017) 'Ευφυείς Πόλεις: Πολιτικές, δομικές και οργανωτικές διαστάσεις', Σημειώσεις παρουσιάσεων Π.Μ.Σ. Αστική Ανάπλαση και Ανάπτυξη, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος
- Γουργιώτης, Α. (2014), 'Η Συμβολή του Συμβουλίου της Ευρώπης στο χωρικό σχεδιασμό και το τοπίο', *Αειχώρος*, **19**: 38-57.
- Ζερβός, Γ. (2012) 'Η Εξέλιξη των παραδοσιακών οικισμών και ο σύγχρονος σχεδιασμός, στα θεσμικά κείμενα προστασίας, της Ακίνητης Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς της Ευρώπης', *Πρακτικά Ημερίδας: Προστασία Παραδοσιακών Οικισμών & Σύγχρονος Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός*, Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος & Πολιτισμού και Συμβούλιο Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς, Αθήνα

- Καλδής, Π. (2018) 'City Branding', Δήμος Νέας Σμύρνης, Διαθέσιμο στο http://www.neasmyrni.gr/Formes/2018/kaldis_citybrand.pdf [Πρόσβαση 25 Ιανουαρίου 2019]
- Καραπάνου Α., (επ.) (2008) *Μουσική από την Ήπειρο*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία
- Καραχάλης, Ν. (2010) 'Towards Effective Place Brand Management: Branding European Cities and Regions (Επ. Ashworth, G. and Kavaratzis, M.)', Κριτικές Παρουσιάσεις, *Αειχώρος*, 13, 142-9
- Καραχάλης, Ν.Γ. (2015) 'Στρατηγικές διαχείρισης της εικόνας και της προβολής των πόλεων (city branding) και πολιτιστική αναζωογόνηση', στο Ι. Πούλιος, (επ.) *Πολιτισμική Διαχείριση, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015, 116-33.
- Κελεπούρη, Θ. (2014) 'Nation branding - The brand of Greece'. Τμ. Οργάνωση & Διοίκηση Επιχειρήσεων, Πανεπιστήμιο Πειραιώς. (Μη εκδοθείσα Μεταπτυχιακή Διατριβή) Διαθέσιμο στο <http://dione.lib.unipi.gr/xmlui/handle/unipi/7067?show=full> [Πρόσβαση 3 Ιουλίου 2018]
- Κοντογιάννη, Χ., Χριστοφορίδου, Π. (2006) 'Μετατροπή παραδοσιακού κτιρίου στα Ζαγόρια σε πανσιόν', ΑΤΕΙ Πειραιά, Σχολή Τεχνολογικών Εφαρμογών, Πειραιάς
- Κορδός Δ. (2018), 'Πολιτιστικά τοπία σε κίνδυνο: Η περίπτωση του τοπίου της περιοχής του Φρουρίου της Πύλου', *ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Online*. Διαθέσιμο στο: <https://www.eleftheriaonline.gr/local/koinonia/perivallon/item/158145-politistika-topia-se-kindyno-i-periptosi-tou-topiou-tis-perioxis-tou-frouriou-tis-rylou> [Πρόσβαση 3 Ιανουαρίου 2019]
- Κουσουρήs Θ., (2016). *Οι μικρές λίμνες στην Ελλάδα. "μικρών λιμνών εικόνες & περιηγήσεις"*, Αθήνα.
- Λαμπρίδης Β. Ι., (1971). 'Ηπειρωτικά Μελετήματα 1887-1890. Ζαγοριακά, μέρος Α' και Β'', Ανατύπωση Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα.
- Λαμπρίδης, Β. Ι., (1971), 'Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα 1870-1888, τόμος Β', Ζαγοριακά', Ανατύπωση Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα
- Μακρής Ε. (1996) *Τα Ζαγοροχώρια. Ιστορική αναδρομή – Τουριστική περιήγηση*, Ιωάννινα
- Μέρτζιος, Γ. (2017) 'Οι Βλάχοι του Ζαγορίου' Αναδημοσίευση από την εφημερίδα «το Ζαγόρι μας». Διαθέσιμο στο: <https://iliochori.wordpress.com/2017/04/16/>

%CE%BF%CE%B9%CE%B2%CE%BB%CE%AC%CF%87%CE%BF%CE%B9%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%B6%CE%B1%CE%B3%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85/ [Πρόσβαση 18 Ιανουαρίου 2019]

- Μπαλοδήμου, Μ. (2013) 'Δίλοφο Κεντρικού Ζαγορίου. Ο οικισμός, η αρχιτεκτονική του και η εξέλιξή του', στο Δ. Καλιαμπάκος (επ.) *Πρακτικά Ημερίδας στα Άνω Πεδινά, Η συμβολή του ΕΜΠ στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη του Ζαγορίου*, Βιβλιοθήκη του Μετσόβιου Κέντρου Διεπιστημονικής Έρευνας, Ε.Μ.Π.:8
- Μπασιούκα, Α. (2011) 'Η δημογραφική ταυτότητα των ορεινών οικισμών της Ελλάδας', Μεταπτυχιακή Εργασία, Δ.Π.Μ.Σ. *Περιβάλλον και Ανάπτυξη Ορεινών Περιοχών*. ΕΜΠ., Διαθέσιμο στο: http://dspace.lib.ntua.gr/bitstream/handle/123456789/5448/basioukaa_demography.pdf?sequence=3 [Πρόσβαση 19 Ιανουαρίου 2019]
- Μπεριάτος, Η. (2014) 'Η διακήρυξη της Στυμφαλίας και το έλλειμμα πολιτικής τοπίου στην Ελλάδα', *Αειχώρος*, **19**: 140-157.
- Νιτσιάκος Β. (1991) 'Παραδοσιακές Κοινωνικές Δομές', Αθήνα: Οδυσσεάς.
- Νιτσιάκος Β. (1995). 'Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου', Σειρά Λαϊκός πολιτισμός/τοπικές κοινωνίες, Αθήνα: Πλέθρον
- Οικονόμου Κ. Ε., (1986), 'Τοπωνυμικό της περιοχής Ζαγορίου', Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
- Παγκόσμιο Ταμείο για τη Φύση - WWF Ελλάς (2000) 'Σχεδιασμός Δράσεων Πιλοτικού Χαρακτήρα για την Ανάπτυξη του Οικολογικού Τουρισμού Μέρος Α' & Β'', Υπουργείο Ανάπτυξης: Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού
- Παπαγεωργίου Μ., Λαϊνός Ι. και Νικολακοπούλου, Χ. (2010) 'Η χωροταξία της μνημειακής πολιτιστικής κληρονομιάς: Κατευθύνσεις σχεδιασμού σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο' στο Η. Μπεριάτος, και Μ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Χωροταξία – Πολεοδομία – Περιβάλλον στον 21^ο αιώνα: Ελλάδα – Μεσόγειος*, Βόλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, σελ. 619-634
- Παπαγεωργίου, Μ. (2016) 'Αστική Ανάπλαση και Πολιτιστική Κληρονομιά', Σημειώσεις παρουσιάσεων μαθήματος, Π.Μ.Σ. Αστική Ανάπλαση και Ανάπτυξη, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος
- Πιτούλη-Κίτσου Χρ., (2003) στο Γ. Δήμου (Επ.) *Ζαγορισίων Βίος*, Αθήνα: Ριζάρειον Ίδρυμα/Ίδρυμα Σταύρου Νιάρχου, 17-31.
- Σκούρας, Δ., Χριστοφάκης, Ε. και Καραχάλης, Ν. (2012) 'Στρατηγικές Branding και Τοπική Ανάπτυξη σε απομονωμένες ορεινές περιοχές: Η περίπτωση των

- περιοχών Τυλληρίας-Μαραθάσας της Κύπρου' στο Α. Δέφνερ, και Ν. Καραχάλης (επ.) *Marketing και Branding Τόπου: Η διεθνής εμπειρία και η ελληνική πραγματικότητα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 302-20.
- Σταματοπούλου Χ., (1990). *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*. Ζαγόρι, Αθήνα: Μέλισσα
- Στάρα Κ., (2009). 'Μελέτη και καταγραφή ιερών δασών και δασυλλίων στον Εθνικό Δρυμό Βίκου-Αώου', Διπλωματική Διατριβή, Π.Μ.Σ. *Νεώτερη και Σύγχρονη Κοινωνία: Ιστορία-Λαϊκός Πολιτισμός*, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα. Διαθέσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/21353>. [Πρόσβαση 28 Ιανουαρίου 2019]
- Ταξιδιωτικός Οδηγός – Ζαγοροχώρια (2003), Αθήνα: EXPLORER
- Τράτσα, Μ. (2016) 'Τοπία με προστιθέμενη αξία', *ΤΟ ΒΗΜΑ*. Διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2016/12/30/society/topia-me-prostithemeni-aksia/> [Πρόσβαση 28 Δεκεμβρίου 2018]
- Υπουργείο Ανάπτυξης, Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού (2003) 'Μελέτη Τουριστικής Ανάπτυξης Περιφέρειας Ηπείρου'
- Χατζημανουήλ Δ., Τσιακίρης Ρ. (επ.), (2009) *Πρακτικά Δημερίδας*. Ζαγόρι : Αναψυχή - Τουρισμός – Περιβάλλον, Ασπράγγελοι 2008, Ιωάννινα : Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Almeyda-Ibáñez, M. & Babu, P.G., (2017) 'The Evolution of Destination Branding: A Review of Branding Literature in Tourism', *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing*, **3** (1), 9-17.
- Anholt, S. (2007) 'Competitive Identity: A new model for the brand management of nations, cities and regions', *Policy & Practice: A Development Education Review*, Spring, vol. 4, 3-13.
- Blain C., Levy E.S. and Ritchie J.R.B. (2005) 'Destination Branding: Insights and Practices from Destination Management Organizations', *Journal of Travel Research*, vol. 43, 328-38
- Braun, E., Kavartzis, M. and Zenker, S. (2013) 'My City – My Brand: The Role of Residents in Place Branding', *Journal of Place Management and Development*, **6** (1), 18-28.

- Braun, E. (2015) 'Foreword: Interregional Place Branding: A New Frontier?' στο S. Zenker and B. Jacobsen (Eds) *Inter-Regional Place Branding Best Practices, Challenges and Solutions*, Switzerland: Springer International Publishing, v-vi.
- Culture Action Europe and Agenda 21 for Culture – UCLG, (2016) 'Culture, Cities and Identity in Europe', Study prepared for the European Economic and Social Committee (EESC). Διαθέσιμο στο: <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/qe-01-16-463-en-n.pdf> [Πρόσβαση 29 Νοεμβρίου 2018]
- Gartner, W.C. (2014) 'Brand equity in a tourism destination.' *Place Branding and Public Diplomacy*, **10** (2), 108-16.
- Giannopoulos A., Piha L., Avlonitis G. (2011), 'Desti-Nation Branding: what for? From the notions of tourism and nation branding to an integrated framework', Conference Paper, The Berlin International Economics Congress 2011: *An International Conference on the Future of Nation Branding, Tourism and International Investments in a Globalized World & Cultural Diplomacy in the Global Economy*, Berlin, Germany
- Kavaratzis, M. (2005) 'Place branding: a review of trends and conceptual models'. *The Marketing Review*, **5** (4) 329–42.
- Kavaratzis, M. and Ashworth, G.J. (2005) 'City Branding: An effective assertion of identity or a transitory marketing trick?' Διαθέσιμο στο: http://www.academia.edu/3197544/CITY_BRANDING_AN_EFFECTIVE_ASSERTION_OF_IDENTITY_OR_A_TRANSITORY_MARKETING_TRICK [Πρόσβαση 26 Ιουλίου 2018]
- Kavaratzis, M. and Hatch, M.J. (2013) 'The dynamics of place brands: An identity-based approach to place branding theory', *Article in Marketing Theory*, **13** (1), 69-86
- Messely, L., Dessein, J. and Lawers, L. (2010) 'Regional Identity in Rural Development: Three Case Studies of Regional Branding', *APSTRACT*, **4** (3-4) 19-24
- Morgan N.J., Pritchard A. and Piggott, R. (2002) 'New Zealand, 100% Pure. The creation of a powerful niche destination brand', *The Journal of Brand Management*, **9** (4), 335-54.
- Palmer, R. Rae Associates (2004) 'European Cities and Capitals of Culture'. Study prepared for the European Commission. Part I. Brussels, Διαθέσιμο στο: <https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/sites/creativeeurope/files>

[/library/palmer-report-capitals-culture-1995-2004-i_en.pdf](#) [Πρόσβαση 20 Νοεμβρίου 2018]

Zenker, S. and Jacobsen, B.P. (2015) 'Introduction to Interregional Place Branding' στο *Inter-Regional Place Branding Best Practices, Challenges and Solutions*, Switzerland: Springer International Publishing, 1-11.

Πηγές από το διαδίκτυο

Βικιπαίδεια, 'Μάρκα'. Διαθέσιμο στο: <https://el.wikipedia.org/wiki//Μάρκα> [Πρόσβαση 29 Ιουνίου 2018]

Βουλή των Ελλήνων, Σύνταγμα 'Άρθρο 24: Προστασία του περιβάλλοντος'. Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-24/> [Πρόσβαση 29 Οκτωβρίου 2018]

Γεωπάρκο Βίκου-Αώου. Διαθέσιμο στο <http://vikosaoosgeopark.com/> Πρόσβαση 3 Ιανουαρίου 2019]

clickatlife.gr (2015) '5 ελληνικές εισοδοι στα Παγκόσμια Μνημεία Φυσικής Κληρονομιάς της Unesco', 2 Δεκεμβρίου. Διαθέσιμο στο: <https://www.clickatlife.gr/taksidi/story/67792>. [Πρόσβαση 15 Δεκεμβρίου 2018]

Δήμος Ζαγορίου. Διαθέσιμο στο: <http://www.zagori.gov.gr> [Πρόσβαση 3 Ιανουαρίου 2019]

Δίλοφο. Διαθέσιμο στο <https://dilofo.gr/> Πρόσβαση 3 Ιανουαρίου 2019]

Εθνικό Πάρκο Βόρειας Πίνδου (2017). Διαθέσιμο στο: <http://pindosnationalpark.gr/> Πρόσβαση 3 Ιανουαρίου 2019]

Ελληνική Εθνική Επιτροπή UNESCO. Διαθέσιμο στο: <http://www.unesco-hellas.gr> [Πρόσβαση 25 Οκτωβρίου 2018]

Ελληνική Εταιρία Δικαίου Αρχαιοτήτων (1992) 'Κύρωση της Σύμβασης για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης (Γρανάδα, 1985)'. Διαθέσιμο στο: <https://www.eui.eu/Projects/InternationalArtHeritageLaw/Documents/.../203992gr.doc> [Πρόσβαση 15 Νοεμβρίου 2018]

Ελληνικό Παρατηρητήριο Βιοποικιλότητας (2011). Διαθέσιμο στο: <https://www.biodiversitygr.org/> [Πρόσβαση 23 Νοεμβρίου 2018]

Επιχειρησιακό Σχέδιο Δήμου Ζαγορίου 2012-2014, Διαθέσιμο στο: <http://www.zagori.gov.gr> [Πρόσβαση 3 Ιανουαρίου 2019]

- Europe For Culture, Ευρωπαϊκό έτος πολιτιστικής κληρονομιάς. Διαθέσιμο στο: https://europa.eu/cultural-heritage/european-year-cultural-heritage_el [Πρόσβαση 25 Οκτωβρίου 2018]
- Ζαγόρι, Φύση και Πολιτισμός. Ψηφιακός Οδηγός. Διαθέσιμο στο: <https://izagori.gr/> [Πρόσβαση 25 Οκτωβρίου 2018]
- Ζερβάκη, Δ. (2015) 'Τι Είναι Αλήθεια το Branding & το Brand;' *Επιχειρώ*, 11 Φεβρουαρίου. Διαθέσιμο στο: <http://www.epixeiro.gr/article/2218> [Πρόσβαση 3 Ιουλίου 2018]
- HellenicMountains.gr (2007). Διαθέσιμο στο: <http://www.hellenicmountains.gr/?Lang=el&Page=Destinations/Zagori/Clime>. [Πρόσβαση 25 Ιανουαρίου 2019]
- Icomos, (1999). International Cultural Tourism Charter. Διαθέσιμο στο: http://www.international.Icomos.org/charters/tourism_greek.pdf [Πρόσβαση 15 Νοεμβρίου 2018]
- Icomos, (2011a), The Declaration of Amsterdam, Congress on the European Architectural Heritage. Διαθέσιμο στο: <https://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/169-the-declaration-of-amsterdam> [Πρόσβαση 15 Νοεμβρίου, 2018]
- Icomos, (2011b), European Charter of the Architectural Heritage – 1975. Διαθέσιμο στο: <https://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/170-european-charter-of-the-architectural-heritage> [Πρόσβαση 15 Νοεμβρίου 2018]
- Indralingam, A. (2016) 'What is branding?', *99designs* Διαθέσιμο στο: <https://99designs.com/blog/logo-branding/what-is-branding/> [Πρόσβαση 29 Ιουνίου, 2018]
- Impressme (2016) 'Τι είναι το Branding;' 4 Οκτωβρίου. Διαθέσιμο στο: <https://www.impressme.gr/el/ιστολόγιο/54-τι-είναι-το-branding> [Πρόσβαση 3 Ιουλίου 2018]
- Μητρόπουλος, Γ. (2018) 'Η τέχνη της ξερολιθιάς στον Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO' *euronews*, 30 Νοεμβρίου. Διαθέσιμο στο: <https://gr.euronews.com/2018/11/30/xerolithia-katalogos-ailis-politistikis-klironomias-unesco> [Πρόσβαση 3 Ιανουαρίου 2019]
- NatureBank - ΦΙΛΟΤΗΣ - Βάση Δεδομένων για την Ελληνική Φύση. Διαθέσιμο στο: <http://filotis.itia.ntua.gr/> [Πρόσβαση 20 Φεβρουαρίου 2019]

- naftemporiki.gr (2014) 'Το Ζαγόρι υποψήφιο για ένταξη στον κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της Unesco', 18 Δεκεμβρίου. Διαθέσιμο στο: <https://www.naftemporiki.gr/story/892888/to-zagori-upopsifio-gia-entaksi-ston-katalogo-pagkosmias-klironomias-tis-unesco> [Πρόσβαση 21 Ιανουαρίου 2019]
- Οικομουσείο Ζαγορίου (2014). Διαθέσιμο στο <https://ecomuseumzagori.gr/eco/> [Πρόσβαση 29 Ιανουαρίου 2019]
- Περιφέρεια Ηπείρου (2009) 'Παραδοσιακοί οικισμοί Περιφέρειας Ηπείρου' 4 Ιουλίου. Διαθέσιμο στο: <http://www.epirus.gov.gr/portal/index.php/component/content/article/77-epikaira/296-paradosiakoi-oikismoι.html> [Πρόσβαση 29 Νοεμβρίου 2018]
- Συμβούλιο της Ευρώπης, (2000), Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το τοπίο 'Προοίμιο'. Διαθέσιμο στο: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f3fae> [Πρόσβαση 20 Δεκεμβρίου 2018]
- The Place Brand Observer (2015) '5 Place Branding Principles for Successful Brand Development and Management' 15 January Διαθέσιμο στο: <http://placebrandobserver.com/5-place-branding-principles-to-guide-brand-development-management/> [Πρόσβαση 25 Ιουλίου 2018]
- Τουριστικός Οδηγός Περιφερειακής Ενότητας Γρεβενών. Διαθέσιμο στο: <http://www.visit-grevena.gr/> [Πρόσβαση 2 Φεβρουαρίου 2019]
- Τάσος Δούσης Blog (2017) 'Ζαγοροχώρια - Η περίφημη Σκάλα του Βραδέτου στα Ζαγοροχώρια, που χρειάστηκε 20 χρόνια να κτιστεί'. Διαθέσιμο στο <https://www.travelstyle.gr/h-perifhmh-skala-tou-vardetou-sta-zagoroxwria-pou-xreiuasthke/> [Πρόσβαση 29 Μαρτίου 2019]
- Τσεπέλοβο. Διαθέσιμο στο: <https://www.tsepelovo.eu/zagorochoria/> [Πρόσβαση 25 Φεβρουαρίου 2019]
- Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας (ΥΠΕΝ), 'ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΚΤΙΡΙΑ & ΣΥΝΟΛΑ' Διαθέσιμο στο: <http://www.ypeka.gr/default.aspx?tabid=382> [Πρόσβαση 25 Νοεμβρίου 2018]
- Υπουργείο Πολιτισμού, Άυλη Πολιτιστική Κληρονομιά της Ελλάδας. Διαθέσιμο στο <http://ayla.culture.gr/iera-dasi-twn-xwriwn-tou-zagoriou-kai-tis-konitsas/> [Πρόσβαση 25 Ιανουαρίου 2019]
- Υπουργείο Πολιτισμού, ΟΔΥΣΣΕΑΣ Διαθέσιμο στο: <http://odysseus.culture.gr/>

Wikipedia, 'Brand'. Διαθέσιμο στο: <https://en.wikipedia.org/wiki/Brand> [Πρόσβαση 29 Ιουνίου 2018]

Wikipedia, 'Place branding'. Διαθέσιμο στο: https://en.wikipedia.org/wiki/Place_branding [Πρόσβαση 29 Ιουνίου 2018]

<https://epirusgate.blogspot.com/> [Πρόσβαση 29 Μαρτίου 2019]

ZAGORI EXCELLENCE NETWORK (2014), Διαθέσιμο στο: <http://www.z-e-n.gr/en> [Πρόσβαση 29 Μαρτίου 2019]